

เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระยะขยายงานและยกระดับ
เป็นการศึกษาแห่งชาติ¹

เมื่อเป็นที่ตกลงกันในการประชุมระหว่างกระทรวงมหาดไทย กระทรวงนครบาล และกระทรวงธรรมการ ใน พ.ศ. 2453 ว่า การจัดการศึกษาแก่วัยราษฎรในชั้นมูลศึกษา เป็นหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงนครบาล กระทรวงธรรมการมีหน้าที่จัดและปรับปรุงหลักสูตรและรับภาระจัดการศึกษาตั้งแต่ประถมศึกษาขึ้นมา² การจัดการศึกษาเพื่อราษฎรในครั้งนั้น มีจุดหมายเพียงอ่านหนังสือไทยออกเท่านั้น เมื่อมีการสำรวจสำมะโนครัวก็จะให้ลองอ่านหนังสือ ถ้าเด็กชายอายุ 13 ปี อ่านหนังสือไทยออกก็เป็นอันใช้ได้ ดังนั้น กระทรวงมหาดไทยก็ได้จัดตั้งคณะกรรมการตำบลเพื่อจัดการศึกษาต่อไป ในคราวเดียวกันก็ประกบกับระยะสิ้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติต่อมา

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น การคุกคามควยกำลังจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ดังรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ้นสุดลงแล้ว ส่วนการปกครองภายในพระราชอาณาเขตก็เป็นระเบียบแบบแผนมั่นคงขึ้น

¹ คำว่า การศึกษาแห่งชาติ (National Education) เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้ให้ความหมายว่า หมายถึงการที่รัฐจะได้จัดการศึกษาให้แก่ประชาชนทั้งหญิงชายทุกคน ได้รับการศึกษาสูงขึ้นตามควรแก่ศักยภาพ และการจัดการศึกษานั้นต้องมีทั้งสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาให้พอเหมาะกันควย

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ฝ.10 จัดการศาสนาและการศึกษา (1-44) แฟ้ม ฝ.10/5.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระราชประสงค์จะให้งานในหน้าที่ต่าง ๆ ของทุกกระทรวง ใ้รับผิดชอบตรงตามหน้าที่ มีให้กระทรวงมหาดไทยจะรวบรวมงานส่วนใหญ่เข้าไว้ ดังที่ใ้ทรงมีประกาศว่า "...มิใช่ว่าการปกครองนั้นเป็นหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทยแลนครบาล กระทรวงอื่น ๆ ย่อมมีหน้าที่ซึ่งจะจัดการ เป็นการอาไ้รยซึ่งกันและกัน แลรับผิดชอบด้วยกันทั่วทั้งพระราชอาณาจักร รวมนับว่าเป็นการปกครองของรัฐบาลอันหนึ่งอันเดียวกัน..."¹ และการส่งคนไปรับราชการในกระทรวงมหาดไทยกระทรวงใ้ก็เป็นการไม่เหมาะสม ทรงมีพระบรมราโ้ชบายใ้ส่งออกไปรับราชการทุกกระทรวง จึงทำให้ทรงตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นแทนคำว่าโรงเรียนมหาดเล็ก กำหนดค่าใ้เป็นสถานที่ศึกษาสำหรับข้าราชการพลเรือนทั่วไปมิใช่สำหรับกระทรวงมหาดไทยดังแต่ก่อน ควยเหตุนี้ ตั้งแต่ พ.ศ. 2453 จึงเป็นระยะที่กระทรวงต่าง ๆ เริ่มพัฒนาและจัดระเบียบกิจการของตน สำหรับกระทรวงธรรมการก็เริ่มเข้ารับภาระด้านการศึกษาในมณฑลต่าง ๆ มากขึ้น

จากการที่ใ้พระยาวิจิตรวงศ์ฤๅไกรชรามาก จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงหวังใ้ทั้งตัวท่านเสนาบดี และทรงหวังทั้งกิจการของกระทรวงธรรมการ ซึ่งทรงเห็นว่าควรจะต้องก้าวหน้า ไม่เหมาะที่เสนาบดีชราทพพลภาพ จะดำเนินราชการต่อไปใ้² จึงทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าใ้ให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลอง ดำรงตำแหน่งเสนาบดี เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2455 และ พ.ศ. 2456 ก็ใ้รับพระราชทานยศสูงสุดใ้ในตำแหน่งใ้พระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม ศ. 4/30, ประกาศตั้งโรงเรียนในข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 1 มกราคม ร.ศ. 129.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 1, เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ (1-14) เล่ม 1 แฟ้ม ศ.1/12, พระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 13 พฤศจิกายน ร.ศ.130.

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - พ.ศ. 2468) พระองค์ได้ทรงแต่งตั้งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ 2 ท่าน คือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดี ระหว่าง พ.ศ. 2454-2458 และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดี ระหว่าง พ.ศ. 2458-2469 อาจจะถูกกล่าวได้ว่า ไม่เคยมีช่วงเวลาใดที่เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้บริหารราชการอย่างเต็มที่ สัมกับเป็นกระทรวงที่มีหน้าที่จัดการศึกษาสำหรับชาติเท่าในช่วงระยะนี้ ทั้ง 2 ท่านเป็นนักการศึกษา เป็นผู้เข้าใจในกิจการของกระทรวงธรรมการมาแต่เริ่มแรก มีความสามารถทั้งด้านบริหารและวิชาการ ได้ทำงานร่วมกันตลอดมา เป็นระยะที่เสนาบดีสามารถวางรากฐานการศึกษาตั้งแต่ขั้นพื้นฐานถึงขั้นอุดมศึกษาได้สำเร็จ และมีการประกาศเป็นโครงการศึกษาแห่งชาติด้วยการตราพระราชบัญญัติกำหนดความรูกรการศึกษาสำหรับคนในชาติ ความสำเร็จนี้เราพอจะกล่าวได้ว่าเกิดขึ้นด้วยความสอดคล้องกัน 3 ประการ คือ

1. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นผู้สนับสนุนพระราชหฤทัยและสนับสนุนการศึกษาอย่างเต็มที่ เคยมีพระราชปรารภกับผู้ใกล้ชิดว่า การสร้างวัดของไทยมีมากเกินไปจนเหมือนกับอวตัมยังมี แล้วไม่มีเงินจะปฏิสังขรณ์ ทำให้วัดเป็นที่อยู่อาศัยของพวกมิจฉาชีพบ้าง คุกร้างว่างเปล่าไม่มุงคางม ถ้าเปลี่ยนเป็นสร้างโรงเรียนจะเป็นคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองมากกว่า¹ จริงอยู่ แมบางวัดจะใช้เป็นที่ตั้งโรงเรียน แต่การศึกษาได้เปลี่ยนแปลงไปไม่เหมือนเดิม ดังนั้นนักเรียนควรจะได้มีการอบรมแบบสากล คือมีผู้บังคับบัญชาหรือครูอาจารย์ที่เป็นคนดีสั่งสอนตามหลักวิชาแทนแบบเก่า² ในรัชสมัยของ

¹ พระยาบวรราชบริพาร, การศึกษาเป็นรากฐานประชาธิปไตย, นายจิตร ทั้งสุบุตร พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันโท พระนราธิราชภักดี ณ เมรุ วัดพระพิเรนทร์ วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2508, หน้า 4

² จมื่นอมรรตณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 7 เรื่องการศึกษาของชาติ ตอน 1 (โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2513), หน้า 96-97.

พระองค์จึงไม่โปรดให้สร้างวัด และเมื่อคำนึงถึงประเทศที่เจริญโดยทั่วไปย่อมมีสถาน
การศึกษาชั้นสูงเป็นที่ใจคนหาซตาของประเทศ จึงได้ทรงพระราชดำริถึงเงินที่เหลือจาก
การก่อสร้างพระราชานุสาวรีย์พระปิยะมหาราชแล้ว ทรงเห็นว่า ควรนำมาใช้เพื่อสาธารณ
ประโยชน์ทางการศึกษา อันเป็นการสืบทอดพระราชประสงค์ขององค์พระปิยะมหาราชด้วย
จึงโปรดเกล้าฯ ให้นำเงินที่เหลือมาก่อสร้างมหาวิทยาลัยและพระราชทานที่ดินอันกว้าง
ขวาง เพื่อเป็นที่ตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อีกประการหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหฤทัย
เป็นประชาธิปไตย โปรดที่จะให้มีการแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ และทรงคิดว่า
ประเทศไทยก็ควรมีการปกครองระบอบประชาธิปไตย แต่การปกครองแบบนี้จะใช้ได้ต่อ
เมื่อราษฎรมีพินการศึกษาขั้นต่ำเท่ากันทั่วประเทศ เมื่อได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถม
ศึกษาทั่วพระราชอาณาจักรแล้ว ไม่น้อยกว่า 5 ปี¹ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระองค์สน
พระทัยกระทรวงธรรมการมากขึ้น และพอพระทัยที่จะให้เสนาบดีกระทรวงบริหารงานได้
คล่องตัวขึ้นกว่าเดิม ระยะนั้นก็ได้มีบุคคลบางคนที่เป็นข้าราชการก็มี ได้เขียนหนังสือบาง
เขียนบทความบาง เพื่อเร้าความสนใจให้รัฐบาลหาทางจัดการศึกษาให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่
เช่น พระยาสุริยานุวัตร² ได้เขียนหนังสือทรพัสศาสตร์ ซึ่งชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลควรให้
ประชาชนทั่วประเทศได้รับการศึกษา ยิ่งได้รับการศึกษาสูงเท่าไรก็ยิ่งเป็นผลดีแก่ประเทศ
ชาติเท่านั้น เพราะการเล่าเรียนเป็นทางเดียวที่ทำให้ประเทศนั้นมีอำนาจและมีอิสรภาพ

¹ พระยาบวรราชบริพาร, เรื่องเดิม, หน้า 25-43 และ ม.ด. ปิ่น มาลากุล
"ประวัติศาสตร์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยย่อ" จันทร์เกษม ฉบับที่
115 (พฤศจิกายน - ธันวาคม, 2516), หน้า 7.

² พระยาสุริยานุวัตร เคยเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในระหว่าง
พ.ศ. 2449-2450. แทนพระเจ้าอนงยาเธอ มหิศรราชหฤทัย ได้เขียนหนังสือทรพัส-
ศาสตร์หรือเศรษฐวิทยาเบื้องต้น ในระหว่างลาออกจากราชการ และตีพิมพ์เป็นครั้งแรก
ใน พ.ศ. 2454.

มั่นคง ประเทศใดมีคนได้รับการศึกษามากย่อมทำงานได้เข้มแข็งเป็นประเทศบริบูรณ์มั่งคั่งมากกว่าประเทศที่มีแต่ประชาชนโง่เขลา ประเทศที่มีแต่ประชาชนโง่เขลาก็ต้องลาหลังเขาอยู่เสมอ¹ หนังสือทรัพย์สินศาสตร์เป็นการชี้ให้เห็นว่าการศึกษามีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับเศรษฐกิจและความมั่นคงของประเทศ ขณะเดียวกัน พระยาอุปการทิศปเสตรฐ ธรรมการมณฑลภูเก็ต ก็ได้เขียนบทความโต้ตอบผู้ที่ไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา เช่น บทความเรื่องการศึกษาสำหรับชาติ คุ้มชีวิตของชาติ ของพระยาอุปการทิศปเสตรฐ ว่า

การศึกษาดาลงทุนให้เพียงพอและจัดการด้วยความระมัดระวังรอบคอบจะเป็นคุณแก่บ้านเมืองอเนกประการ... ที่บุคคลบางคนเห็นว่าการศึกษาบ่ารุงให้เจริญมากขึ้นแล้ว อาจเป็นอันตรายแก่บ้านเมืองนั้นเป็นการไม่จริง เป็นการเข้าใจผิด หลงผิดแท้จริงทีเดียว... พระนิพนธ์ในหนังสือเรื่องการสงครามของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถมีอยู่ ข้อ 1 ว่า เงินที่ใช้จ่ายทหารเป็นเท่ากับเงินอินชุกรัน เพื่อมิให้ความอึดสรภาพของบ้านเมืองถึงซึ่งอันตรายสูญไป เช่น บุคคลอินชุกรันชีวิต อินชุกรันไฟ าลา นั้นนโค เงินที่ใช้บำรุงการศึกษาสำหรับชาติก็เท่ากับเงินประกันชีวิตของชาติบ้านเมืองด้วยกันฉนั้น เพราะฉะนั้นการศึกษาสำหรับชาติกับชีวิตของชาติจึงเป็นของคู่กันด้วยประการฉะนี้²

นอกจากความคิดเห็นของฝ่ายเจ้าหน้าที่กระทรวงธรรมการแล้ว ยังมีความคิดเห็นของฝ่ายสมุหเทศาภิบาลมณฑลอีกหลายท่าน โดยเฉพาะในระยะก่อนจะมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา เป็นระยะที่บุคคลต่าง ๆ แสดงความคิดเห็นโดยเสรี ความคิดที่จะให้การศึกษาแก่ประชากรราษฎรทุกคน ก็ตรงกับพระราชประสงค์ที่จะปลูกฝังความเป็นไทย และความเป็น

¹ พระยาสุรียานุวัตร, ทรัพย์สินศาสตร์, (พระนคร : สำนักพิมพ์พิมพ์เนต, 2518), หน้า 31 และ 262.

² อัมพร ชัชกุล, "พระยาอุปการทิศปเสตรฐ" ประวัติครู, 16 มกราคม 2516, หน้า 84-85.

ชาตินิยมแก่ชาวไทยอยู่เสมอ ทรงมีพระราชดำรัสว่า ประเทศทั้งหลายยอมเจริญด้วยการศึกษา ประเทศใดที่ปราศจากการศึกษา ประเทศนั้นยอมป่าเถื่อน¹ พร้อมทั้งได้ทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะให้วางแนวทางหรือปรัชญาการศึกษาไว้ด้วย ดังปรากฏในพระราชบันทึกถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี และปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการว่าดังนี้

ระบบการศึกษาและกฎเกณฑ์ทั้งหลายตลอดจนหลักสูตร แท้จริงทำให้เปลืองกระดาษไปเปล่า ๆ ยิ่งกว่านั้น คือ เปลืองเวลาด้วย... ข้าไม่หมายความว่าอะไรที่สำหรับเมืองอังกฤษจะต้องดีสำหรับเมืองไทยด้วย ข้าไม่หวังการปั้นนักเรียนชั้นมัธยมให้เป็นเทวดาเหมือนกันหมด เท้ากับการสร้างเด็กหนุ่มที่ขยันขันแข็งและสะอาดทั้งทางร่างกายและจิตใจ เตรียมพร้อมที่จะรับภาระต่าง ๆ ที่จะมีมาในอนาคต... ข้าไม่ต้องการตำราเรียนที่เดินได้... ข้าอยากได้เยาวชนที่เป็นสุภาพบุรุษ ซื่อสัตย์สุจริตมีอุปนิสัยใจคอดี... การศึกษา เป็นเครื่องทำให้เด็กเป็นเยาวชนที่น่ารักและเป็นพลเมืองดี ไม่ใช่ทำลายบุคลิกภาพเสียหมดโดยบรรทุหลักสูตรและระบบการต่าง ๆ ลงไป ข้าต้องการให้การศึกษาเป็นสิ่งที่งดงามจนทำให้เด็กที่ออกไป ออกไปแล้วหวนกลับมาคิดถึงในวันข้างหน้าด้วยความภาคภูมิใจ... ที่ข้ากล่าวมานี้จะเข้ากันได้กับระบบการศึกษาของเจ้าหรือไม่ก็ตาม ถ้าเข้ากันได้ ข้าก็ดีใจ แต่ถ้าเข้ากันไม่ได้ ก็ขอให้วิธีการของข้าได้รับการพิจารณาดำเนินการโดยยุติธรรมด้วย อย่าพยายามบังคับให้ครูของข้าไปแจวเรือของเจ้า ให้มาแจวเรือของข้าเด็ก เพราะก็หาประเภทนี้ ข้าคิดให้เขาเล่นและเขาเองจะเป็นผู้ให้ถวयरางวัล²

¹ จมื่นอมรรตวรักษ์, เรื่องเดิม, หน้า 60.

² จมื่นอมรรตวรักษ์, เรื่องเดิม, หน้า 114-18.

พระราชบัณฑิตฉบับนี้ทรงเน้นหลักความเป็นพลเมืองดี มีจริยธรรมเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของการศึกษา เสนาบดีก็ได้สนองพระราชประสงค์อย่างเต็มที่ เราจะเห็นว่าแบบเรียนต่าง ๆ ในสมัยนี้ได้รับคำชมว่าเขียนด้วยความเข้าใจตรงแท้แท้หลักจริยศาสตร์ เช่น หนังสือพลเมืองดี จัดเป็นหนังสือสอนรัฐศาสตร์เบื้องต้น¹ หนังสือสมบัติผู้ดี บทกอสรอย นกนางเขน ลูกออก ฯลฯ จัดเป็นแบบเรียนที่มีรสนิยมไม่หยาบฟ้าม² หนังสือเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นบทประพันธ์ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี หรือเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งใช้นามปากกาว่า ครูเทพ ก็ได้แทรกหลักการศึกษา การสมาคม จรรยา เศรษฐกิจการเมืองและความคิดทางปรัชญาให้แก่ผู้อ่านด้วย³ สำหรับความสำคัญ ของจริยศึกษาก็ได้กำหนดไว้เป็นวิชาแรกของหลักสูตรประถมศึกษา เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้กล่าวว่าการฝึกหัดจรรยา มารยาท เป็นสิ่งสำคัญที่ครูต้องสอน ถ้าโรงเรียนละเลยการฝึกหัดในข้อนี้ก็ไม่นับว่าได้กระทำหน้าที่โดยบริบูรณ์ "เพราะว่าความรู้เมื่อปราศจากจรรยาอยู่เป็นเพื่อน ก็ประจวบเรือกลอันมีฝีจักรเร็วแต่ปราศจากหางเสือ ย่อมไม่ทำความมั่นคงในการที่จะคุ้มครองคนโดยสารให้ปราศจากอันตรายได้ฉันใด ความรู้ถึงจะมีมากแต่ปราศจากจรรยาก็ไม่เป็นที่เชื่อมั่นว่า ความรู้ที่มีจะพึงทำให้เด็กได้ฉันนั้น"⁴

¹ บุญเหลือ เทพยสุวรรณ "ความคิดเห็นเด็ก ๆ น้อย ๆ ในงานทดลอง" จันทร์เกษม, ฉ.75 (มีนาคม - เมษายน 2510), หน้า 15.

² ชูเกียรติ อุตกະพันธ์ "90 ปี แห่งการศึกษาของมวลชน" อาจารย์สาร, ปีที่ 3 ฉบับที่ 9, 3 (มกราคม - มีนาคม, 2517), หน้า 63.

³ ชุนวิรุฬห์จรรยา, "เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี", ประวัติครู ครูสภาจัดพิมพ์ เนื่องในวันครู 16 มกราคม 2501, หน้า 51.

⁴ คุณหญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา, "สำนวนโวหาร ภาษาไทย และแบบเรียนของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี" จันทร์เกษม, ฉ.79 (พฤศจิกายน - ธันวาคม, 2510), หน้า 5.

ผลของการเน้นหลักจริยศึกษานั้น ศาสตราจารย์ พระวรเวทย์พิสิฐในฐานะเป็นครูในระยะนั้น
ได้เล่าด้วยความชื่นชมว่า

ในส่วนจรรยา มารยาทก็เข้มงวดกันมากเพราะถือว่านักเรียนผู้นี้เมื่อออกไปแล้ว
จะเป็นตัวอย่างในการดำรงตนติดต่อกับผู้อื่น ใครคือทำโทษแรง ผู้ปกครองก็ยินดี
แต่ไม่ชกคหัวจนอ่อนแอ การกล่อมเกล่าให้นิสัยอ่อนโยนนี้ส่งความต้องการ พวก
นี้เป็นคนแข็งแรงในการดำรงชีวิตและเกลียดความแข็งกระด้างซึ่งทุก ๆ คนแม้แต่
ปัจจุบันนี้ก็เกลียด อุดมคติของพวกเราที่เป็นครู ถึงแม้จะไม่ฉลาดก็ปลื้มใจใน
งานของเราพอแล้ว¹

ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงวางพระทัยในนโยบายการศึกษาว่า
เสนาบดีจะจัดการศึกษาไปตามพระราชประสงค์ จึงทำให้การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษามา
ขึ้นอยู่กับกระทรวงธรรมการตั้งแต่แรกเริ่ม

2. เสนาบดีกระทรวงมีคุณวุฒิและความชำนาญเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่

ทั้งเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความ
ใกล้ชิดและชำนาญกับงานการศึกษามาก่อน ทั้ง 2 ท่านนี้จัดว่าเป็นนักการศึกษาแรก เข้า
รับตำแหน่งในขณะที่ยังน้อยและมีความมั่นใจในความรู้ของตน ส่งผลให้กล้าเสนอความ
เห็นและกล้าปฏิบัติงานโดยไม่ย่อท้ออุปสรรคทั้งปวง

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (เกิดวันที่ 16 เมษายน 2410 ถึงแก่อนิจ-
กรรมวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2459) ได้รับความศึกษาจากโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ
ผลการเรียนดีเกิน คือภายในปีเดียวสามารถสอบได้ทั้งประโยค 1 ประโยค 2 ซึ่งโดยทั่วไป
ต้องใช้เวลาเรียนถึง 4 ปี และไม่เคยมีผู้ใดสอบได้เช่นนี้มาก่อน เมื่อจบการศึกษา ก็เข้า

¹ พระวรเวทย์พิสิฐ, "สามัคยาจารย์สมาคม", จันทร์เกษม, (มกราคม -
กุมภาพันธ์, 2501), หน้า 30.

รับราชการในกระทรวงธรรมการ ต่อมาย้ายไปกระทรวงมหาดไทย และตามเสด็จไปเป็นพระอภิบาลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ณ ประเทศอังกฤษ ระหว่างอยู่ต่างประเทศได้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของรัฐบาลไทย เป็นอัครราชทูตพิเศษประจำราชสำนักอังกฤษ ฮอลันดา เบลเยียม และสหรัฐอเมริกา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้กลับมารับราชการเกี่ยวกับการศึกษา ก็ได้เป็นอธิบดีโรงเรียนมหาดเล็ก ต่อมาเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการและปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ เมื่ออยู่ในประเทศอังกฤษได้เคาะร่างโครงการที่ควรจะจัดการศึกษาของไทยให้สอดคล้องกับแนวการศึกษาของประเทศอังกฤษขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเมื่อเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการก็ได้ไปดูงานการศึกษา ณ ประเทศญี่ปุ่น และนำความคิดที่ควรจะจัดการศึกษาเสนอต่อเจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้น เป็นผู้ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าเข้าใจในพระราชปณิธานของพระองค์เป็นอย่างดี¹ และใกล้ชิดกับพระองค์ควย ความสัมพันธ์และความเชื่อมั่นในความรู้ความชำนาญทางการศึกษาจึงได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นเสนาบดีต่อมา ความเอาจริงเอาจังในการปฏิบัติงานของท่าน นายชิต บุรทัต กวีในสมัยนั้นและเป็นผู้ร่วมงานคนหนึ่งของท่าน กล่าวไว้ว่า "เจ้าคุณมีสติปัญญาแลความสามารถแถมเข้าใจอย่างไร กับทั้งไต่ถามความคิดของเจ้าคุณจากคนอื่น แลได้เห็นผลของการที่เจ้าคุณได้ทำไปแล้วเป็นอย่างมาก ข้าพเจ้าใคร่รู้ดีอยู่แล้วว่า เจ้าคุณเป็นคนที่เหมาะสมกับตำแหน่งเสนาบดี..."²

¹ จมื่นอมรรตุนารักษ์, เรื่องเดิม, หน้า 61.

² ชิต บุรทัต "คำอ่านวยพรของข้าราชการกระทรวงธรรมการให้แก่ท่านเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี วันที่ 21 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2456" จันทร์เกษม, ฉ.75 (มีนาคม - เมษายน, 2510), หน้า 95.

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

(ม.ร.ว. เปี้ย มาลากุล)

เสนาบดีกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2454-59

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งเป็นเสนาบดีต่อจากท่าน ได้ทำงานอย่างใกล้ชิดได้กล่าวว่ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เป็นผู้ที่ เป็นตัวอย่างของความสามารถในการงาน ซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ คุณลักษณะเด่นชัดที่เป็นเครื่องผูกสัมพันธ์ ระหว่างผู้ใ้บังคับบัญชาของท่าน นอกจากจะใ้ช่วยเหลือผู้ใ้บังคับบัญชาด้วยเมตตาธรรมแล้ว ยังเป็นผู้ชี้ช่องทางต่าง ๆ เพื่อเตือนสติแก่ผู้ใ้บังคับบัญชาอยู่เสมอ ดังกล่าวว่

ท่านเป็นผู้มีวิสัยธรรมอันแรงกล้า การมานั่งจับใจอยู่กับงานในสำนักงานเป็นอันขึ้นต่อและทราบกันดีในพวกที่ เคยร่วมงานกับท่าน ท่านใ้เคยออกกว่จากว่ งานเป็นอาหารของท่าน... ท่านมีอัธยาศัยสภาพ เผื่อแผ่ มีขยันใ้ ซื่อสัตย์ต่อหน้าที่และความเห็นแก่ใจของท่าน ในหน้าที่ผู้ใ้ใหญ่ จึงใ้ทั้งความรักใ้ใคร่นับถือและยำเกรงในส่วนที่เกี่ยวกับคนทั้งหลาย ท่านตั้งใจเผื่อแผ่และหวังใ้ประโยชน์โดยว่จากคุณอยู่เป็นนิตย์ ท่านใ้แต่งเรื่องเตือนเพื่อน... ในห้องทำงานของท่าน ใ้ กล่าวว่การกระทรวง ไม่มีอะไรนอกจากที่จำเป็น ใครใ้เผลอเข้ามาถึงถึงตัวท่านใ้ใ้เดียว... ท่านเป็นผู้ใ้เปรียบหลักฐานของคนคว่รูปใ้เห็นกับเจตใ้ คใ้ และเปรียบความขึ้นเร็วองเร็วคว่พลใ้ซึ่งคังคังแลวใ้ใ้เียบ สว่จากแลวใ้ใ้ วั้หาย เป็นคำเตือนที่สละใ้ใจกันอยู่มาก ¹

การที่เสนาบดีเป็นผู้ใ้ผู้ใ้บังคับบัญชาใ้ การเคารพนับถือคว่ความมีจริยคติและโดยเป็นผู้ใ้มีความรู้กว้างขวาง มีความชำนาญใ้งานมาแต่ก่อน เมื่อใ้รับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ จึงใ้ทำให้สามารถคว่คุมและจัดระเบียบราชการใ้ใ้เรียบร้อยเป็นหลักฐานกว่เดิม และใ้ใ้รับการยกย่องว่เป็นผู้ใ้หนึ่งที่ทำงานคว่ความอดทน แม้เป็นการยาก

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "คำนำ", ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทยสยาม, หน้า ๗-๘.

ลำบาก ก็มีไต่สวนไต่สวนโทษต่ออุปสรรคที่เกิดขึ้น ทำให้กิจการของกระทรวงธรรมการโดยเฉพาะด้านการศึกษาก้าวหน้าขึ้นเป็นอันมาก

เสนาบดีที่เป็นนักการศึกษาอีกท่านหนึ่งคือ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (เกิดวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2419 ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2485) เมื่อสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรจากโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เป็นที่หนึ่งในรุ่นแรก ก็ไปศึกษาจนจบประกาศนียบัตรวิชาครูที่วิทยาลัย Borough Road Training College ในประเทศอังกฤษ และดำเนินงานทางการศึกษา ณ ประเทศอินเดีย กับญี่ปุ่น เมื่อกลับมารับราชการในกระทรวงธรรมการตั้งแต่แรก ได้เคยดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ตำแหน่งนี้ถือว่าต้องเป็นผู้ที่ไว้วางพระราชหฤทัย เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องการหาผู้ทรงคุณวุฒิดำเนินการให้มีรากฐานมั่นคง เพื่อจะได้ตั้งเป็นมหาวิทยาลัยต่อไป¹ เสนาบดีทั้ง 2 ท่านนี้ทำงานคู่กันมาและรับช่วงนโยบายต่อกัน จึงทำให้การศึกษามีโครงการต่อเนื่องกัน สามารถแก้ไขอุปสรรคได้โดยไม่ต้องเสียเวลาศึกษางานใหม่

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จิตว่าเป็นเสนาบดีผู้หนึ่งที่ผู้ใต้บังคับบัญชาให้ความเคารพนับถือมาก ได้มีผู้ยกย่องว่า

การเป็นเสนาบดีของท่านแม้ว่าจะเป็นตำแหน่งที่สูงสุดของกระทรวงก็จริง แต่ท่านก็ไม่ถืออย่างนั้น ท่านตั้งตนเป็นพอบานเดินแบบอย่างสมเป็นครูแท้ ฟังความคิดเห็นของปลัดทูลฉลอง เจ้ากรมตลอดจนนายตรวจแขวง เมื่อเสนอความคิดเห็นสิ่งใดขึ้นไป ท่านก็จะพิจารณาอีกเป็นครั้งสุดท้าย ถ้าความเห็นข้อใดเหมาะสม ท่านก็ลงความเห็นตามผู้น้อย²

¹ ชุนวิรุฬห์จรยา, "เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี", ประวัติครู, ครูสภาจัดพิมพ์เนื่องในวันครู 16 มกราคม 2501, หน้า 30

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

ความเป็นผู้มีคุณธรรมของท่าน นอกจากจะทำให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชามีความเคารพ
รักใคร่แล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังพยายามแสวงหาผู้มีความสามารถมาทำ
งานเพื่อการศึกษาของชาติอยู่เสมอ ดังเช่น สมเด็จพระราชาธิบดีเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช
ซึ่งในขณะนั้นดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ เป็นผู้ตั้งพระทัยอย่าง
ยิ่งที่จะทำงานให้กับประเทศชาติ เมื่อพระองค์เสด็จกลับจากต่างประเทศ ทรงรับราชการ
ครั้งแรกเป็นทหารเรือ แต่ทรงนอพระทัยที่มีพระราชดำริขัดแย้งกับนายทหารชั้นผู้ใหญ่
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็ได้กราบทูลเชิญให้ทรงรับหน้าที่เกี่ยวกับการสอน ตั้งแต่ พ.ศ.
2466 และทรงรับตำแหน่งข้าหลวงตรวจการศึกษาทั่วไป (Inspector-General of
Education) ซึ่งทางกระทรวงธรรมการได้ตั้งขึ้นสำหรับพระองค์โดยเฉพาะ ทำหน้าที่
ตรวจการศึกษาทั่วไปทั้งภายในและภายนอกประเทศ และแนะนำในกิจการต่าง ๆ ใดทั่วไป
ไม่มีจำกัด ตำแหน่งเงินเดือนสมอชั้นอธิบดี¹ และในปีเดียวกันนั้นก็ทรงรับตำแหน่งเป็น
อธิบดีกรมมหาวิทยาลัย ในกระทรวงธรรมการ ทำให้กิจการของกรมมหาวิทยาลัยเจริญขึ้น
มาก และนับเป็นโชคอย่างยิ่งแก่การศึกษาของชาติด้วย

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7, ศ.3 ข้าราชการ (1-17)
แฟ้ม ศ.3/15 จดหมายกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ลงวันที่ 24 พฤษภาคม
2467.

นอกจากอักษรกิจของเสนาบดีจะมีส่วนทำให้ผู้กัมพันธ์อันดีกับผู้ไต่บังคับบัญชาแล้ว โดยคุณวุฒิความสามารถของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์ ก็ได้ปรากฏเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป จากประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งเจ้าพระยา ได้แสดงคุณวุฒิในการปฏิบัติงานไว้ดังนี้

พระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นผู้มึ่คุณวุฒิสามารถในเชิงวิชาครูและวิธีสอน จึงให้บรรดาครูโรงเรียนหลวงในกรุงเทพฯ มาฟังปาฐกถาว่าด้วยวิชาครู และวิธีสอนที่วิทยาลัยทานสถานและเลือกพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นผู้แสดงจนตลอดวิชา พระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้สำแดงอักษรกิจและความสามารถยังประโยชน์ให้เกิดแก่ครู อาจารย์ เหล่านั้นเป็นอันมาก... พระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ตรวจและเรียบเรียงแบบแผนวิธีจัดการศึกษาในประเทศอินเดียทั้งภาคเหนือและภาคใต้ ซึ่งมีความสำคัญต่างกัน แล้วกลับเข้ามารับราชการในกรมศึกษาธิการ ตำแหน่งผู้สอนวิชาครู ในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ และเป็นพนักงานแต่งแบบเรียนด้วย ... เป็นผู้ปริชาสามารถชำนาญใน การจัดการศึกษาเป็นอันมาก ¹

การปฏิบัติงานในหน้าที่ของท่านกล่าวได้ว่า เป็นผู้ริเริ่มงานต่าง ๆ ของกระทรวงมากที่สุด และการจัดระเบียบทางด้านปกครองก็กล่าวได้ว่า ท่านเป็นผู้ที่หาคนสนิทสนมกับผู้ไต่บังคับบัญชา การตักเตือนว่ากล่าวเป็นไปฉันญาติและครอบครัว แม้แต่กับนักเรียนท่านก็เป็นบุคคลคล้อยอย่างใกล้ชิด ถึงกับลงเล่นกีฬาร่วมกับนักเรียนด้วย ²

¹ เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุณรัตน์โกสินทร์, คณะรัฐมนตรีจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงชูชาติ กำภู ม.ป.ช, มวม. ก.จ.ว. ณ เมรุ หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 16 ธันวาคม พุทธศักราช 2512 (โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2512), หน้า 107.

² ขุนวิรุฬห์จรรยา. เรื่องเดิม, หน้า 49-50.

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

เสนาบดีกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2459-69

เราจะเห็นว่า การที่เสนาบดีกระทรวงทั้ง 2 ท่าน เป็นผู้มีความสามารถ
เหมาะสมกับงาน มีความสามารถในการปกครองผู้ใต้บังคับบัญชาเป็นอย่างดี และ
เพราะเหตุที่เสนาบดีทั้งสองท่านนี้ทำงานคู่กันมาและได้ศึกษารับช่วงนโยบายต่อกัน ได้เรียน
รู้อุปสรรคและปัญหาซึ่งกันและกัน จึงทำให้การวางแผนงานต่าง ๆ ได้มีการปรับปรุง
เปลี่ยนแปลงอย่างทันทางที่

3. เป็นระยะที่พระบรมวงศานุวงศ์มีบทบาทในราชการน้อยลง เนื่องจากพระ
บรมวงศานุวงศ์ส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาทางทหาร บุคคลที่จะเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยสมัย
แรกตั้ง ต้องเป็นบรรดาเชื้อพระวงศ์เท่านั้น¹ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว กระทรวงสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวกับความมั่นคงและเศรษฐกิจของชาติ เสนาบดีมักจะ
เป็นพระราชนัดดาทั้งสิ้น ความสำคัญของกระทรวงราชการซึ่งเป็นกระทรวงที่เกี่ยวข้อง
ราษฎรสามัญส่วนใหญ่ จึงค่อยลงไป ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น
การตั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงล้วนเป็นขุนนางส่วนใหญ่ แม้การตั้งคณะกรรมการพิจารณา
หรือปรึกษาสิ่งใด ก็ทรงตั้งตำแหน่งให้ปะปนกันทั้งเชื้อพระวงศ์และขุนนาง เช่น สภาการ
คลัง² สภาจัดการโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จนกระทั่งมีผู้ไม่พอใจที่คณะขุนนางมี

¹ เสนอ จันทรา "สาเหตุของการยึดอำนาจของประเทศไทย 2454-2514"
วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หน้า 34 (อัคราเนนา). [ม.ป.ป.]

² สภาการคลัง "ประกาศตั้งสภาการคลัง" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 39
แผนกกฎหมาย ภาค 1, 24 สิงหาคม 2465 (หน้า 96-97) มีสมเด็จพระยาเทววงศ์-
วโรปการ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศเป็นประธานายก กรมพระจันทบุรีนฤนาถ และพระ-
ยาจักรปาณีศรีวิสุทธิ เป็นกรรมการโดยตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติและ
ราชเลขาธิการ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิศิษฎ์
กรมพระดำรงราชานุภาพ เจ้าพระยาสยามราช และเจ้าพระยาพลเทพ เป็นกรรมการโดย
การแต่งตั้ง

สภาจัดการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในขณะนั้นได้แก่ 1. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม-
ขุนพิณุลโลกประชานาถ 2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ 3. พระยา-
วิสุทธิสุริยศักดิ์ 4. พระยาศรีวรวงศ์ 5. พระยาไพศาลศิลปศาสตร์.

อำนาจมากเกินไป ก่อให้เกิดความแตกร้างในพระราชวงศ์ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
 เอาพระทัยใส่แต่ขุนนาง และทางเห็นพระบรมวงศานุวงศ์ไปทุกที จึงเกิดมีฝ่ายต่อต้านราช-
 สำนักขึ้น การกระทบกระทั่งมีมากขึ้นเมื่อมีการเสนอตัดทอนรายจ่ายในราชสำนัก และเป็นที
 กลาวว่า กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงเป็นศูนย์กลางของพระบรมวงศานุวงศ์ที่ไม่เห็นด้วยกับ
 ฝ่ายราชสำนัก พร้อมกับพระราชวงศ์ฝ่ายทหารไคแก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วร-
 พินิต สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา (พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) กรม-
 ขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร¹ ความไม่พอใจนี้จะเห็นได้ชัดว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า-
 เจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ไคทรงแต่งตั้งอภิรัฐมนตรี² ขึ้นทันที ประกอบด้วยพระราช-
 วงศ์ชั้นผู้ใหญ่ทั้งสิ้นเพื่อขจัดความขัดแย้งในพระราชวงศ์³ และเพื่อจะให้เป็นคณะที่ปรึกษาชั้น
 สูงเพื่อควบคุมคณะเสนาบดีสภา⁴ พระองค์ทรงประกาศพระบรมราโชบายอย่างเด่นชัดว่า

¹ พรเพ็ญ ฮันตระกูล, เรื่องเดิม, หน้า 204-205.

² อภิรัฐมนตรี ไคแก่

1. สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
2. สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต
3. สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์
4. กรมพระดำรงราชานุภาพ (พระยศในขณะนั้น)
5. กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ (พระยศในขณะนั้น)

³ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 663-64.

⁴ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เจ็ดร้อยอายุ (พระนคร :
 โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2512), หน้า 69, และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์,
 เรื่องเดิม, หน้า 665.

การดำเนินพระบรมราชาโบายในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นอาศัยแต่เสนาบดีสภา ซึ่งทรงกล่าวว่า "เห็นว่ายังไม่เหมาะเพราะเหตุที่เสนาบดีสภา สมาชิกตั้งตามตำแหน่งกระทรวงมีจำนวนมากนั้นอย่าง 1 และต้องเป็นเจ้าหน้าที่เฉพาะกิจการกระทรวงอย่างนั้นอย่าง 1¹ การที่ทรงตั้งอภิรัฐมนตรีสภาเป็นพระราชวงศ์ทั้งสิ้นนี้ พระวรวงศ์เชอพระองค์เจ้าธานีนิวัต (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) ซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความเห็นว่า "ความจริงถ้าได้ข้าราชการผู้ใหญ่ควยอีกสักคนหนึ่งน่าจะดี แม้จะไม่สู้เป็นที่นับถือแพร่หลายก็ยังคงจะไม่ทรงถือพวก² ยิ่งไปกว่านั้น ตำแหน่งเสนาบดีทั้งหลายในรัชกาลนี้เหลือขุนนางเพียง 3 หรือ 4 คน การที่ตำแหน่งหรืออำนาจการบริหารอยู่กับพระราชวงศ์หรือพลเรือนนี้ ก่อให้เกิดปฏิกิริยาทางใจ และแสดงความขัดแย้งระหว่างฐานันดรอันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการปกครองต่อมา³ การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งเสนาบดีต่าง ๆ เป็นฝ่ายพลเรือนเข้ามามากขึ้น อาจจะเป็นการถ่วงดุลอำนาจของพระองค์ท่าน บรรดาขุนนางส่วนใหญ่ล้วนเป็นสมาชิกกองเสือป่าของพระองค์ เพราะขุนนางเป็นเสือป่าไถ่กาย โดยไม่มีฐานันดรเป็นเครื่องกีดกัน เมื่อความใจูลซัดสนิท สนมเกิดขึ้นนโยบายต่าง ๆ ในการบริหารราชการแผ่นดินย่อมมีความคล่องตัวเป็นธรรมดา เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีก็เคยเป็นพระอภิบาลมาก่อน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็เป็นนายกองโทผู้หนึ่งในกองเสือป่า การประชุมเสนาบดีสภาซึ่งเป็นขุนนางส่วนใหญ่ จึงเป็นมติที่ฝ่าย

¹ ราชกิจจานุเบกษา แผนกราชกิจจา เล่ม 42 ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ.2468 หน้า 2619-20.

² พระวรวงศ์เชอ. กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องเดิม, หน้า 70.

³ เสนอ จันทรา, เรื่องเดิม, หน้า 34.

พระราชวงศ์ไม่พอใจ นโยบายสำคัญอย่างหนึ่งของกระทรวงธรรมการคือเก็บเงินศึกษาพลี ซึ่งพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติไม่ทรงเห็นด้วยเป็นอย่างมาก เพราะเท่ากับเป็นการชอนงานของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ อีกอย่างหนึ่งคือ การขอพระบรมราชานุญาตออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา ซึ่งเป็นบริการของรัฐบาลในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ให้แก่ราษฎรสามัญ ถือเป็นความกล้าหาญของ เสนาบดีกระทรวงธรรมการอย่างหนึ่ง และได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากองค์พระมหากษัตริย์

ความประจวบเหมาะทั้ง 3 ประการนี้ เกิดขึ้นได้เฉพาะในรัชสมัยของพระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะครั้งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อภาวะเศรษฐกิจบ้านเมืองตกต่ำลง ย่อมส่งผลชะงักงันให้แก่การศึกษาไปด้วย ถ้าไม่ได้เริ่มดำเนินการอย่างจริงจังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็ยังคงไม่มีพระราชบัญญัติประถมศึกษาอีกนาน และแม้การเก็บเงินศึกษาพลีซึ่งเป็นความต้องการให้ประชาชนใครจักความรับผิดชอบต่อการศึกษาก็สิ้นสุดลงด้วย ดังที่ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการได้กล่าวว่าการเลิกเงินศึกษาพลีนั้นมิได้เสียค่ายเงิน แต่เสียค่ายโอกาสที่จะให้ประชาชนรู้อรรถของการรับผิดชอบต่อรวมกันกับบริการจัดการศึกษาเพื่อบุตรหลานของตน มิฉะนั้นเพียงกระเป๋องหลังคาแตกสักแผ่น ก็ต้องคอยให้รัฐบาลเจียดงบประมาณมาให้¹

5.1 การบริหารงานในระยะที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ (พ.ศ. 2454-2458)

โครงการที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้กระทำ มีทั้งโครงการที่คิดขึ้นใหม่ และโครงการที่รับช่วงมาจากสมัยเจ้าพระยาวิจิตรวงศ์ฤกษ์ ได้แก่

¹ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, การศึกษาสมัยที่มหาอำมาตย์เอกพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิติทรงเป็นเสนาบดีกระทรวง, ปาฐกถาแสดง ณ สยามสมาคม คุณหญิง คุณศรี มาลากุล พิมพ์ถวายเนื่องในโอกาสทรงบำเพ็ญพระกุศล พระชันษาครบ 7 รอบ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ), 2512, หน้า 22.

1. การขอพระบรมราชานุมัติ จักรเยียบหน้าที่ในกระทรวง นับเป็นครั้งแรกที่
กิจการในกระทรวงธรรมการแบ่งหน้าที่ออกเป็นสัดส่วน แยกเป็นแผนกวิชาการและแผนก
ธุรการ ทั้ง 2 แผนกต่างมีหน้าที่แบ่งแยกออกไปมากขึ้น มีการเพิ่มตำแหน่งสำคัญได้อีก
เช่น ตำแหน่งชาหลวงตรวจการภาค มีขอบเขตกว้างขวางกว่ากรมการมณฑล ตำแหน่ง
ผู้ช่วยปลัดทูลฉลอง ตำแหน่งปลัดกรมสามัญศึกษา และปลัดกรมวิสามัญศึกษา

2. โครงการจัดตั้งโรงเรียนรัฐบาลเป็นตัวอย่าง ได้แก่โรงเรียนประถมศึกษา
เมืองละแหว่ง โรงเรียนมัธยมมณฑลละแหว่ง ตามที่ไ้ประชุมตกลง ใน พ.ศ. 2453 แล้ว
กับกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงนครบาล และจะจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูเพิ่มขึ้น
โครงการนี้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี กะไว้ว่ากว่าจะสำเร็จกินเวลานานถึง 31 ปี
และจำเป็นต้องขอเงินเพิ่มขึ้นทุกปี จนกระทั่งถึงวงเงิน 25 ล้านบาท จะจัดตั้งโรงเรียน
ชั้นมูลศึกษาหรือโรงเรียนประชาบาลด้วยเงินทุนของฝ่ายปกครองท้องถิ่น โดยขอความร่วมมือ
จากกระทรวงมหาดไทยเก็บจากประชาชนมาเพื่อการสาธารณูปโภคและโรงเรียน อันที่
จริงความคิดที่จะเก็บเงินนี้กลับเนื่องมาตั้งแต่ครั้งยังเป็นปลัดทูลฉลอง สมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมีพระราชดำริแล้วว่าควรที่จะหาทางให้ราษฎรได้รับผิด
ชอบบางแทนที่จะให้รัฐบาลออกเงินให้คนทั้งแผ่นดินได้เรียนหนังสือ แต่ในครั้งนั้นยังไม่ได้
ตกลงกันเป็นประการใด

3. เสนอรูปโครงการศึกษานับปีใหม่ ใน พ.ศ. 2456 ครั้งหนึ่ง และแก้ไข
โครงการนี้ใน พ.ศ. 2458 อีกครั้งหนึ่ง ขยายหลักสูตรประถมศึกษาเพิ่มจาก 3 ปี เป็น
5 ปี ซึ่งเป็นการเรียนวิชาความรู้ทั่วไปเรียกว่าสามัญศึกษา 3 ปี และการศึกษาวิสามัญหรือ
อาชีพอีก 2 ปี ระดับมูลศึกษาโดยุบเขามารวมอยู่ในประถมศึกษานี้ด้วย การขยายหลักสูตร
ออกเป็น 5 ปี เพื่อต้องการให้นักเรียนได้มีความรู้สำหรับหาเลี้ยงชีพตั้งแต่ประถมศึกษา¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6, หน้า 10/13 และ
ศ. 10/14 ความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131.

เป็นความพยายามที่จะมุ่งสัจนิยมให้เรียนเพื่อรับราชการเพียงอย่างเดียว พร้อมกับมีการจูงใจด้วยการเปิดการแสดงศิลปหัตถกรรมและพานิชการประชาชนเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. 2455 เปิดโรงเรียนเพาะช่างในปีเดียวกัน พ.ศ. 2456 ก็ตั้งโรงเรียนพานิชการ เพื่อให้นักเรียนรู้จักค้าขายเป็นครั้งแรกที่วัดมหาพฤฒารามและวัดราชบูรณะ

แต่โครงการต่าง ๆ ก็จำเป็นต้องเสนอให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติพิจารณาเห็นชอบในหลักการ เพื่อพิจารณาเกี่ยวกับงบประมาณด้วย โครงการปรับปรุงสายงานและบุคคลนั้น ดังที่เจ้าพระยาพระเสด็จรบบังคมทูลว่าเป็นกระทรวงที่ "ผู้คนยอมเข้าออกโยกย้าย สับสนออยู่ทุกวี่ทุกวัน อันจะห้ามไม่ได้ เมื่อเปลี่ยนคน ๆ 1 หรือผิดเงินบาท 1 ก็ต้องติดขัดกับคลัง แล้วก็เป็นอันต้องได้รับความลำบากแทบเลือดตากระเด็น" ¹ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีจึงตัดสินใจที่จะขอพระบรมราชวินิจฉัยให้กระทรวงธรรมการได้รับเงินเป็นก่อน และรับผิดชอบในวงเงินเป็นการภายในอย่างเต็มที่ เช่นเดียวกับกระทรวงกลาโหม ² โดยอ้างเหตุผลว่าเพราะมีการควบคุมคนมากคล้ายคลังกันอยู่อย่างหนึ่ง และแท้จริงแล้วยากกว่า เพราะมีประเภทการทำงานที่ต้องวางระเบียบยุ่งยากกว่า จึง "ขอพระราชทานเดินวิธีตามรอยกระทรวงกลาโหม ในข้อที่เกี่ยวกับคลังอย่างเดียวกัน เว้นไว้แต่ที่ลักษณะแตกต่างกัน จึงจะได้คิดอ่านกันเป็นเรื่อง ๆ ไป..." ³ ส่วนในเรื่องงบประมาณของกระทรวงธรรมการเท่าที่เป็นมา จะเห็นได้ว่ากระทรวงนี้มักจะไม่ได้รับการพิจารณาจัดสรรวงเงินตามที่ต้องการ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้ม ค.18.1/11 เรื่อง งบประมาณกระทรวงธรรมการ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูล ลงวันที่ 22 มิถุนายน ร.ศ. 131

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้ม ค.1/2 พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูล ลงวันที่ 22 มิถุนายน ร.ศ. 131

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้ม ค.18.1/11, เดิม.

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีจิ่งกราบบังคมทูลว่า เป็นคฤหาสน์ของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ การทำโครงการต่าง ๆ ต้องเป็นโครงการที่หักล้างข้อเสียก่อนทั้ง ๆ ที่เป็นความเห็นของเสนาบดีกระทรวง ซึ่งรับผิดชอบในนโยบายแล้ว ส่วนวิธีการจัดงบประมาณก็คือ "นักเจ้ากระทรวงไปวาทันทีละกระทรวง แต่ที่สุดอยู่แก่ครมมีปากเสียงที่ตรงเกรงใจมากก็ได้เงินมาก ใครไม่ตรงเกรงใจก็รวบรวบรวางเอาเป็นแล้ว... งบประมาณตัวเองคลังก็ว่าได้คนเดียว" ¹ เพราะฉะนั้นเวลาประชุมงบประมาณคราวใด กระทรวงกรรมการซึ่งไม่มีปากเสียง จำเป็นต้องยอมเพราะ "เงินไม่มีให้จะเอาที่ไหน ไม่มีให้ยอมตกลงอยู่เอง" ² การที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีจิ่งกราบบังคมทูลนี้ เพราะโครงการต่าง ๆ ที่เตรียมเสนอขอเพิ่มงบประมาณ ก็ถูกกระทรวงกลาโหมซึ่งกำลังปรับปรุงกองทัพตามแนวตะวันตก และทวีความสำคัญขึ้น เสนอขอเพิ่มขึ้นอย่างมากทำให้กระทบกระเทือนกระทรวงอื่น ใน พ.ศ. 2455 นั้น กระทรวงกลาโหมขอเพิ่มงบประมาณอีก 1 ล้านบาท และถ้าเป็นไปได้ จะขอเพิ่มในวงเงินดังกล่าวทุกปี ³ การที่กระทรวงกลาโหมขอเพิ่มงบประมาณนี้ กระทรวงต่าง ๆ ต้องหวั่นใจ เพราะกระทรวงพระคลังมหาสมบัติอ้างว่า ถ้าเป็นเช่นนั้นจำเป็นต้องแบ่งหน้าที่และลดหน่วยงานกระทรวงอื่น ๆ เพื่อให้มีเงินเพียงพอสำหรับกระทรวงกลาโหม ⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปภักษ์โลกประชานาถ ในฐานะเสนาธิการกลาโหม ก็ได้มีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลว่า "...ถ้าไม่จ่ายเงินให้แก่การ-

¹ เอกสารเดิม.

² เอกสารเดิม.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้ม ค.8.1/2 กรมหลวงพิชิตปภักษ์โลกประชานาถกราบบังคมทูล ลงวันที่ 10 มกราคม ร.ศ. 131.

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้ม ค.8. 1/2 งบประมาณแผนกกระทรวงกลาโหม กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถกราบบังคมทูล ลงวันที่ 20 มกราคม ร.ศ. 131.

ทหารให้พอสุมครที่ จะทรงรูปการที่วางไว้นั้นให้คงอยู่จนใดแล้วก็เท่ากับขายประเทศให้แก่
ราชศัตรู ไม่มีค่าอื่นที่จะกล่าวนอกจากนั้น..."¹ งบประมาณกระทรวงกลาโหมนี้เป็นข้อ
อ้างของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ในที่ประชุมเสนาบดีต่อมา เมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม ร.ศ.
131 (พ.ศ. 2455) ว่าเพียง 10 นาทีก็ผ่านตลอด²

ด้วยเหตุนี้ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีจึงกราบบังคมทูลว่ากระทรวงพระ-
คลังฯ บกพร่องในการชั่งน้ำหนัก การจัดสรรงบประมาณไม่คิดถึงการณ์ไกลว่าการศึกษาเป็น
การลงทุนเช่นเดียวกับการเกษตร ทั้งกระทรวงเกษตรธิการและกระทรวงธรรมการซึ่ง
เป็นกระทรวงที่สำคัญกลับได้เงินน้อยที่สุดนี้ ความเดือดร้อนจึงตกอยู่กับประเทศชาติ ตาม
ความคิดเห็นของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ นั้น นโยบายของชาติควรเป็นไปในทางเศรษฐกิจ
มากกว่ากิจการอื่นที่ไม่เพิ่มผลผลิต³

ด้วยเหตุนี้ จึงมีการประชุมเสนาบดี ในวันที่ 1 กรกฎาคม ร.ศ. 131 เกี่ยวกับการ
การจัดระเบียบในกระทรวงธรรมการ และงบประมาณของกระทรวงธรรมการ ในที่ประชุม
นั้นกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้คัดค้านอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะโครงการจะขยายโรง
เรียนทั่วประเทศในระยะ 31 ปี ว่าเป็นความคิดที่ "เหลวเจิง"⁴ ส่วนการเปรียบเทียบ
กับกระทรวงกลาโหมนั้น กระทรวงพระคลังมหาสมบัติอ้างว่า กระทรวงกลาโหมกับกระทรวง
ธรรมการไม่เหมือนกัน กระทรวงกลาโหมได้ตั้งความมุ่งหมายเป็นหลักแหล่ง และมีความจำ-

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้ม ค.8. 1/2 เดิม,
ลงวันที่ 22 มกราคม ร.ศ. 131.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6, ค. 1/2 ประชุมเสนาบดี
วันที่ 1 กรกฎาคม ร.ศ. 131.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้ม ค.18. 1/11 เดิม,

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้ม ค.1/2 ประชุม
เสนาบดี วันที่ 1 กรกฎาคม ร.ศ. 131.

เป็นในการป้องกันพระราชอาณาเขต ส่วนกระทรวงธรรมการนั้น "แม้จะได้รับพระบรม-
 ราชานุมัติให้จัดไปตามทางที่ดำเนินอยู่ ก็ยังเป็นการเอกสเปอริเมนตอยู่นั่นเอง" ¹ ในที่
 ประชุม กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ก็ทรงเห็นด้วยกับที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติทัก
 ทวง ว่าโครงการขยายโรงเรียนยังไม่ควรให้มากถึงขนาดนั้น ให้คิดแคะมูลศึกษาอย่างเดียว
 การตัดสินใจในเรื่องงบประมาณของกระทรวงธรรมการนี้ไม่ปรากฏในรายงานครั้งนั้น แต่
 ปรากฏในรายงานบันทึกโครงการศึกษาของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิติ (กรม-
 หมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) เมื่อครั้งเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ในรัชสมัยพระบาทสม-
 เด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

โครงการศึกษา ร.ศ. 131 นั้น ได้อนุญาตเงินตามโครงการเป็นจำนวน
 ปีละ 2,450,760 บาท คำนวณว่า 31 ปี จึงจะเต็มสก็ม เงินนี้ให้ใช้สำหรับ
 ற்பะระถม และมัธยมศึกษาสามัญ กับอุดมศึกษาเท่าที่มีอยู่ในขณะนั้น ²

เป็นอันตกลงกัน โครงการศึกษาและของงบประมาณของกระทรวงธรรมการมี
 พระบรมราชวินิจฉัยยอมรับ การคิดวางระเบียบรับผิดชอบและจัดวงเงินทำนองเดียวกับ
 กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหม ก็ทรงเห็นชอบด้วย ³ ส่วนความคิดเกี่ยวกับ
 นโยบายจัดงบประมาณของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทรา-
 ธิบดีกราบบังคมทูลนี้ ยังไม่ปรากฏว่าทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยเป็นอย่างไร ภายหลังจึงมี
 ความขัดแย้งกันขึ้น จนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งสภาการคลัง
 ขึ้น ใน พ.ศ. 2465 ซึ่งน่าจะมีส่วนสัมพันธ์กับการเมืองและเป็นการทอนอำนาจเสนาบดี
 กระทรวงพระคลังลงอย่างเห็นได้ชัด

¹ เอกสารเดิม.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7, เอกสาร บ.1.3/23
 เพิ่ม 32 ส่วนพระองค์ดำรงราชานุภาพ เรื่องบันทึกโครงการศึกษาของเสนาบดีกระทรวง-
 ธรรมการ 14 กุมภาพันธ์ 2473

³ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 220.

เมื่อกระทรวงธรรมการสามารถจัดระเบียบอัตราและรับผิดชอบในวงเงินงบประมาณ โดยไม่ต้องปรึกษาทางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เสนาบดีกระทรวงจึงมีอำนาจในการขยายงาน เพิ่มเจ้าหน้าที่ จ้างกรมมากขึ้น การตรวจการศึกษาก็เป็นไปอย่างเข้มแข็ง ผู้ที่จบจากโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ก็จ้างเป็นครู เป็นนายตรวจ (หรือผู้ตรวจการศึกษา) มีการตรวจราชการในส่วนภูมิภาคและส่วนกลางอย่างทั่วถึง ส่วนการแก้ปัญหาครูสตรีในต่างจังหวัดก็ได้อิงโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีขึ้น ที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย รัมนักเรียนจากทุกมณฑล เพื่อกลับออกไปเป็นครูในมณฑลของตน นับเป็นครั้งแรกที่เสนาบดีกระทรวงธรรมการมีบทบาทจัดการศึกษาอย่างเต็มที่ ราชการในกระทรวงมีตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลอง ปลัดกรมสามัญศึกษา และปลัดกรมวิสามัญศึกษา ซึ่งเป็นตำแหน่งตั้งขึ้นใหม่¹ กรมศึกษาธิการก็กลับเป็นกรมใหญ่ มีผู้บัญชาการเรียกว่าอธิบดี ไคแก่ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (ริน ศยามานนท์) อำนวยการควบคุมการศึกษาซึ่งเคยอยู่กับกระทรวงมหาดไทยก็ถูกดึงเข้ามาอยู่ในอำนาจกระทรวงธรรมการที่ละน้อย มีการตั้งข้าหลวงตรวจการภาค ซึ่งแบ่งเขตการศึกษาออกเป็น 4 ภาค รวมเขตมณฑลต่าง ๆ ไว้ดังนี้

ภาคที่ 1 มณฑลกรุงเก่า มณฑลนครชัยศรี มณฑลปราจีนบุรี มณฑลจันทบุรี
มณฑลราชบุรี

ภาคที่ 2 มณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลมหาสารคาม มณฑลพยุหะ

ภาคที่ 3 มณฑลนครราชสีมา มณฑลอุบลราชธานี มณฑลร้อยเอ็ด มณฑลอุดร

ภาคที่ 4 มณฑลสุราษฎร์ธานี มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลภูเก็ต มณฑลปัตตานี

ข้าหลวงตรวจการภาค มีอำนาจเหนือธรรมการมณฑลอีกชั้นหนึ่ง ให้ทำงานโดยประสานงานกับสมุหเทศาภิบาล การคัดเลือกข้าหลวงตรวจการภาคต้องคัดเลือกผู้ชำนาญ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 223.

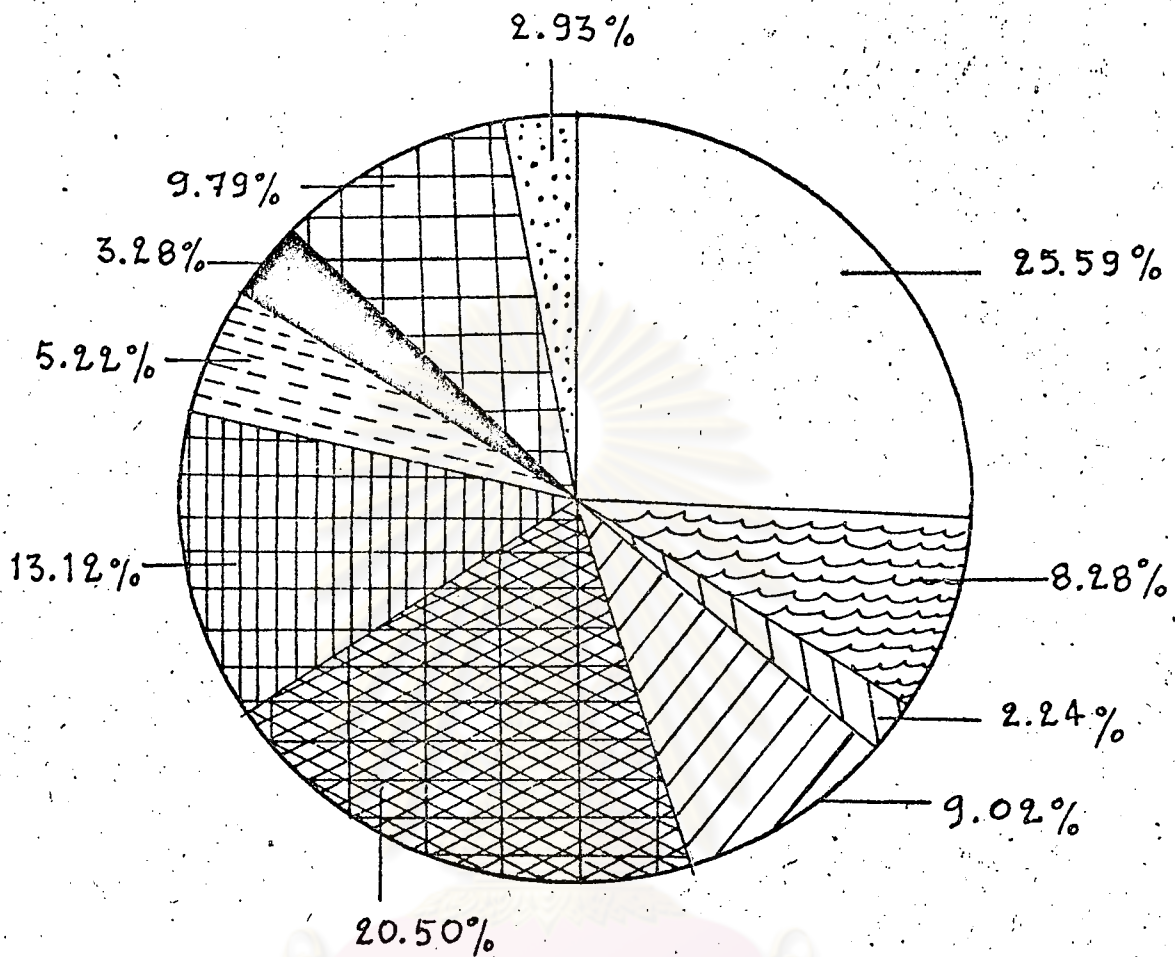
คุ้นเคยกับการศึกษาเพราะมีอำนาจเสนอเพื่อหารือกับสมุหเทศาภิบาลโดยตรง การดำเนินงานของกระทรวงธรรมการจึงครอบคลุมไปทั่วพระราชอาณาจักร การส่งครูประกาศนียบัตรทั้งครูมูล ครูประถมออกไปสอน ทำให้ระบบการศึกษาเป็นไปตามแนวสากล ระบบโรงเรียนค่อย ๆ แยกห่างออกจากวัดมากขึ้น

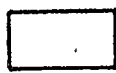
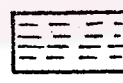
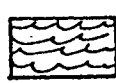

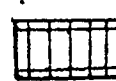
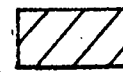
การแบ่งส่วนราชการในกระทรวงธรรมการ (พ.ศ. 2455-2458)

(ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2459)

ตั้งแต่ พ.ศ. 2454 - 2458

	กระทรวงกลาโหม		กระทรวงยุติธรรม
	กระทรวงมหาดไทย		กระทรวงธรรมการ
	กระทรวงต่างประเทศ		กระทรวงคมนาคม
	กระทรวงมหาดไทย		กระทรวงเกษตราธิการ
	กระทรวงนครบาล		กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

ตารางที่ 4 กระจายแผ่นดินในงบประมาณปกติ พ.ศ. 2454-2458 (ล้านบาท)

กระทรวง	2454	2455	2456	2457	2458	คิดเป็น ร้อยละ
กลาโหม	11.2	11.3	11.6	12.3	12.9	25.59
กลาโหม	3.7	3.7	3.9	4.0	3.9	8.28
การต่างประเทศ	0.9	1.0	1.0	1.0	1.3	2.24
พระคลังมหาสมบัติ	3.3	3.2	3.1	5.7	5.6	9.02
มหาดไทย	11.3	11.3	11.4	6.6	6.9	20.50
นครบาล	4.8	5.3	4.9	7.4	8.0	13.12
ยุติธรรม	2.3	2.3	2.4	2.5	2.6	5.22
ธรรมการ	1.3	1.3	1.5	1.7	1.8	3.28
คมนาคม	3.8	4.3	4.6	5.0	5.0	9.79
เกษตรราชการ	1.7	1.1	1.0	1.2	1.8	2.93

คัดแปลงมาจาก Ministry of Finance, Report of the Financial Advisor on the budget of the Kingdom of Siam for the year B.E. 2468 (1925-26), p. 60-61.

จากแผนภูมิและตารางข้างต้นนี้ จะเห็นว่าการดำเนินการจัดสรรรายจ่ายกระทรวง
ธรรมการ ก็ยังไ้รับงบประมาณน้อยลงเกือบเป็นลำดับสุดท้าย ทั้ง ๆ ที่เป็นกระทรวงที่มี
ความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ จากแผนภูมิและตารางดังกล่าวจะเห็นว่า การรักษาความ
มั่นคงแห่งราชอาณาจักร ใ้ทวีความสำคัญขึ้นมาก.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 นั้น เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้วางจุดมุ่งหมายว่า ต้องการให้พลเมืองมีโอกาสศึกษาชั้นประถมศึกษาทุกคน และจะเน้นไปในทางหาเลี้ยงชีพด้วย ในโครงการนี้ระดับพหุภาคการศึกษาบังคับและภาคการศึกษาพิเศษเป็นครั้งแรก ภาคการศึกษาบังคับนั้นคือ ระดับประถมศึกษาซึ่งมีเวลาเรียนทั้งหมด 5 ปี แต่การเขียนว่าภาคการศึกษาบังคับยังไม่สามารถปฏิบัติตามได้ โรงเรียนยังมีไม่มากพอที่จะออกเป็นพระราชบัญญัติบังคับการศึกษา เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีจึงคิดหาวิธีการที่จะตั้งโรงเรียนประถมศึกษาให้แพร่หลาย ด้วยการนำตัวอย่างการจัดตั้งโรงเรียนประถมศึกษาในมณฑลภูเก็ตและมณฑลนครศรีธรรมราชเข้าเสนอในที่ประชุมเสนาบดี¹ ด้วยความเห็นชอบของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในครั้งนั้นกล่าววาทสนมเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตและนครศรีธรรมราชสามารถจัดตั้งโรงเรียนได้ด้วยวิธีเรียไรเงินจากประชาชน วิธีการนี้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยจะนำไปใช้กับการตั้งโรงเรียนมณฑลอื่น ๆ ได้ โดยทางกระทรวงมหาดไทยจะขอความร่วมมือจากกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นเจ้าของท้องที่ซึ่งแจ้งความสำคัญของการศึกษาให้ประชาชนช่วยออกเงินบำรุงการศึกษา แต่ปรากฏว่าทางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้คัดค้านความคิดดังกล่าว เพราะจะเป็นการทอนกำลังความคิดที่จะเก็บภาษีอากรอื่น ๆ ในท้องที่นั้น กระทรวงพระคลังมหาสมบัติอ้างว่าการใช้จ่ายมิได้มีแต่เฉพาะการศึกษาอย่างเดียว กระทรวงอื่น ๆ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายเงินด้วยกันทั้งสิ้น และไม่เห็นด้วยกับความคิดที่จะต้องออกพระราชบัญญัติบังคับให้เรียนหนังสือ²

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6, หน้า 10 (1-44) จัดการศาสนาและการศึกษา ศ.10/15 รายงานเสนาบดีสภา ครั้งที่ 1 วันที่ 12 กันยายน 2457.

² เอกสารเดิม.

ความคิดของเสนาบดีกระทรวงธรรมการในการจะยกระดับการศึกษาและจัดตั้งโรงเรียนประถมศึกษาให้พร้อมโดยเร็วจึงหยุดชงัก เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้ผลงานของกระทรวงธรรมการมีแนวโน้มมาทางปรับปรุงคุณภาพวิชาการมากขึ้น โครงร่างของระดับมัธยมศึกษาจึงปรากฏเป็นแนวกิ่งอย่างชัดเจน ด้ยการกำหนดให้เรียนมัธยมศึกษาสามัญถึง 8 ปี (ค.ณ.ก.ม.ที่ 4 ในบทที่ 6) ย่อมหมายถึงผู้มีทุนทรัพย์และสติปัญญาสามารถจริง ๆ จึงจะอยู่ในสถานศึกษาได้นานถึงเพียงนั้น จุดบกพร่องคือขาดการศึกษาอาชีพในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา ยิ่งทำให้ผู้มุ่งเรียนมัศึกษามีแนวโน้มเรียนเพื่อรับราชการสูงขึ้น จึงทำให้ต้องเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมขึ้นใหม่ ใน พ.ศ. 2458 เพื่อการศึกษาอาชีพในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา แต่ผลของการศึกษาอาชีพก็ยังไม่ปรากฏว่าประสบความสำเร็จ ขาดอุปกรณ์ซึ่งต้องใช้เงินลงทุนมาก ไม่สามารถจัดได้ทุกระดับชั้น การศึกษาอาชีพยังเป็นความล้มเหลวต่อมา แต่สิ่งที่ประสบความสำเร็จคือจุดหมายด้านจริยศึกษา ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นของบทนี้ และเนื้อหาทางด้านวิชาการซึ่งได้ยกระดับความรู้ได้ทัดเทียมและเป็นที่ยอมรับของต่างประเทศ จากรายงานของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2460 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ใ้รายงานไว้ว่า

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า การศึกษาของเราในเวลานี้ก็จัดเขาทางพอจะประกาศได้โดยไม่ขายหน้าแล้ว ส่วนที่เรายังทำได้น้อยและไม่ทั่วถึงเพราะเรามีทุนน้อย และลงทุนน้อยก็ไม่เป็นการปลาด ด้วยเราไม่มีคนมากมายเหมือนเขา แต่วิชามัธยมบริบูรณ์ของเราคือมัธยม 8 มหาวิทยาลัยกรุงลอนดอนและอื่น ๆ หลายแห่ง ยอมรับว่าเสมอด้วยแมตริกุลเลชันกับโรงเรียนรัฐบาลของเขา นักเรียนของเราที่สอบประกาศนียบัตรมัธยมบริบูรณ์ไปโดยยกเว้นไม่ต้องสอบแมตริกุลเลชัน... รัฐบาลอังกฤษนั้นขึ้นชื่ออยู่ว่า ไม่รับรองวิชาและโรงเรียนต่างประเทศงาย ๆ แม้ในยุโรปเอง เหตุฉะนั้นการที่เรารับรองวิชาและโรงเรียนของเราเช่นนี้ ย่อมเป็นพยานอย่างหนึ่งว่า การศึกษาของ

เราแม้มิได้จัดให้ทั่วถึงสมเป็นการศึกษาสำหรับชาติก็ดี แต่ว่าโดยคุณันันว่า พอตันเทียบกับของปะเทศอื่น ๆ ไคบาง ¹

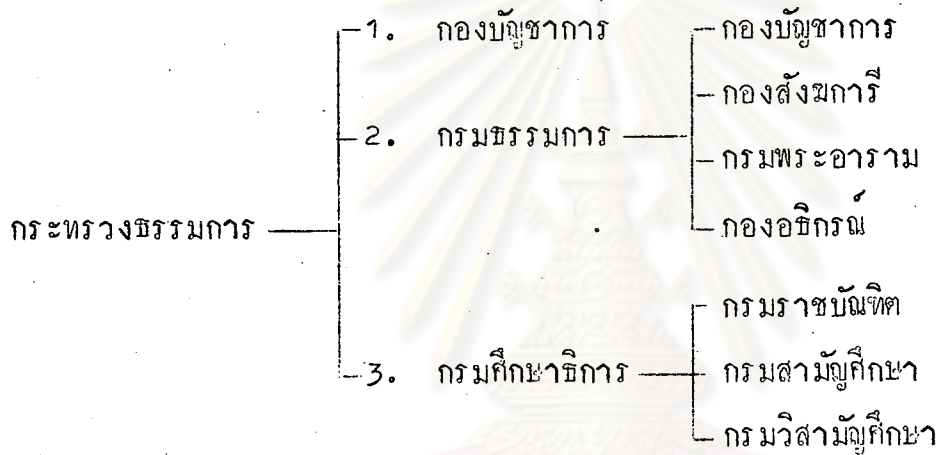
ช่วงเวลาทีเจ้าปะยาปะเสด็จสุเรนทราธิบตีเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการอยู่นั้น เป็นระยะสั้นเกินไปเพียง 4 ปี (พ.ศ. 2454-2458) จึงยังไม่สามารถจัดเป็นการศึกษาสำหรับชาติในแนวกว้างขวางทั่วประเทศ โครงการนี้เจ้าปะยาธรรมศักดิ์มนตรีจะไคพาพันอุปสรรคในสมัยต่อมา ขณะเดียวกันก็เร่งยกระดับวิชาการให้สูงขึ้น เพื่อเตรียมสู่ขั้นอุดมศึกษา โรงเรียนข้าราชการพลเรือนซึ่งไคดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2454 ก็ไครับการพิจารณาหาสถานที่เพื่อจัดตั้งอย่างจริงจัง ใน พ.ศ. 2457 แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าเจ้าปะยาปะเสด็จสุเรนทราธิบตี ไม่สามารถจะมีชีวิตอยู่จนเห็นมหาวิทยาลัยของชาติ ใน พ.ศ. 2458 ท่านไคป่วยเรื้อรังและกราบถวายบังคมทูลลาออกจากราชการเสียดก่อน และเจ้าปะยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งในขณะนั้นมีตำแหน่งเป็นปะยาธรรมศักดิ์มนตรี ปลัดทูลฉลอง ไครับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการต่อมา ก็ไครับโครงการต่าง ๆ ทีเจ้าปะยาปะเสด็จสุเรนทราธิบตีวางไว้มาปฏิบัติสืบต่อ เจ้าปะยาปะเสด็จสุเรนทราธิบตีไคถึงแก่อนิจกรรม ใน พ.ศ. 2459.

5.2 การบริหารงานในระยะทีเจ้าปะยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ (พ.ศ. 2459-2469)

เมื่อเจ้าปะยาปะเสด็จสุเรนทราธิบตีกราบบังคมทูลลาออกจากราชการ ใน พ.ศ. 2458 ก็ไคมีพระบรมราชโองการให้มหาอำมาตย์โท ปะยาธรรมศักดิ์มนตรี ปลัดทูลฉลอง เป็นผู้รับตำแหน่งเสนาบดี และประกาศแต่งตั้งเป็นเสนาบดี เมื่อวันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2459 และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าปะยาธรรมศักดิ์มนตรี ใน พ.ศ. 2460.

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที 6, เล่ม 2 ศ.1/44 เจ้าปะยาธรรมศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูล ลงวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2460.

กิจการของกระทรวงธรรมการใน พ.ศ. 2459 ได้แยกหน้าที่ออกเป็น 2 ทางใหญ่ คือการพระศาสนาและการศึกษา และการแบ่งส่วนราชการก็ไต่คอย ๆ เริ่มปรับปรุงมาตั้งแต่ พ.ศ. 2454 ได้รวบรวมหน่วยงานทางศาสนาเข้ามาอยู่ในกรมเดียวกันบาง เช่น กรมธรรมการ ก็ให้รวมกรมสังฆการีมาสมทบด้วย ใน พ.ศ. 2459 ด้วยเหตุที่เกี่ยวกับกิจการของสงฆ์ เท่านั้น แต่กิจการของกรมราชบัณฑิต ใน พ.ศ. 2459 ให้โอนมาขึ้นอยู่กับกรมศึกษาธิการ และเป็นหน่วยงานที่เอื้อต่อการศึกษามากที่สุด การแบ่งส่วนราชการของกระทรวงธรรมการ ใน พ.ศ. 2459 จึงมี 3 กรมใหญ่ ๆ คือ

กรมธรรมการ เนื่องจากเสนาบดีมีได้เกี่ยวข้องกับระเบียบการปกครองคณะสงฆ์แล้ว หน้าที่ของกรมธรรมการที่มีอยู่ตั้งแต่ พ.ศ. 2454 จึงเกี่ยวกับบัญญัติจำนวนวัด การตรวจรักษาและปฏิสังขรณ์วัดเป็นส่วนใหญ่ แยกออกเป็นแผนกดังนี้

1. แผนกวิสุตคามสีมา รวบรวมบัญญัติวัดทั่วราชอาณาจักร แยกเป็นมณฑล นิกาย รวมทั้งวัดร้างและวัดหลวงทั้งหมด
2. แผนกก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ แยกเป็น
 - ก. ฝ่ายโรงเรียน
 - ข. ฝ่ายวัด
3. แผนกที่ธรณีสงฆ์ เกี่ยวกับคดีฟ้องร้องที่ธรณีสงฆ์ การรักษาโฉนดและโอนโฉนดที่มีผู้ศรัทธาอุทิศให้วัด
4. แผนกทะเบียนมรรคทายก

5. แผนกผลประโยชน์ เช่น การเช่าที่ธรณีสงฆ์ เก็บเงินผลประโยชน์ค่าเช่า กรมสังฆการี คือหน้าที่เกี่ยวข้องกับภิกษุสงฆ์ ใน พ.ศ. 2459 นี้ให้ย้ายมาอยู่ในสังกัดกรมธรรมการด้วยกัน มีหน้าที่

1. ทำบัญชีพระสงฆ์สามเณร เป็นรายมณฑลตามคณะ การสอบไล่ปฏิบัติธรรมและการตั้งเปรียญ การตั้งสมณศักดิ์และนิตยภัตร การตั้งไวยาวัจกรและพระราชกุศล ให้มีทำเนียบบัญชีไว้ให้เรียบร้อยเป็นแบบแผน

2. มีหน้าที่ทราบความประพฤติของภิกษุสามเณร ช่วยเจ้าคณะในกิจต่าง ๆ ที่อาจมีขึ้น ช่วยขจัดความมัวหมองให้แก่พุทธศาสนา

งานของกรมสังฆการีนี้ มีน้อยมาก แต่มีใ้ช้เวลานานมาก บางแผนกอาจมีหน้าที่เพียงคนเดียวก็ได้ เช่น แผนกออกตราตั้งไวยาวัจกรตลอดปี 2454 ได้ออกตราตั้งไวยาวัจกรเพียง 14 รายเท่านั้น ¹

กรมราชบัณฑิต เนื่องจากมีหน้าที่ทางศาสนาน้อยเกินไป เพราะเกี่ยวข้องกับเพียงการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์โดยเฉพาะเท่านั้น ใน พ.ศ. 2459 ให้มาขึ้นต่อกรมศึกษาธิการ และแบ่งแยกหน่วยงานให้กว้างขวางขึ้น เพื่อผลประโยชน์ของการศึกษามากกว่าเดิม มีแผนกต่าง ๆ ดังนี้

1. แผนกแบบเรียน แต่งและจัดหาแบบเรียนต่าง ๆ รับผิดชอบแบบเรียนที่เอกชนส่งมาให้ตรวจ และควรให้เป็นแบบเรียนได้ ก็นอนุญาตให้เจ้าของจัดพิมพ์เองบ้าง หรือผู้แต่งยกกรรมสิทธิ์ให้กรมราชบัณฑิตบ้างก็มี

2. แผนกการพิมพ์ พิมพ์แบบเรียนทั้งเก่าและใหม่ รวมทั้งแบบเรียนในการพระศาสนาของกรมธรรมการ

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 215.

3. แผนกรวมปทานุกรม จัดทำปทานุกรมของกระทรวง
4. แผนกการจำหน่ายแบบเรียน เพื่อจะให้นักเรียนซื้อได้ง่าย ราคาไม่แพง ทำหน้าที่ติดต่อกะหว่างอุปราช หรือสมุหเทศาภิบาล ในมณฑลกับผู้จำหน่ายหนังสือในกรุงเทพฯ
5. แผนกห้องสมุด จัดและรักษาห้องสมุดของกรมศึกษาธิการและจัดห้องสมุดประชาชน

เราจะเห็นว่า การจัดหน่วยงานของกรมราชบัณฑิตนั้น ทำให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาทั่วไปมากขึ้น และจัดเป็นหน่วยงานที่กว้างขวางหน่วยหนึ่งต่อมา

ใน พ.ศ. 2459 โรงเรียนข้าราชการพลเรือนได้รับสถาปนาเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และอยู่ในสังกัดกระทรวงธรรมการ นอกจากเป็นพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ทรงเป็นพระขรรค์อย่างมาก ทั้งประทานเงินส่วนพระองค์และทรงติดต่อบุณนิธิรอกกีเฟลเลอร์ให้ช่วยเหลือการตั้งมหาวิทยาลัยนั้น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) ทรงกล่าวน่า ได้มีเสียงคัดค้านว่าตั้งเร็วเกินไป แต่เมื่อตั้งแล้วก็ประสบความสำเร็จอันน่าภาคภูมิใจ¹ นับว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเชื่อมั่นในความสามารถของเสนาบดีธรรมการด้วย ถ้าไม่ได้ตั้งในคราวนั้นก็คงจะหาไปอีกนาน เพราะประเทศไทยต้องประสบอุปสรรคทางเศรษฐกิจต่อมา แม้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังมี "ความเห็นในที่สูงว่าไหลลัดล้มเสียเพราะไม่จำเป็น"² การตั้งมหาวิทยาลัยในครั้งนั้นจึงเป็นจังหวะที่เหมาะสม ในระยะที่เศรษฐกิจตกต่ำอย่างมาคนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความคิดว่า ควรที่จะนำเงินที่ส่งบุคคลไปศึกษาต่อยังต่างประเทศมาทุนบำรุงมหาวิทยาลัย

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เจ็ดรอบอายุ, หน้า 83.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ในประเทศ จะได้ประโยชน์มากและเป็นการระงับการเสียเงินตราให้ต่างประเทศ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าความคิดนี้อยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับการคัดค้านในที่ประชุมให้ตกไป

ตั้งแต่ พ.ศ. 2454 เป็นต้นมา กิจการทางฝ่ายบริหารการศึกษาเข้มแข็งมาก กิจการทางฝ่ายคณะสงฆ์ตกอยู่กับสมเด็จพระสังฆราชตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 และเนื่องจากคณะสงฆ์ยังต้องเกี่ยวข้องกับการศึกษา ในระยะหลังเกิดความไม่สะดวกหลายประการ เช่น การที่มีเด็กหญิงเข้าไปปะปนมากขึ้น ทำให้พระสงฆ์ไม่สามารถดูแลและอบรมนักเรียนได้ทั่วถึง การสอนของวัดก็เป็นวิธีการแบบเก่าซึ่งขัดแย้งกับกรมศึกษาธิการ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ทรงกล่าววาทะ

ปลาย ๆ รัชกาลที่ 6 พวกครูออกจะรังเกียจว่าพระไม่มีความรู้ทางวิชาครูเกรงจะเข้ามาชักจูงให้ผิดหลัก จึงเกิดขัดแย้งกันขึ้นระหว่างพระกับครู ถึงขั้นที่ทางคณะสงฆ์ขอพระราชทานให้แยกกรมธรรมการออกจากศึกษาธิการไปขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่หก พังเสียงครูก็ออกจะโต้ความว่า ฝ่ายครูก็พอใจที่จะได้ทำงานไม่เกรงใจพระ¹

ในเรื่องเกิดความขัดแย้งในการทำงานนี้ ทางเสนาบดีกระทรวงธรรมการเป็นบุคคลที่มั่นใจอย่างเต็มที่ว่า การบริหารกิจการทางด้านการศึกษา นั้น กรมศึกษาธิการสามารถกระทำ

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เจ็ดรอบอายุ, หน้า 78.

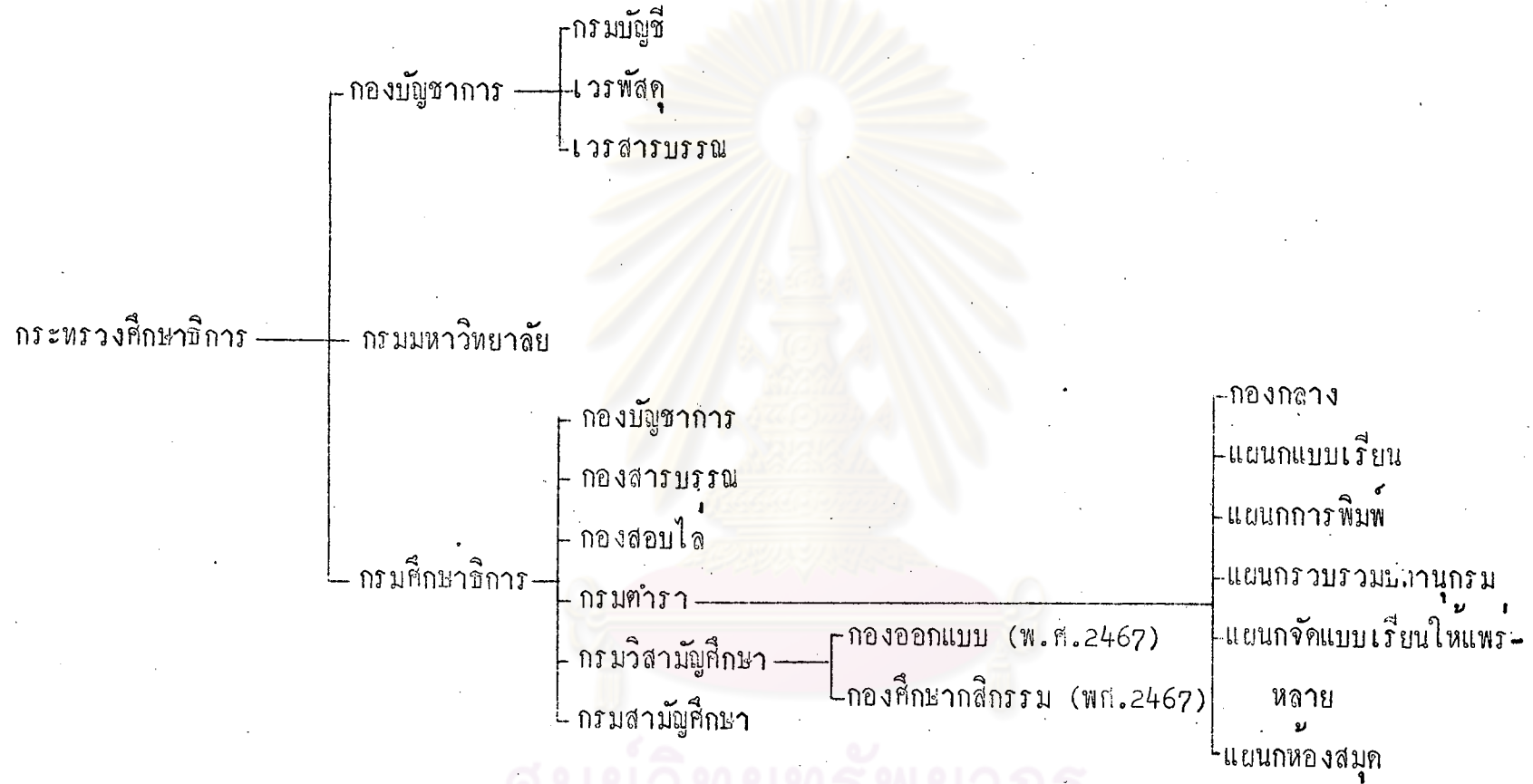
ไปได้อย่างดีและถูกต้องที่สุด โดยมีต้องอาศัยทางคณะสงฆ์¹ หรืออาจจะเป็นเพราะทางคณะสงฆ์ มีสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดีวิวัฒน์ ทรงปรารถนาได้อย่างจริงจังต่อการศึกษา ดังเช่นที่ทางคณะสงฆ์ก็ได้เคยช่วยเหลือมาแล้วในอดีต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า ยากที่จะหาเสนาบดีที่ยังศรัทธาได้ดัง 2 ทางในขณะนั้น ใน พ.ศ. 2462 จึงโปรดเกล้าฯ ให้แยกกรมธรรมการไปสังกัดกระทรวงวัง ด้วยเหตุผลว่า เพื่อสอดคล้องกับโบราณราชประเพณีเดิม ส่วนหน้าที่ดูแลรักษาศาสนสมบัติ ผลประโยชน์ของวัดในกรมสังฆการี ก็ได้โอนไปอยู่กับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติด้วย กระทรวงธรรมการจึงเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการ² และเมื่อย้ายกรมธรรมการไปแล้งงานฝ่ายปริยัติธรรมในราชบัณฑิตก็ย้ายไปด้วย จึงเปลี่ยนชื่อกรมราชบัณฑิตเป็นกรมตำรา³ กระทรวงศึกษาธิการจึงจัดการศึกษาได้คล่องตัวมากขึ้น รวบอำนาจการศึกษาไว้ได้หมด การที่แยกกรมธรรมการออกไปในขณะนั้น ก็แสดงถึงพระบรมราโชบายที่เล็งเห็นการจัดการศึกษาของชาติเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นที่สุดกในขณะนั้น การที่เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการก็สามารถปฏิบัติงานได้โดยปราศจากความช่วยเหลือของคณะสงฆ์ ก็เป็นสิ่งที่แสดงได้ว่า

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 - 7, ศ.2 (1-17)
 เพิ่ม ศ.1/1 ย้ายกรมธรรมการไปรวมกับกระทรวงศึกษาธิการ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ได้บันทึกกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า แต่เดิมที่แยกกรมธรรมการออกจากกระทรวงศึกษาธิการ เพราะเสนาบดี เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นผู้ที่พระสังฆราช คือกรมหลวงชินวราธิบดีวิวัฒน์เห็นว่า มีความเห็นต่างไปจากพระดำริของพระองค์ เป็นผู้ตั้งคนไปคนละทาง ทำให้เกิดความลำบาก พระสังฆราชจึงขอพระราชทานให้แยกกรมธรรมการไปขึ้นต่อองค์พระมหากษัตริย์

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 เพิ่ม ศ.1/1.

³ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 291.

การแบ่งส่วนราชการในกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2463-2468)

ที่มา : เอกสารกรมวิชาการ, ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา, หน้า 76.

ปฏิรูปการศึกษาให้หลุดพ้นจากระบบเก่าโดยสิ้นเชิง จะเห็นได้จาก พ.ศ. 2464 ซึ่งมีการประชุมร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษา ทางคณะสงฆ์ไม่มีส่วนร่วมในการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติด้วยเลย

นโยบายสำคัญที่เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการพยายามปฏิบัติต่อมาคือ ความต้องการมีพระราชบัญญัติบังคับการศึกษา ดังที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี วางโครงการไว้แต่ระยะ พ.ศ. 2460-2463 ยังไม่สามารถจะหลุดเกล้าฯ ถวายความคิดให้ออกเป็นพระราชบัญญัติ เพราะเกิดภาวะน้ำท่วมใหญ่ พ.ศ. 2460 หรือเรียกว่าน้ำท่วมปีมะเส็ง และหลังจากนั้นก็ฝนแล้งติดกัน 3 ปี¹ ต้องเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ อันที่จริงเศรษฐกิจของประเทศเริ่มตกต่ำมาตั้งแต่ พ.ศ. 2455 แล้ว อันเป็นผลมาจากเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก และราคาข้าวตกต่ำ² และทำให้โครงการของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ซึ่งจะขยายเป็นโครงการศึกษาแห่งชาติ รวมทั้งโครงการวิชาชีพต้องระงับชั่วคราว เพราะ

¹ ม.ล. ปิ่น มาลากุล "ประวัติศาสตร์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยย่อ" จันทร์เกษม, ฉ.115 (พฤศจิกายน - ธันวาคม, 2516), หน้า 7.

² หนังสือพิมพ์สยามออบเซอร์เวอร์ ฉบับวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2454 หน้า 4, ไคสรปรายงานว่า "การค้าของไทย ใน พ.ศ. 2454 ตกทรุดโทรมลง และยังมีท่าที่อันใดที่จะแสดงให้เห็นว่าในปีหน้าการเงินจะคลายความตึงเครียด หรือสถานะที่เป็นอยู่จะกลับดีขึ้นแต่อย่างใด" และ พรเพ็ญ อันตระกูล, เรื่องเดิม, หน้า 51, ไคกลาวว่า พ.ศ.2455 ผลผลิตข้าวซึ่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญไคลดต่ำลง จำนวนข้าวใน พ.ศ. 2455 ส่งออกได้ประมาณ 9.8 ล้านบาท ลดลงจาก พ.ศ. 2453 และ พ.ศ. 2454 (ซึ่งเป็นปีที่ส่งออก 17.5 และ 10.5 ล้านบาท) ถึง 7.7 และ 0.7 ล้านบาท.

กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้ออกให้ทุกกระทรวงลดเงินค่าใช้จ่ายลง 3 % เพื่อมีเงินงบประมาณรายจ่ายสูงกว่ารายได้ในปีนั้น¹ ต่อมาในระยะ พ.ศ. 2459-2464 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีโครงการว่าควรกำหนดระยะเวลายกเลิกอากรการพนัน เช่น อากรเบี่ยง หวย ก. ข และอากรสุบดิน ซึ่งทำให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติต้องขาดรายได้ไปปีละ 7 ล้านบาท กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงต้องกำหนดแนวทางไว้อีก คือ ระเบียบโครงการต่าง ๆ ของกระทรวงที่วางไว้จนกว่าจะครบ 5 ปี² เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีถึงกับกล่าวว่า ถ้าต้องระงับไว้ถึง 5 ปี ก็น่าเสียดาย กระทรวงธรรมการซึ่งเคยได้เงินน้อยอยู่แล้ว ก็ต้องถูกเขมงวดลงไปอีก ใน พ.ศ. 2464 ฐานะการคลังของประเทศตกต่ำลงอีกมาก ความคับขันทางการเงินถึงกับทำให้รัฐบาลต้องกู้เงินจากต่างประเทศถึง 2 ล้านดอลลาร์ เพื่อให้มีเงินเพียงพอสำหรับรายจ่ายที่กำลังจะขาดแคลนลง³ ขณะเดียวกัน ปัญหาเกี่ยวกับโรงเรียนจีนก็เกิดขึ้น อันที่จริงโรงเรียนราษฎรโดยทั่วไปมีส่วนช่วยอย่างยิ่ง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม ค.8.2/2 รายงานงบประมาณประจำปี พ.ศ. 2455 กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ ที่ 1454/23 4 พฤษภาคม ร.ศ. 131.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม ค.8 2/8, รายงานงบประมาณประจำปี พ.ศ. 2459 กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ ที่ 19060/231, 10 มีนาคม 2458.

³ ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 38, แพนกถษฎีกา ภาค 2 (24 ธันวาคม 2464) หน้า 507-8 "พระราชหัตถเลขาพระราชทาน พระบรมราชานุญาตให้พระยาบรูณ์วราษฏร์จัดการกู้เงินต่างประเทศ"

ที่จะให้มีการบังคับการศึกษาต่อไป โดยเฉพาะโรงเรียนของมิชชันนารี ซึ่งตั้งด้วยกศลเจตนา แต่โรงเรียนราษฎรของจีนมีนโยบายเพื่อรวมกลุ่มความเป็นจีน และแทรกการสอนเกี่ยวกับการเมืองการปฏิวัติของจีน ทำให้ชาวจีนมีความเคลื่อนไหวรวมกลุ่มและสำนึกในความเป็นจีนมากขึ้น นึกกับพระราชประสงค์ที่ต้องการความสามัคคีในชาติ และให้ทุกคนสำนึกในความเป็นไทย รักแผ่นดินไทย เรื่องนี้แม้หนังสือพิมพ์จีนจะกล่าววาทะระแวงไม่เป็นเรื่อง¹ แต่โดยความเป็นจริง โรงเรียนจีนก็ตั้งใจสั่งสอนแต่เฉพาะภาษาจีนเท่านั้น พ.ศ. 2461 เสนาบดีกระทรวงธรรมการจึงคัดลึนใจที่จะขอพระราชทานออกพระราชบัญญัติควบคุมโรงเรียนราษฎรอย่างเฉียบขาด "เสมือนตัดคันไฟ ไม่ควรรอนุโลมหรือผ่อนผัน"² แต่เนื่องจากการควบคุมโรงเรียนราษฎรจำเป็นต้องกระทบกระเทือนถึงโรงเรียนของมิชชันนารีด้วย ไทยเองก็ยังมี ความผูกพันกับเรื่องของชาวต่างประเทศ ตามสนธิสัญญาเบาริงเกี่ยวกับคนในบังคับต่างประเทศอยู่ กระทรวงต่างประเทศเกรงว่าจะนำไปสู่เหตุการณ์ทางการเมืองภายนอกประเทศ และเป็นขอยุ่ยากดังเช่นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ยังไม่เลือนไปจากความทรงจำของคนไทย พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรจึงไม่เฉียบขาดเท่าที่ควร เช่นการขออนุญาตเปิดโรงเรียนเพียงแต่แจ้งให้เสนาบดีทราบใน 2 เดือนเป็นอย่างน้อย การตั้งปิดโรงเรียน เจ้าของโรงเรียนมีสิทธิขอทบทวนต่อศาล ไม่มีการควบคุมหลักสูตรต่างประเทศ เพียงแต่ควบคุมหลักสูตรไทยเท่านั้น³ หนังสือและตำราต่าง ๆ จึงอาจมีหนังสืออธิการเมือง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม น. 20.12/21, หนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์ วันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2458.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.4 (19-51) โรงเรียน (มณฑล ก - อ) แฟ้ม ศ.4/19 คำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี วันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2459

³ ดู "พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร พ.ศ. 2461" ราชกิจจานุเบกษา, เล่มที่ 35 แขนกฤษฎีกา ภาค 1-2 วันที่ 9 มิถุนายน 2461 หน้า 110-119.

แต่เนื่องจากปัญหาการ เมืองเกี่ยวกับคนจีนในระบายนังยังไม่ปรากฏเด่นชัด พระราชบัญญัตินี้ จึงไม่มีการปรับปรุงแก้ไขตลอดระยะเวลาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นเสนาบดี

ในระบายน พ.ศ. 2460-2463 กระทรวงศึกษาธิการได้รับรายงานจากสมุหเทศาภิบาล ซึ่งเร่งเร้าให้กระทรวงศึกษาธิการออกพระราชบัญญัติการศึกษา เพื่อนำไปสู่ความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักร เมื่อเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการปกครองเช่นนี้ จึงทำให้เสนาบดีมีความมั่นใจที่จะกราบบังคมทูลขอพระบรมราชวินิจฉัยอย่างเด็ดขาด จากรายงานการศึกษาของสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ตั้งแต่ พ.ศ. 2460-2462 ไคกล่าววว่า สมควรอย่างยิ่งที่จะได้ออกพระราชบัญญัติการศึกษา เพราะเป็นเขตศาสนา ตางภาษา การไม่รู้หนังสือไทยทำให้ไม่ตระหนักในความเป็นไทย ปกครองก็ยาก การบังคับก็ยาก "เท่ากับจับปลองกระดง ชื่อ ๆ เขามาระหว่างบังคับพักหนึ่ง แลวคอย ๆ หลบหายไป... ควรจะมีพระราชกฤษฎาหมายบังคับคนให้เลาเรียน" ¹ ใน พ.ศ. 2461 ได้รายงานวว่า การศึกษาสำหรับมณฑลปัตตานีจำเป็นและสัมพันธ์กับการปกครองอย่างยิ่ง "ความเห็นมีอยู่ทางเดียวคือออกกฤษฎาหมายบังคับคนเข้าเลาเรียนเท่านั้น" ² และใน พ.ศ. 2462 ได้รายงานวว่าเตรียมพร้อมไว้แล้วเพียงแต่คอยให้ประกาศเป็นกฤษฎาหมายเท่านั้น

ใน พ.ศ. 2462 อุปราชมณฑลอยุธยา รายงานวว่า ประชาชนยังไม่เห็นประโยชน์ทางการศึกษา ไม่รวมมื่อกับการส่งเด็กเรียนหนังสือ จึงสมควรที่จะต้องมีพระราชบัญญัติการศึกษา ³ ส่วนมณฑลอิสาน สมุหเทศาภิบาลมณฑลอุบลราชธานี ได้รายงานวว่าควรเร่งรัดจัด

¹ พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 กับเรื่องประกอบ, หน้า 201.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 202.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

การให้ทั่วถึงโดยเร็ว เพราะนอกจากเป็นปลายพระราชอาณาเขตติดกับเขตแดนของฝรั่งเศส¹ แล้ว บุคคลในเขตแดนนี้ยังง่ายต่อการถูกชักชวนหรือยุยงให้ก่อความไม่สงบได้ง่าย² ยิ่งสำหรับในเขตภาคใต้ การศึกษายังเป็นสิ่งสำคัญควบคู่กับการเมืองมากที่สุด นายพลตำรวจโท หม่อมเจ้าคาร์บ อธิบดีกรมตำรวจพระนครบาลและตำรวจภูธรไปตรวจราชการภาคใต้ ได้ระบุว่าปัญหาเชื้อชาติและภาษาของประชาชนทางภาคใต้เป็นอันตรายอย่างยิ่งแก่บ้านเมือง ประชาชนเอาศาสนาขึ้นบังหน้า อ้างวาทกรรมพระสอนให้เรียนศาสนาจน จึงเรียนอย่างอื่นซึ่งเป็นวิธีหลีกเลี่ยงไม่เรียนหนังสือไทย จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องบังคับด้วยการให้มีพระราชบัญญัติประถมศึกษา³

ตั้งแต่ พ.ศ. 2459-2463 เป็นระยะที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติเข้มงวดในการใช้เงินมากตังโคงลาวมาแล้ว แต่ความคิดของเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ เห็นว่าจะรอให้เงินซาตอไปไม่ได้แล้ว และควรหาวิธีดำเนินการต่อไปโดยไม่ต้องอาศัยงบประมาณจากกระทรวงพระคลังฯ ทั้งหมด ควรจะให้เป็นการของประชาชนในท้องถิ่นด้วย ซึ่งความคิดนี้ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีพระราชประสงค์เช่นนั้น แต่เมื่อต้องหยุดชะงักเพราะนโยบายของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในครั้งนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จึงหาพลังที่จะสนับสนุนก็คือ บรรดาอุปราชและสมุหเทศาภิบาลมณฑล ใน พ.ศ. 2462 เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการได้จัดประชุมเจ้าหน้าที่ทางการศึกษาทั้งฝ่าย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม ศ.4/23 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูล วันที่ 15 ธันวาคม 2463 เรื่องโรงเรียนและการเล่าเรียนมณฑลอุบล.

² พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. เรื่องเดิม, หน้า 85

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม ศ. 2/5 นายพลตำรวจโท หม่อมเจ้าคาร์บ อธิบดีกรมตำรวจกราบบังคมทูล ลงวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2463.

มหาไศยและศึกษาธิการถึง 2 ครั้ง ผลของการประชุมในครั้งนั้นได้ตกลงเห็นพ้องกันว่า ควรจะมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา เพราะคำว่าจัดการศึกษาสำหรับชาติหมายถึง ต้องให้คนทั้งชาติได้รับการศึกษาสูงโดยทั่วหน้ากัน การจัดการศึกษาเพียงแค่มุคณะถึงจะจัดให้สูงสุดอย่างไรก็ไม่ใช่เพื่อชาติ และการปกครองยอมเกี่ยวกับการศึกษาควย เพราะเป็นหนทางที่จะนำให้ราษฎรรู้จักกฎหมาย มีความคิดค้นกับรัฐประศาสน์นโยบายของบ้านเมือง¹ ถ้าเทียบกับประเทศอื่นที่มีสำมะโนครัวใกล้เคียงกับไทย เช่น พม่า ฟิลิปปินส์ ซึ่งตกเป็นอาณานิคมต่างชาติ ประเทศไทยซึ่งเป็นเอกราชกลับให้ความสำคัญของการศึกษาคอยกว่าประเทศที่ตกเป็นอาณานิคมครั้งต่อครั้ง และมีการลงทุนที่น้อยมาก ดังเช่น ใน พ.ศ.2459 ไทยลงทุน 1.2 ล้านบาท ในขณะที่พม่าลงทุน 4.6 ล้านบาท ฟิลิปปินส์ 12.1 ล้านบาท ผู้รณรงค์สื่อในประเทศไทยมี 244,282 คน พมามี 583,613 คน ฟิลิปปินส์มี 567,621 คน²

ผลจากการประชุมครั้งนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลว่า "การรื้อต่อไปเป็นนิรันดร์ และจะให้ผลเป็นการเสียหายในภายหน้า ทั้งจะเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งยุคนั้นจะโทษยุคนั้นว่าปล่อยปละละเลยไว้"³ เสนาบดีจึงต้องขอพระบรมราชวินิจฉัย เพื่อออกเป็นพระราชบัญญัติบังคับด้วยเหตุที่นิสัยชาวไทยไม่เคยกระตือรือร้นอะไรทั้งสิ้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าววว่า "อย่าค่อนไกลเลย เพียงการปลูกไซทรพืชซึ่งเห็นประโยชน์ได้ง่ายกว่าการศึกษามาก ก็ยังต้องมีพระราชบัญญัติบังคับให้ปลูกจึงสำเร็จ"⁴

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม ศ.1/1 (ราชการลับ) รายงานการประชุมสภาและสมุหเทศาภิบาล แผนกกระทรวงศึกษาธิการ 24 ธันวาคม 2462, หุุดเกล้าถวายที่ 7/3/63.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม ศ.10/42 แผนการศึกษาชาติ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูล ลงวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2462.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม ศ.1/1 (ราชการลับ) (เดิม).

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม ศ.10/42 เดิม.

จากรายงานการประชุมที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีไต่ถามเกล้าฯ ถวายความเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาซึ่งสัมพันธ์กับการปกครองในพระราชอาณาจักร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงศึกษาธิการดำเนินการตั้งกรมการร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษา มีเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการรวมทั้งฝ่ายมหาดไทยซึ่งมีอุปราชและสมุหเทศาภิบาลมณฑลช่วยพิจารณาออกความเห็นก่อนที่จะมีการประกาศเป็นพระราชบัญญัติในระยะนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงทูลเกล้าฯ ถวายโครงการขึ้น 2 ฉบับ ฉบับหนึ่ง คือแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2464 อีกฉบับหนึ่งคือร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษาในแผนการศึกษาชาติ 2464 ได้ตัดแปลงแก้ไขจากแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2458 เพียงเล็กน้อย มีการแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ภาค เช่นกัน คำว่าภาคการศึกษาบังคับเปลี่ยนเป็น ภาคการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ ซึ่งมีความหมายว่า จะเป็นการจัดการศึกษาในระดับหนึ่งซึ่งรัฐมีความจำเป็นที่จะต้องให้ชนส่วนใหญ่ของประเทศได้รับ ภาคการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ยังคงระยะเวลาศึกษาไว้ 5 ปี สิ่งสำคัญคือระดับให้วิชาเพาะปลูกหรือกสิกรรมเป็นวิชาหลัก ส่วนวิชาหัตถศึกษาและวิชาพานิชย์มีแทรกประกอบบ้าง และการศึกษาเท่าที่ได้จัดมานี้ยังน้อยเกินไป ถ้าจะเปรียบกับลวดลายบนผ้ายังไม่เต็ม การจะให้ เป็นลวดลายเต็มผืนผ้าต้องสำเร็จด้วยการศึกษาประชาชน¹ คำว่าการศึกษาประชาชนจึงเป็นความตั้งใจของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ที่จะเนนว่าต้องรับผิดชอบในเรื่องพยายามให้โรงเรียนมากพอกับ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม ศ.1/1 เดิม
การศึกษาประชาชน คือโรงเรียนที่ประชาชนในท้องถิ่นตั้งและดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของตนเอง อยู่ในความดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ โรงเรียนอาจตั้งขึ้นเพราะประชาชนมีใจสมัครหรือนายอำเภอจะเป็นผู้ตั้งขึ้น ทั้งนี้ต้องได้รับอนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัดเสียก่อน โรงเรียนประชาชนที่นายอำเภอตั้งขึ้นมีศึกษาธิการอำเภอเป็นผู้ช่วย และอาจตั้งข้าราชการอื่น ๆ ในอำเภอเป็นผู้ช่วยอีกก็ได้ เงินค่าใช้จ่ายสำหรับโรงเรียนที่เก็บจากประชาชนเป็นรายปีเรียกว่าศึกษาพลี และกระทรวงศึกษาธิการอาจจ่ายเงินอุดหนุนให้อีกทางหนึ่งด้วย.

ประชาชน เพื่อเตรียมสำหรับประกาศใช้พระราชบัญญัติบังคับการศึกษาด้วย ดังปรากฏอยู่ใน
ร่างโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 ว่า

รัฐประศาสนโยบายในทางแกกฎหมายให้ทันสมัย ถ้าหากใครจะคนไปให้ทันสมัย
เป็นทางตัดลัดที่จะให้ถึงซึ่งความเจริญได้เร็วที่สุด... โดยรับแก่ การศึกษาให้ทั่ว
และรับจัดให้ดียิ่งขึ้นด้วยพร้อมกัน จึงใครทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับจัดแต่
บัดนี้ทันที การแต่ทำใครด้วยเตรียมการให้พร้อมสำหรับใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์
ศึกษา ซึ่งในทุกวันนี้เป็นของออกหน้า ถ้าใครมีแล้วจะเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศ
แห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราส่วนหนึ่ง ¹

อีกประการหนึ่ง การศึกษาแบบเดิมซึ่งเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าเป็นการ
ปล่อยแบบ "ตามบุญตามกรรม" ² นั้นเป็นการพินสมัยแล้ว ควรต้องนำมาจัดการฝึกหัดให้
เป็นกิจจลักษณะด้วย

ส่วนโครงการอีกฉบับหนึ่งคือ ร่างพระราชบัญญัติการศึกษาซึ่งใครหลวงเกล้าฯ ถวาย
เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2463 ร่างพระราชบัญญัตินี้บังคับต้องการให้เด็กชายหญิงอายุตั้ง
แต่ 7 - 14 ปี เขาเรียนในสถานศึกษาตามหลักสูตรประถมศึกษาตามภาคการศึกษาบังคับ
สำหรับทวยราษฎร์ แต่การบังคับนี้อาจมีข้อยกเว้นเช่นในกรณีไม่มีครู ไม่มีสถานที่เรียนเพราะ
อยู่ไกลเกินไป และเกณฑ์อายุบังคับอาจเพิ่มจาก 7 ปี ถึง 10 ปีก็ได้ สิ่งสำคัญซึ่งจะต้อง
ปฏิบัติให้เป็นไปตามที่วางโครงการที่วางไว้คือปัญหาการเงิน เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ
เห็นว่า ถ้าขาดเงินอย่างเดี๋ยวนหรือการใครงบประมาณไม่คงที่จากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
อย่างที่เคยเป็นมาแล้ว พระราชบัญญัตินี้จะไม่มีผลอะไร เพราะว่า "โรงเรียนไม่มีใคร

¹ เรื่องเดิม.

² พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 กับเรื่องประก
กอบ หน้า 178, บันทึกความเห็นพระราชบัญญัติประถมศึกษา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ถึง
มหาเสวกเอก พระยาจักรีปามีศรีวิสุทธิ ราชเลขาธิการ ลงวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2464.

กับคน ต้องมีอาหารการกินบริบูรณ์ ปล่อยให้หอบ้าง กินบ้างก็ต้องเจ็บต้องตายเป็นธรรมดา" ¹
 การแก้ไขปัญหานี้จึงกำหนดไว้ในร่างพระราชบัญญัติว่าจะเก็บเงินจากประชาชนในท้องถิ่นคน
 ละ 1 - 3 บาท เป็นลักษณะภาษีทางตรงเช่นเดียวกับเงินรัฐชูปการ เรียกว่าเงินศึกษาพลี
 นับเป็นความพยายามค้นรณอย่างจริงจังที่จะหลุดพ้นจากอำนาจของกระทรวงพระคลังมหา-
 สมบัติมาดำเนินการอย่างอิสระ การคิดเก็บเงินนี้ไม่ใช่ของใหม่ ดังที่กล่าวแล้วว่า พระบาท-
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีพระราชดำริกับเจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกรแล้ว ดัง
 พระราชหัตถเลขาว่า "การที่จะออกเงินแผ่นดินสอนคนทั้งชาติใหม่มีความรู้มีมันก็เหลือที่จะทำ
 ไปได้ มันต้องเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องบังคับให้คนทั้งชาติออกเงินในช้อยในการเล่า
 เรียนเป็นพื้นอยู่แล้ว..." ² แต่เนื่องจากยังมีใค้ดำเนินการอย่างใดก็ประจวบกับสิ้นรัชกาล
 เสียก่อน เมื่อมาปรากฏอย่างจริงจังในโครงการของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จึงเป็น
 ความคิดที่เหมาะสมสำหรับการกระจายอำนาจการสาธารณูปโภคด้านนี้ไปสู่ท้องถิ่น ทำให้
 ประชาชนตระหนักในคุณค่าการทำงานร่วมกันและสำนึกในประโยชน์ที่พึงได้จาก การเสียสละ
 ร่วมกัน พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) ซึ่งเป็น
 เสนาบดีชุกรมการในสมัยต่อมายังทรงเห็นว่า เป็นความคิดที่ดี และเงิน 1-3 บาทนั้น "ไม่
 เหลือมากกว่าแรง เพราะกำหนดเอาต่างกันสุดแต่ท้องที่ไหนจะสมบูรณ์มากหรือน้อย" ³

ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้เมื่อทูลเกล้าฯ ถวายและนำเข้าพิจารณาในที่ประชุมเสนา-
 บัติ จึงถูกคัดค้านมาก และมีทั้งบันทึกความเห็นทักท้วงที่ได้นำกราบบังคมทูลภายหลัง ทาง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม ศ.1/1 เดิม.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้ม ศ.2/5 ตรวจและจัด
 โครงการศึกษา เดิม.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. เจ็กรอบอายุ, หน้า 80

ฝ่ายกระทรวงพระคลังมหาสมบัติไม่ยอมรับทราญเรื่องเงินศึกษาพลี เกรงว่าจะยุ่งยากโดย
 อางวามแมแต่การเก็บเงินรัชชูปการเพียงอย่างเดียวก็ยังไม่เคยเรียบร้อย เงินศึกษาพลี
 ที่จะเพิ่มขึ้นจึงแน่ใจว่าไม่สามารถทำได้สำเร็จ แต่โดยแท้จริงแล้วกระทรวงพระคลังมหา-
 สมบัติเห็นว่า เป็นการก้าวท้าวอำนาจการเงินของกระทรวงพระคลัง เพราะเงินศึกษาพลีนี้
 ทางกระทรวงศึกษาธิการจะดำเนินการควบคุมการใช้จ่ายเองทั้งสิ้น พระเจ้าพี่ยาเธอ
 กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงกลาวว่า เงินศึกษาพลีคือการดำเนินกุศโลบายของกระทรวง
 ศึกษาธิการ จะรวบรวมเรื่องเงินเอาไว้ในมือโดยไม่ยอมปรึกษาผู้ใด

การเก็บเงินและการใช้จ่ายได้ตั้งบทบัญญัติรวบรวมอำนาจไว้ในกรมการอำเภอ
 ผู้วาระาชการจังหวัดและสมุหเทศาภิบาลทำการติดต่อตรงกับเสนาบดีกระทรวง
 ธรรมการฝ่ายเดียว กระทรวงพระคลังซึ่งมีหน้าที่ในการเงินโดยตรง มีหน้าที่
 แต่เป็นผู้รับฝากเงินไว้เท่านั้น จะของแวะแต่ต้องอย่างอื่นหาได้ไม่¹

การที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติไม่ยอมรับในเรื่องนี้ก็ไม่ทำให้โครงการเลิกล้มไป
 เพราะความคิดที่จะให้มีการบังคับการศึกษาจัดว่าเป็นพระราชประสงค์² และเป็นโอกาส
 ที่ไม่ต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์การเบิกจ่ายใหญ่ยุ่งยาก แม้จะลำบากเพิ่มขึ้น พระวรวงศ์เธอ
 พระองค์เจ้าธานีนิติ (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) ซึ่งเป็นเสนาบดีต่อมาก็ดรงเห็นว่าการ
 คิดให้มีการศึกษาบังคับในครั้งนั้น เป็นการถูกต้องควรเหตุผล เมื่อกระทรวงพระคลังมหา-
 สมบัติไม่ช่วยเหลือ บรรดาครูและเจ้าหน้าที่ธุรการต้องทำเอาสุดแต่จะทำได้³ และแม่

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6-7 บ.1.3 (1-26) เล่ม 1
 บ.1.3/24 ส่วนพระองค์ดำรงราชานุภาพ แขนงสภาการคลัง ในเรื่องเงินศึกษาพลีนี้
 พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ภายหลังพบนตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหา-
 สมบัติ ไทหุลพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม วันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2469.

² รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 พ.ศ. 2464 หน้า 1.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ภายหลังจะได้ออกประกาศใช้เป็นพระราชบัญญัติแล้ว กระทรวงพระคลังมหาสมบัติก็กล่าวหาญพื่อที่จะมีท่าที่แข็งขันไม่ยอมรับทราบนโยบายใด ๆ ทั้งสิ้น "ซึ่งก็คิดไม่น้อยไปกว่าศึกษาเพราะได้ออกเป็นกฎหมายไปแล้ว" ¹ แต่ก็เป็นการแสดงว่าภาวะทางการเมืองในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไว้วางพระทัยและมอบอำนาจให้เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการอย่างมาก จนดูเหมือนไม่ทรงไว้วางใจกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเท่าใดนัก

ส่วนสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพนั้น ในฐานะที่ทรงเป็นผู้ที่เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยขณะนั้น และกระทรวงศึกษาธิการมักจะขอคำปรึกษาอยู่เสมอ ในทรงแสดงความเห็นว่า ยังไม่สมควรจะออกพระราชบัญญัติในระยะนั้น และยังไม่เชื่อมั่นว่าสมุหเทศาภิบาลทั้งประเทศจะสนองตอบนโยบายนี้ได้สำเร็จเพราะ

1. ราษฎรยังไม่เห็นประโยชน์การศึกษา เมื่อเดือนกรกฎาคมก็จะร้องเกี่ยวกับการศึกษาที่รัฐบาลจัด
2. การจัดการศึกษาแพร่หลายโดยเร็วเช่นนี้ "ในตาที่จะตรวจและมีมือที่จะจัดจะไม่พอ การที่จัดตั้งเกี่ยวกับของควยเงินทองมากมายจะเกิดยุ่งเหยิง" ² ถึงแม้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจะกล่าวว่า ได้ปรึกษาสมุหเทศาภิบาลแล้วว่าจะทำได้สำเร็จ แต่ความเห็นสมเด็จพระ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม ศ.2/4 ประชุมอภิรัฐมนตรีสภาครั้งที่ 10/2468 บันทึกความเห็นของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2468 ความเห็นนี้ไม่ปรากฏในที่ประชุม พ.ศ. 2463 แต่ปรากฏในภายหลังเมื่อสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงการเจรจาโต้แย้งกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมาปรึกษาหารือร่างพระราชบัญญัตินี้.

กรมพระยาคำรงราชานุภาพว่า สมุหเทศาภิบาลมิใช่จะมีสมรรถภาพเหมือนกันทุกคน¹

นอกจากนี้ เสนาบดีกระทรวงนครบาล คือเจ้าพระยายมราชก็คัดค้าน ไม่ยอมให้ใช้พระราชบัญญัตินี้ในกรุงเทพฯ เนื่องจากมีโรงเรียนมากพอแล้วประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่งการเก็บเงินศึกษาพลีไม่ได้ จะต้องเสียเวลายืดหยุ่นสอบสวนเสียเวลาจนไม่ต้องทำอะไร นอกจากนั้น ยังเป็นการลำบากของบุคคลที่จะต้องใช้เด็กประกอบการอาชีพ ความลำบากในการเดินทางของเด็ก² ส่วนกระทรวงต่างประเทศมีข้อทักท้วงเพียงเล็กน้อยเกี่ยวกับความชัดเจนทางภาษาของร่างพระราชบัญญัติ ควดยไม่มีสิ่งใดเกี่ยวข้องมากเหมือนเมื่อครั้งพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้แสดงข้อโต้แย้งหลายประการ โดยเฉพาะความเข้าใจว่า การศึกษาคือการสอนหนังสือเพียงอย่างเดียวเท่านั้น การออกพระราชบัญญัตินี้หมายถึง "การเตรียมทวยราษฎรอันเป็นหน้าที่สำคัญ"³ ส่วนการเก็บเงินศึกษาพลีนั้น เสนาบดีทราบว่าทำสำเร็จอยู่แล้ว แต่เป็นหน่วยงานการกุศล ถ้ามีพระราชบัญญัติแล้วก็ยืนยันใจว่า "จะไม่ลำบากหรือติดขัดถึงเพียงนั้น"⁴ ส่วนการที่เด็กจะลำบากในการเดินทางไปสถานศึกษา ก็ให้ใช้วิธีตั้งโรงเรียนหลายแห่ง ยังมีนักเรียนน้อยยอมหาสถานที่เรียนได้ง่าย และพร้อมกันนั้นใคร่กราบบังคมทูลควยความเค็ดเดียวเพื่อขอพระบรมราชวินิจฉัยว่า กระทรวงมหาดไทยซึ่งเป็นเจ้าของท้องที่ อันมีผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ เคยจัดการศึกษามาแล้ว ก็ไม่มีข้อทักท้วงในการตราพระราชบัญญัติ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม ศ.2/4 ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ บันทึกเรื่องการศึกษาประชาบาลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ

² พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6..., หน้า 145-46, บันทึกความเห็นพระราชบัญญัติประถมศึกษา กระทรวงนครบาลถึงกระทรวงธรรมการ,

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เพราะฉะนั้นควรจะตราพระราชบัญญัตินี้ และประกาศใช้ในตำบลที่จะใช้ได้ทีเดียว แมกรุงเทพรยังไม่จัด ก็ไม่ควรให้เป็นการขัดขวางต่อการที่จะใช้พระราชบัญญัตินี้ในท้องที่ มณฑลซึ่งมีหลายแห่งที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้ได้ทันที ตามคำขอรองของสมุหเทศาภิบาล และความสังเกตเห็นของกระทรวงศึกษาธิการซึ่งแนบแก้ไขว่า จำเป็นต้องมีพระราชบัญญัตินี้ เพื่อเป็นบรรทัดฐานแห่งการดำเนินการศึกษาสำหรับประเทศขึ้นไว้¹

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีทราบดีว่า ถ้าจะรอให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติทั่วประเทศ จะต้องติดขัดกับกระทรวงนครบาลซึ่งเป็นกระทรวงที่สำคัญ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงต้องคิดขัดกับกระทรวงนครบาลซึ่งเป็นผู้ที่ปฏิบัติราชการประจำเมือง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไว้อภัยมาก และยกย่องเป็นเสนาบดีอาวุโสที่ได้รับพระราชทานเรียกว่า "ครู" ทรงยกย่องว่ามีบุญคุณตั้งแต่เมื่อเสด็จประทับอยู่ในประเทศอังกฤษ² ความคิดเห็นต่าง ๆ ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีทรงรับฟังทุกครั้ง เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงตัดสินใจที่จะขอให้มีประกาศพระราชบัญญัติ ถึงแม้จะยกเว้นกรุงเทพรก็ไม่ทำให้เสียประโยชน์ตอนนโยบายส่วนรวม ในที่สุดก็มีพระบรมราชโองการให้ประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2464³ และแม้จะประกาศใช้พระราชบัญญัติ ก็ยัง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ.2 (1-15) แพนม ศ.2/15 พระราชบัญญัติประถมศึกษา.

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. ชุมนุมพระนิพนธ์, (พระนคร : สยามคัมภีร์พิมพ์และโรงพิมพ์, 2507), หน้า 86.

³ พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 และเรื่องประกอบ, หน้า 206, พระราชหัตถเลขาตอบเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี สำเนาที่ 3/199 ลงวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464.

ให้อยู่ในดุลพินิจว่าเหมาะจะประกาศในท้องที่ใดบ้าง นับเป็นความสำเร็จของเสนาบดีกระทรวงที่ทำให้การศึกษาประชาบาลเป็นนโยบายหลักของชาติ และนับว่ากระทรวงซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษาได้ทำหน้าที่โดยสมบูรณ์แบบ เพราะการให้การศึกษาที่แท้จริงย่อมหมายถึงให้การศึกษาแก่คนทั้งประเทศอย่างมีระบบและหลักการให้ทัดเทียมกันเสมอหน้า ในครั้งนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าวว่า "การให้พระราชบัญญัติประถมศึกษาครั้งนี้เป็นหลักที่หมายสำคัญแห่งประวัติการณ์ในความเจริญแห่งการศึกษาของประเทศสยาม" ¹ พระราชบัญญัตินี้คือการบังคับให้ราษฎรส่งบุตรหลานซึ่งมีอายุอยู่ในเกณฑ์บังคับเข้าโรงเรียนจนกว่าจะสอบได้ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ในสมัยนั้น การประกาศใช้นี้เป็นบางท้องที่ บางจังหวัดก่อน แล้วจึงค่อย ๆ ขยายออกไปตามกำลังเงิน และพระราชบัญญัตินี้มีผลผูกพันทำให้ต้องหาเงินมาตั้งโรงเรียนจางครูสอน

การดำเนินงานเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติในขณะที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติและกระทรวงอื่นไม่ช่วยเหลือนั้น เสนาบดีกระทรวงต้องพยายามทำไปอย่างสุดความสามารถ และคิดว่าได้ผลสำเร็จน่าจะพอใจ เมื่อพระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ด้รับแต่งตั้งเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการต่อมา ก็ทรงกล่าวว่า แม้กระทรวงพระคลังฯ จะไม่ช่วยเหลือกระทรวงศึกษาธิการก็พยายามเจียดเงินอย่างประหยัด "ต้องขอชมว่าเท่าที่ได้ทำไปเป็นผลสำเร็จ โดยจำนวนยิ่งกว่าจะพึงคาดหมาย และถ้าว่าควยอนามัยศึกษาแล้ว อนามัยศึกษาเป็นของสำคัญ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้พากเพียรที่จะทำการให้ทันสมัย" ² และ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 เล่ม 2 หน้า ศ.1/24
รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 25 ประจำพุทธศักราช 2465

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสาร บ. 1.3/23 ส่วนพระองค์ดำรงราชานุภาพ เรื่องบันทึกโครงการศึกษาของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ 14 กุมภาพันธ์ 2473.

ได้รับคำยกย่องว่า พลานามัยหรือผลศึกษาของนักเรียนดีขึ้นในรอบ 20 ปีนี้อย่างเด่นชัด¹ นโยบายพลศึกษาเป็นสิ่งที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีต้องการฝึกอบรมทางจิตใจ รู้จักการต่อสู้ชิงหน้า รู้แพ้ รู้ชนะ รู้อภัย การกีฬาเป็นของใหม่ในเวลานั้น แม้จะถูกคัดค้าน แต่ท่านก็มีโดยอ้อม แม้ในปัจจุบันก็ยากที่จะหาผู้สนใจฝึกจิตใจเยาวชนด้วยการเล่นกีฬาได้ก็อย่างเสนาบดีผู้นี้

จากการประกาศใช้พระราชบัญญัติบังคับการศึกษา ใน พ.ศ. 2464 นั้น ได้มีสถิติแสดงปริมาณการเพิ่มของจำนวนตำบล จำนวนโรงเรียน จำนวนนักเรียน ไว้ดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 หน้า ศ.2/2.

ปริมาณและการเพิ่มของตำบลที่ประกาศการศึกษาภาคบังคับ

พ.ศ. 2464-2475 ¹

พ.ศ.	จำนวนตำบล ทั้งหมด	จำนวนตำบลที่มี การศึกษาภาคบังคับ	คิดเป็นร้อยละ
2464	5,050	2,311	45.76
2465	5,053	2,444	52.00
2466	5,051	3,401	67.30
2467	5,051	3,625	72.35
2468	4,968	3,792	76.83
2469	4,982	3,817	76.61
2470	4,981	4,005	80.40
2471	4,639	4,057	87.45
2472	4,977	4,135	83.08
2473	4,979	4,150	83.35
2474	4,980	4,148	83.29
2475	4,806	4,263	88.70

¹ กรมสามัญศึกษา, สัมฤทธิ์ผลของการจัดการศึกษาภาคบังคับ รายงานการวิจัย

แสดงจำนวนโรงเรียน ครู นักเรียน ของโรงเรียนจัดการศึกษาภาคบังคับ
ตั้งแต่ พ.ศ. 2464-2475 (จากสถิติรายงานประจำปีของกระทรวงศึกษาธิการฉบับ-
ต่าง ๆ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2464-2478) ¹

พ.ศ.	จำนวนโรงเรียน	จำนวนครู	จำนวนนักเรียน
2464	3,191	5,021	202,748
2465	3,389	7,976	374,159
2466	4,730	10,289	533,743
2467	4,888	10,814	542,838
2468	5,161	11,201	572,083
2469	5,094	10,926	538,003
2470	5,136	11,238	523,256
2471	5,635	12,743	587,369
2472	5,468	13,547	610,705
2473	5,593	14,270	676,717
2474	5,731	15,005	735,037
2475	6,286	13,281	712,729

¹ กรมสามัญศึกษา. สถิติของตารจัดการศึกษาภาคบังคับ รายงานการวิจัย
ฉบับ 8. , หน้า 95.

สำหรับเงินศึกษาพลีที่เก็บได้มี 2 ประเภท คือ เก็บโดยใช้อำนาจกฎหมาย และ
ที่ราษฎรให้ด้วยศรัทธา ซึ่งรวมแล้วก็นับว่าเป็นผลดี แม้จะมีผู้หลีกเลี่ยงก็เก็บได้เกินอัตรา
เช่น ตั้งแต่ พ.ศ. 2466-2468 แม้จะเป็นภาวะเศรษฐกิจเริ่มตกต่ำก็เก็บได้ 5.98 ล้าน-
บาท เก็บได้เกินอัตรา 30,968.72 บาท¹ แต่การควบคุมเกี่ยวกับการเงินมีจุดบกพร่อง
ที่ไม่แสดงรายละเอียดหรือรายการให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้ทราบ

เนื่องจากการศึกษาภาคบังคับมีความสัมพันธ์กับโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่ง
ระบุให้มีการเรียน การสอน วิชาศีลธรรมเป็นวิชาหลักในหลักสูตรประถมศึกษา จำเป็นต้อง
มีครูผู้สอน ถ้าเอาครูสามัญสอนจะไม่ได้ผลดี "เท่ากับเอาเบ็ดขี้ผึ้ง"² กระทรวง
ศึกษาธิการเห็นควรจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูศีลธรรมขึ้น ใน พ.ศ. 2465 แต่เป็นโครงการ
ต้องเงินทุนมากเพราะเกี่ยวกับอุปกรณ์เครื่องใช้เป็นส่วนใหญ่ เมื่อเสนอโครงการนี้ตรงกับ
เวลาที่คณะกรรมการองคมนตรีที่จัดขึ้น มีนโยบายพิจารณาตัดทอนรายจ่ายระยะนั้นถึงกับให้
เว้นโครงการต่าง ๆ ของกระทรวงทั้งหลายไว้ถึง 5 ปี โดยเฉพาะโครงการจร และจะ
ตัดงบประมาณของทุกกระทรวงลง ตั้งแต่ร้อยละ $6\frac{1}{2}$ หรือร้อยละ 9 โครงการตั้งโรงเรียน
ฝึกหัดครูศีลธรรมในชั้นประถมศึกษา ซึ่งเป็นโครงการมุ่งพื้นฐานทางเศรษฐกิจ จึงต้องชะงัก
ลงชั่วคราว แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็มีใ้ละความพยายาม ได้ปรึกษากับพระยาเทพ
ศาสตร์สถิตย์ตั้งขึ้นที่บริเวณหอวัง (สนามกีฬาแห่งชาติ) และพยายามที่จะจัดต่อไป และได้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6-7 บ.1.3/25 ส่วนพระองค์-
คำร้องราชานุญาต แขนงศึกษาพลี กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทูลกรมพระคำวรวงราชานุกาฬ ลงวันที่
25 มกราคม พ.ศ. 2469.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 แห่ง ศ.2/14 คำแนะนำ
กระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 2 วิชาเพาะปลูกเป็นส่วนสำคัญของพระราชบัญญัติประถมศึกษา
วันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2465.

เจอร์จากับกระทรวงพระคลังฯ ต่อมา แต่การก็เป็นไปดังที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า-
 ธานีนิติ (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) ทรงกล่าวว่า "พูดสั้น ๆ ใ้ว่าการอันใดที่กระทรวง
 ศึกษาธิการจะปรับปรุงโดยจะต้องใช้เงินแล้ว พวกกับคลังไม่สำเร็จแล้ว กระทรวงก็ยื่นทำไป
 โดยไม่ไ้เงินจากคลังมาพอเพียง"¹ นอกจากครูสอนกสิกรรมจะไม่มีแล้ว ครูสามัญก็ยัง
 ขาด กระทรวงศึกษาจำเป็นจะต้องใช้วิธีที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีว่าเป็นวิธี "เปี้ยกแว้ง"²
 คือแบ่งเงินไปใช้ในทางที่จำเป็นก่อน "สั้กับส่วนอื่น ๆ ที่ไ้ยื่นต่อกระทรวงพระคลังบ้างแล้ว
 ก็ยังไม่ไ้เงิน ยิ่งไ้ไ้มานานปีเกลี้ยวที่หม่นเข้าไ้ก็ยิ่งตั้งเครียดทุกที"³ ทั้งนี้เป็นเพราะ
 กระทรวงศึกษาธิการต้องการไ้จ้างครูเป็นจำนวนมาก แต่กระทรวงพระคลังฯ ไม่ต้องการ
 ไ้จ้างครูเพิ่ม เมื่อเป็นเช่นนี้ กระทรวงศึกษาธิการก็จำเป็นต้องจ้างเอาไว้ก่อนเป็นทำนอง
 "งานเดินหน้าเงิน"⁴ รอไว้เพื่อของบประมาณไป กระทรวงพระคลังฯ ถ้าวากระทรวง
 ศึกษาธิการทำไปโดยพลการ จึงไม่ยอมเพิ่มอีก กระทรวงศึกษาธิการต้องเฉลยเงินที่ไ้มาทุกปี
 แหนที่จะตั้งเงินเคื่อนไ้ครูเช่นปกติ ก็ไ้ห่วยอัตราที่ต่ำกว่าเดิม เอาเศษที่เหลือไปเจือจาน
 ครูที่จ้างเพิ่ม คลังจึงยังไม่ยอมรับทราขอะไรทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์-
 มंत्रीจึงเห็นว่าควรที่จะประหยัดเงินหลวงที่แต่ละกระทรวงส่งนักเรียนไปต่างประเทศ นอกจาก
 นักเรียนทุนเอาเรียนหลวง เพราะนักเรียนทุนแต่ละกระทรวงบางที่ก็ส่งไปสูญเปล่า ควรจะนำ

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เจ็ดรอบอายุ, หน้า 79.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 - 7 บ.1.3/12 เล่ม 1
 (1-12) ส่วนพระองค์ดำรงราชานุภาพ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ทูลพระวรวงศ์เธอ
 พระองค์เจ้าธานีนิติ ลงวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2467.

³ เอกสารเดิม.

⁴ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

เงินมาบำรุงการศึกษาในประเทศ โดยเฉพาะจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จะสงวนเงินไว้ได้ถึงปีละ 998,400 บาท¹ โครงการนี้ท่านได้เสนอเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มครองราชย์ แต่ก็ถูกคัดค้านในที่ประชุมเสนาบดีระยะนั้นว่า ไม่เหมาะเพราะการศึกษาระดับสูงของเรายังไม่เจริญพอ และทางราชการจำเป็นมากที่จะต้องหาคนที่เรียนวิชาชั้นสูงมาใช้โดยเร็ว แต่ควรวางระเบียบการส่งข้าราชการไปศึกษาต่อเสียใหม่ "เมื่อใดจัดการส่งนักเรียนไปศึกษา ณ เมืองต่างประเทศตามระเบียบใหม่นี้เรียบร้อยแล้ว จะคงมีเงินงบประมาณแพนคาค่าเรียนนักเรียนเหลือบางอย่างไว้จึงค่อยสงวนไว้ใช้จ่ายบำรุงมหาวิทยาลัย..."² จึงเป็นที่น่าเสียดายว่า ความคิดที่จะสงวนเงินตราออกนอกประเทศและให้มหาวิทยาลัยเจริญอย่างรวดเร็วต้องประสบอุปสรรคไปควย เพราะหลังจากนี้ไม่นาน ท่านก็กราบบังคมทูลลาออกเสียก่อน

ความตึงเครียดในเรื่องปัญหาการเงินที่เกี่ยวข้องกับนโยบายการศึกษา เป็นเพราะตั้งแต่ พ.ศ. 2466 เป็นต้นมา สถานะทางเศรษฐกิจของประเทศตกต่ำลงและไม่มีท่าทีว่าจะดีขึ้น ส่วนองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชภาระมากมายกับกิจการเสือป่าและลูกเสือ ณ พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม การควบคุมพระนครและการประชุมเสนาบดีในระยะหลังตกอยู่กับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา กิจการทางการศึกษาของชาติต้องทางเหินจากพระบรมราชวินิจฉัย ด้วยทรงเห็นว่ากระทรวงศึกษาธิการก็ทรงวางนโยบายหลักไว้ให้แล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในระยะหลังก็มีได้รวมกิจการใกล้ชิดกับกิจการเสือป่า การเสือป่าในครั้งแรกก็เป็นเรื่องความ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด ศ. 5/1 เรื่อง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูล ลงวันที่ 11 ธันวาคม 2468.

² เอกสาร เดิม.

สมัครใจ ครั้นนาน ๆ ไปถ้าผู้ใดไม่สมัครหรือไม่สนใจก็เป็นการไม่สนองพระเดชพระคุณให้เต็มที เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็เป็นคนหนึ่งซึ่งในภายหลัง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใ้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (ริน ศยามานนท์) ด้วยความไม่พอพระทัยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีว่า

ปรากฏเสียแล้วว่า กระทรวงศึกษาธิการไม่แลเห็นคนประโยชน์ที่นักเรียนมหาวิทยาลัยได้รับในทางเสียเวลานั้น มีมากเพียงพอที่จะคุ้มกับการเสียเวลาในทางเล่าเรียน ข้อนี้ปรากฏโดยคำพูดของเสนาบดีกับเจ้าพระยารามราฆพ ไม่ใช่พูดตรง ๆ เช่นนั้น แต่ก็พอเข้าใจได้¹

อนึ่ง จากการที่กรมธรรมการได้แยกจากกระทรวงศึกษาธิการไป แม้กระทรวงจะหมกหน้าทิศทางศาสนาโดยตรง แต่เนื่องจากโรงเรียนวัดยังคงอยู่ในความควบคุมของกระทรวงศึกษาธิการ จึงเกิดกรณีขัดแย้งในเรื่องที่ดินกรรมสิทธิ์ที่ดินกันภายหลัง ใน พ.ศ. 2467 ได้มีกรณีแก่งแย่งที่ดินโรงเรียน ระหว่างวัดศรีสุริยวงศ์กับฝ่ายศึกษาธิการมณฑลในหน้าที่ผู้แทนกระทรวงศึกษาธิการในมณฑลนั้น ทางฝ่ายวัดต้องการให้มีโฉนดเป็นที่ธรณีสงฆ์ของวัดศรีสุริยวงศ์ แต่พอโรงเรียนอ้างว่าเป็นที่หลวงในกระทรวงศึกษาธิการ เจ้าอาวาสจึงร้องต่อมณฑลราชบุรี ขอให้วัดศรีสุริยวงศ์มีสิทธิในที่ดินรายนั้น ฝ่ายมณฑลราชบุรีชี้ขาดว่าเป็นที่ของกระทรวงศึกษาธิการ ส่วนโรงแถวที่วัดปลูกสร้าง เก็บผลประโยชน์มานานแล้วก็ให้วัดทำสัญญาเช่า แต่พอวัดไม่ยอมและส่งเรื่องมายังกรมธรรมการถึงสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราช ทรงขอให้ตั้งอนุญาโตตุลาการพิจารณาให้

¹ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ศิลาศาสตราจารย์ หนังสือที่ระลึกงานศิลาศาสตราจารย์ 9 กันยายน 2515 หน้า 52, พระราชหัตถเลขาถึงพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2467.

เด็ดขาด เมื่อเป็นเช่นนั้น กระทรวงมหาดไทยจึงแจ้งให้กระทรวงศึกษาธิการทราบ กระทรวงศึกษาธิการตอบว่าแล้วตามพลราชบุรี ทางมณฑลราชบุรีว่าได้อินิจฉัยไปเสร็จแล้ว ไม่พร้อมจะตั้งอนุญาโตตุลาการด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้น สมเด็จพระสังฆราชเจ้าจึงทรงขอให้ นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย ในครั้งนั้นเจ้าพระยาธรรมมาธิกรณเสนาว่า "ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าเรื่องนี้ ถ้าไม่เด็ดขาดลงไปในครั้งนี้ จะเป็นตัวอย่างให้วัดเสียผลประโยชน์ที่ถูกต้องถูกยืม ถูกอาศรัย และยังมีหน้าข้าตองคัดขาดสิทธิไปเสียอีกด้วย..."¹

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้แสดงความเห็นไว้ว่า

ระเบียบราชการของเรามีสมุหเทศาภิบาลเป็นผู้แทนทุกกระทรวงทบวงการ ด้วยกิจการของกระทรวงต่าง ๆ ในมณฑล เรื่องที่ดินรายนี้ สมุหเทศาภิบาล ได้ตั้งกรรมการขึ้นพิจารณาและชี้ขาดแล้วว่า เป็นที่ของรัฐบาลในปกครอง กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการได้ออกตามคำชี้ขาดนั้นแล้ว ตามที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้ารับสั่งให้ตั้งอนุญาโตตุลาการนี้เป็นความปรารถนาฝ่ายคณะสงฆ์ ซึ่งรัฐบาลก็เป็นอุปฐากอยู่ ในฐานที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง เป็นอรรดศาสดูปถัมภก เมื่อฝ่ายคณะสงฆ์ซึ่งไม่ใช่รัฐบาลยังคิดใจในคำชี้ขาดของสมุหเทศาภิบาล เพราะถือว่าสมุหเทศาภิบาลไม่ใช่ผู้แทนคณะสงฆ์ในมณฑล เราในฐานะที่เป็นอุปฐากคงกลัวว่าหากจะคัดบทเสียว่าเราได้ชี้ขาดไปแล้วก็หา เหมาะจะไม่ และถึงแม้จะหวงรับทั้งเสียฝ่ายคณะสงฆ์ด้วยเหตุนี้ก็ไม่เสียทาง กระทรวงศึกษาธิการมีความเห็นดังนี้²

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6-7 เอกสาร ศ.20 (1-56) ที่ธรรมเนียมสงฆ์และกัลปนาสงฆ์ แฟ้ม ศ.20/1 เจ้าพระยาธรรมมาธิกรณ ถึงเจ้าพระยามหิธร ลงวันที่ 26 มกราคม 2467.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6-7 แฟ้ม ศ.20/1 เดิม.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงตั้งกรรมการเพื่อพิจารณา¹ แต่ด้วยเหตุที่การพิจารณาค่อนข้างละเอียด ใช้เวลานาน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าสวรรคตเสียก่อน พระบำนานูวรวัจน์ เป็นหลักฐานสำคัญและพระยาพิณนัยน์เทศ นายฝ่ายกระทรวงวังก็ถึงแก่กรรม เรื่องใดชักเข้ามาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และคณะกรรมการก็ได้ลงมติ เมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2469 ว่า ที่ดินนี้พิจารณาแล้วไม่ควรจะเป็นที่ธรณีสงฆ์ของวัด² และจะกลายเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นสมควรจะโอนกรมธรรมการกลับไปสังกัดกระทรวงศึกษาธิการต่อมา เพื่อป้องกันความยุ่งยากในค่านโรงเรียนที่อาจจะเกิดขึ้นอีกภายหลัง

ในระยะเวลาที่ปัญหาเศรษฐกิจกำลังเป็นเรื่องสำคัญที่สุด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็สวรรคตใน พ.ศ. 2468 เศรษฐกิจจึงเป็นเรื่องสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงพิจารณาแก้ไข นโยบายของคณะกรรมการองคมนตรีพิจารณาคัดทอนงบประมาณในรัชสมัยนี้ เห็นว่าต้องตัดงบประมาณของทุกกระทรวงออกให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เมื่อกระทรวงศึกษาธิการมีความจำเป็นคราวไร ก็เห็นว่าไม่ได้รับความอุดหนุนช่วยเหลือจากกระทรวงพระคลังฯ ตลอดจน และในครั้งนี้จะต้องถูกตัดงบประมาณอีกแสนบาทอันที่จริงถ้าเทียบกับกระทรวงอื่น ๆ แล้วก็เป็นจำนวนน้อยกว่า แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

¹ คณะกรรมการ ได้แก่ 1. พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (วัน ศยามานนท์)
2. พระยาเมธาธิบดี (สาทร สุทธิเสถียร)
3. พระยาจักรปาณีศรีวิสุทธ (ละออ ไกรอุบล)
4. พระยานิติศาสตร์ไพศาล (วัน จามรมาน)

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารเดิม.

ก็ไม่ยินยอมอีกต่อไป สมเด็จพระยาภานพิชังศวรเทศทรงกล่าววาทะทรงศึกษาวิชาการเป็นกระทรวงเดียวที่คัดค้าน เป็นต้นเหตุความยุ่งยากที่เกิดขึ้น ทำให้กระทรวงอื่นไม่ยินยอมบ้าง "ถึงเป็นเหตุให้รองแรกแตกจะแตกกันไป" ¹ คณะกรรมการถึงกับกล่าวว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีไม่ยอมรับฟัง "คือตั้งโดยเห็นแก่ตัว... ถ้ากรรมการยอมตามใจก็เหมือนไม่เห็นแก่ราชการ ไม่ได้เอื้อเฟื้อต่อราชการ" ² การที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีชี้ขึ้นคณะกรรมการนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพถึงกับมีบันทึกเป็นส่วนตัว ตักเตือนให้ตระหนักในสถานการณ์เริ่มผลักดันแผ่นดินใหม่ ๆ ว่า

ว่าโดยกิจธุระเป็นการส่วนตัวในระหว่างเจ้าคุณเกษมซึ่งได้มีอุปการะต่อกันมา ไม่ใช่กิจที่จะพูดพระราชปฏิบัติว่าควรจะทำนั้นใดจึงจะให้งบประมาณเงินแผ่นดินเป็นคุณภาพใด ลักษณะการเป็นอยู่ดังกล่าวนี้ฉันจึงรอนใจ สำหรับเจ้าคุณถนัดหากไม่คิดถึงทางไมตรีโดยส่วนตัว ก็ไม่มีกิจที่จะต้องพูดจากับเจ้าคุณอย่างไร แต่เมื่อนานักถึงหาที่และความรักใคร่ซึ่งมีมาเป็นส่วนตัวจึงรู้สึกวาทะควรจะต้องตักเตือนเจ้าคุณณมิตรเสียก่อน...

... ซึ่งเจ้าคุณจะยืนคืออยู่คนเดียวว่าจะไม่มีผลดี ฉันจึงรอนใจและตักเตือนมาเป็นส่วนตัว แต่ขอให้เจ้าคุณเข้าใจว่า ฉันไม่มีอำนาจและหน้าที่ ๆ จะเปลี่ยนแปลงมติของกรรมการหรือแม้จะร้องขอไม่ทำตามคำสั่งของกรรมการ ³

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 - 7 แฟ้ม 32 บ.1.3/13 ส่วนพระองค์คำรงราชานุภาพ เรื่องจัดตรวจงบประมาณ ภายพระหัตถ์สมเด็จพระยาภานพิชังศวรเทศ "บรรทัดเรื่องกรมศิลปากรขอเพิ่มจำนวนคนและจำนวนเงิน"

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 - 7 แฟ้ม 32 บ.1.3/10 คณะกรรมการพิจารณางบประมาณ ในรัชกาลที่ 7 ประกอบด้วย สมเด็จพระยาภานพิชังศวรเทศ สมเด็จพระยากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 - 7 แฟ้ม 32 บ.1.3/10 ส่วนพระองค์คำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2468.

ในที่สุดเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ต้องยินยอมตามมติของคณะกรรมการ ซึ่งได้พิจารณาคัดถอนงบประมาณ พ.ศ. 2469 นั้น และพร้อมกับการพิจารณางบประมาณกระทรวงศึกษาธิการนั้น เรื่องเงินศึกษาพลีเป็นสิ่งทีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้หยิบยกขึ้นมาพิจารณาว่าเป็นการไม่เหมาะสม เงินจำนวนนี้มีขนาดเล็กน้อย ถ้าปล่อยให้เป็นอย่างนี้โดยไม่มีเจ้าหน้าที่จากกระทรวงพระคลังฯ ไปดูแล พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้มีการตรวจสอบเงินศึกษาพลีให้กระทรวงพระคลังฯ เรียกบัญชีย้อนหลัง 3 ปี มาตรวจสอบผลการตรวจสอบจะเป็นไปอย่างพอใจ คือมีรายรับและรายจ่ายเป็นจริงโดยสุจริต แต่ก็เป็นพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเห็นว่าไม่ควรจะเป็นหน้าที่ของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งปฏิบัติงานยังไม่ละเอียด ทรงดำเห็นว่า

ฉันขอขอให้ทราบว่า มีเสียงไม่เป็นที่พอใจกันอยู่มากในการที่กระทรวงศึกษา-
 ธิการมกรรมการไม่ได้ประกาศยอดเงินรายรับรายจ่ายในแพนที่ประชาชนทำบุญ
 เขาเรียกรูปการศึกษาพลีให้ทราบทั่วกันว่าได้เสียอย่างไร ขอนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์
 ต้องคิดแก้ไขประกาศให้ทราบเป็นครั้งเป็นคราวทั้งแพนก็กมาและแพนกรรมการ
 ควย ¹

เมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลลาออกในเวลาต่อมา กระทรวงพระ-
 คลังฯ ได้กราบบังคมทูลให้พระบรมราชวินิจฉัยโอนเงินจำนวนนี้มาไว้ในอำนาจกระทรวง-
 พระคลังฯ ทั้งนี้ ในครั้งนั้นสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นบุคคลที่เห็นว่า
 เป็นการรวบรัดเกินไปควรจะได้ปรึกษาเสนาบดีกระทรวงธรรมการ คือ พระวรวงศ์เธอ
 พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ซึ่งเพิ่งทรงรับงานใหม่เสียก่อน เพราะการศึกษาประชาชนเป็นหลัก

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 - รัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2 (1-19)
 ศ. 2/3 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเจ้าพระยาธรรมศักดิ์-
 มন্ত্রী ลงวันที่ 11 มกราคม 2468.

เมื่อในพระบาทเจ้าจอมมารศรีสุพรรณิการ์
 ผู้ทรงปลัดทูลฉลองอีกตำแหน่งหนึ่ง และกับมารศรี
 สิ้นเดือน ~~๒๒~~ ๒๓ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ นี้ ได้
 ขอพระบาทเจ้าจอมมารศรีสุพรรณิการ์ หรือเปล่า ที่
 ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓
 มติเมื่อ แปลง ~~๒๒ ๑๓๓๓~~ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓
 พระบาทเจ้าจอม

ใน ค.ศ. นี้ ลงใน พระบาทเจ้าจอมมารศรีสุพรรณิการ์
 ล่อง ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓
 ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓
 ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓

๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓
 ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓
 ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓
 ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓ ๒๒ ๑๓๓๓

๒๒ ๑๓๓๓

ของการศึกษาชาติ การควบคุมการเงินจะยุ่งมัตจนทำให้ไม่สามารถดำเนินการได้สะดวก¹
 อย่างไรก็ตาม ต่อมาเงินศึกษาพลีต้องหลุดพ้นจากอำนาจของเสนาบดีกรมการ

นอกจากเรื่องงบประมาณของกระทรวง เรื่องเงินศึกษาพลี เรื่องโครงการปรับปรุงมหาวิทยาลัย โดยขอให้ระงับการส่งนักเรียนด้วยทุนกระทรวงต่าง ๆ ไปต่างประเทศ แต่ให้โอนนักเรียนเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยภายในประเทศ และนำเงินนั้นมาจ้างอาจารย์มาสอน ทั้งหมดล้วนเป็นเรื่องที่เสนาบดีกระทรวงต้องคิดหวังคั่งที่ใดกลาวมาแล้ว ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2468 นั้น ก็ทรงมีพระบรมราชโองการให้กรมธรรมการกลับไปรวมกับกระทรวงศึกษาธิการดังเดิม คังมีพระราชหัตถเลขาว่า

ควายนันใดพิเคราะห์ถึงฐานะแห่งราชการในระหว่างกระทรวงศึกษาธิการกับกรมธรรมการตามที่เป็นอยู่ในเวลานี้ยังไม่สู้เหมาะแก่การนัก เห็นว่าถ้าโดยกรมธรรมการมารวมกับศึกษาจะเป็นการบำรุงการศึกษายิ่งขึ้น²

ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากกรณีที่ดินของโรงเรียนวัดศรีสุริยวงศ์ ซึ่งยึดเยื่อจากตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่คณะกรรมการได้ตกลงแล้วว่ามีสิทธิกรณีสงฆ์ ก็อาจจะนำไปสู่ความขัดแย้ง ณ ที่อื่น ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้ต่อไป อีกประการหนึ่ง ด้วยความเกรงพระทัยทางฝ่ายศาสนา ก็อาจจะมีส่วนในการตัดสินใจพระทัยเช่นนี้ด้วย การโอนกรมธรรมการกลับไปสู่กระทรวงศึกษาธิการนี้ ทรงมีพระราชกระแสว่า ในทางปฏิบัติ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม 32 บ 1.3/25, ส่วนพระองค์ดำรงราชานภาพ สมเด็จพระเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพทูลพระเจ้าย้ายเข้า เกรมพระจันทร์นฤนาถ

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 - 7, เอกสาร ศ.2 (1-17) ศ. 2/3 ข้ายกรมธรรมการไปรวมกระทรวงศึกษาธิการ พระราชหัตถเลขาลงวันที่ 11 มกราคม 2468.

ราชการของกรมธรรมการ ให้เสนาบดีกระทรวงต้องคำเป็นตามพระคำริเห็นชอบและพระอนุมัติของสมเด็จพระสังฆราชก่อน และให้เรียกว่ากระทรวงธรรมการตามเดิม จะได้ไม่เป็นแบบที่เรียกว่า "ไต่ทางหนึ่งเสียทางหนึ่งอย่างเมื่อคราวก่อนที่รวมกันอยู่" ¹ การโอนกรมธรรมการไปอยู่กระทรวงศึกษาธิการใหม่ และเสนาบดีต้องทำงานด้วยความเกรงพระทัยพระสังฆราชนี้ ถ้าในอดีตไม่มีข้อขัดแย้งกันอยู่ก่อน ก็เป็นสิ่งธรรมดา แต่การที่เคยขัดแย้งกันมาก่อน ย่อมเห็นว่าเป็นการจำกัดบทบาทของเสนาบดีให้อำนาจในกระทรวงมีน้อยลง การโปรกเกล้าฯ ให้รวมกันใหม่นี้ ทำให้เจ้าหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษาไม่พอใจ แต่เนื่องจาก "เห็นว่า เป็นพระบรมราชาโบาย ก็ไม่กล้าแย้ง แต่สังเกตว่าปฏิบัติการไปไม่สู้จะเต็มใจที่เคียวนัก" ²

ความตึกขัดต่าง ๆ ของการบริหารงานในระยะนี้ยังทรุดลง ด้วยการคลุยกภาพข้าราชการทั่วประเทศ ข้าราชการต้องถูกกระทบกระเทือนมากโดยเฉพาะข้าราชการผู้น้อยในระยะนั้นข้าราชการผู้ใหญ่บางท่านจึงมีความคิดว่าการลาออกของตนซึ่งเงินเดือนมากจะเป็นการช่วยข้าราชการผู้น้อยไต่ทางหนึ่งให้ไม่ต้องถูกคลุยกภาพ ข้าราชการต่าง ๆ มีทั้งถูกคลุยกภาพและลาออกเอง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้มีพระราชปรารภว่า จะทรงหาเสนาบดีกระทรวงธรรมการใหม่ด้วย ในเรื่องนี้ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีวัตินัดไต่ทรงเลาไวยว

เมื่อเสด็จงานพระบรมราชาภิเษก มีการเตรียมคณะเสนาบดีใหม่ เพราะท่านเสนาบดีหลายคนพูด ๆ อยู่ว่าจะกราบถวายบังคมลาออกเสียที บางท่านก็มีพระราชประสงค์ให้ออก วันหนึ่งมีพระราชดำรัสแกพวว่า ให้เตรียมตัวไว้ บางทีจะต้องเป็นเสนาบดีถ้าเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการที่กักตักขึ้นมาว่าจะลาออกดังที่ท่าน

¹ เอกสารเดิม.

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิศยากร, เจ้าครอบอายุ, หน้า 78.

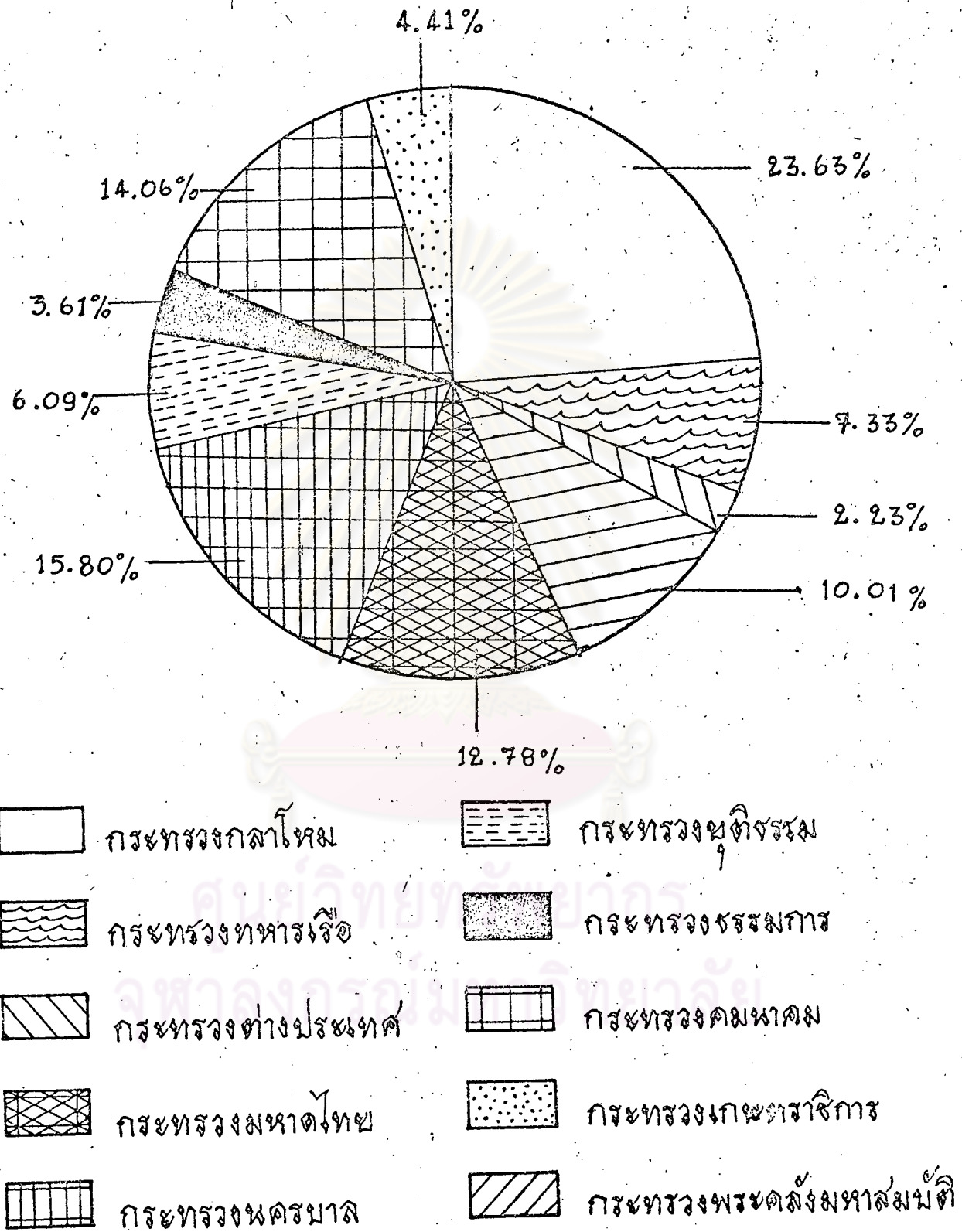
ทุก ๆ อยู่ การเตรียมตัวนี้โปรดเกล้าฯ ให้เดินทางไปดูการศึกษาในประเทศ
ญี่ปุ่น และในบ้านเมืองตามรายทาง เช่น สหพันธรัฐมาลายูและฟิลิปปินส์ ตรัส
ให้ขอคนในกระทรวงศึกษาไปช่วยสักคนหนึ่ง พอได้ใจสอยเป็นเลขาธิการ¹

เมื่อการเตรียมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทรงหาเสนาบดีใหม่
เป็นที่ทราบอย่างชัดเจนแล้ว ขณะที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติกำลังเสด็จดูงาน
ต่างประเทศ วันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2469 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูล
บังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ พร้อมกับพระยาโอวาทวรกิจ ซึ่งเป็น
ผู้ช่วยปลัดทูลฉลองด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานี-
นิวัติ เป็นผู้รับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการต่อมา.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

ตั้งแต่ พ.ศ. 2459-2468

ตารางที่ 5 กระจายแผ่นดินในงบประมาณปกติ พ.ศ. 2459-2468 (ล้านบาท)

กระทรวง	2459	2460	2461	2462	2463	2464	2465	2466	2467	2468	คิดเป็นร้อยละ
กลาโหม	13.2	15.5	13.5	14.6	16.0	15.5	15.6	16.2	16.8	17.4	23.63
ทหารเรือ	4.1	4.2	4.7	5.1	5.4	4.6	5.0	4.9	5.0	4.9	7.33
การต่างประเทศ	1.1	1.1	1.2	1.5	1.5	1.7	1.5	1.7	1.7	1.6	2.23
พระคลังมหาสมบัติ	6.3	6.8	6.3	7.0	6.9	6.3	6.2	6.4	6.7	6.5	10.01
มหาดไทย	5.5	5.5	5.7	6.2	6.0	5.4	5.4	14.4	14.9	14.5	12.78
นครบาล	9.1	9.4	9.4	11.2	12.0	10.9	10.3	-	-	-	15.80
ยุติธรรม	3.2	3.3	3.4	3.5	3.7	3.7	3.8	5.0	5.1	5.1	6.09
ธรรมการ (ศึกษา- ธิการ)	2.0	2.1	2.1	2.4	2.3	2.3	2.5	2.6	2.6	2.7	3.61
คมนาคม	5.6	6.3	8.0	8.4	9.1	9.9	10.8	13.3	11.0	11.4	14.06
เกษตรราชการ	2.0	1.9	1.9	2.3	2.5	3.2	3.5	3.6	4.1	4.0	4.41

คัดแปลงมาจาก Ministry of Finance, Report of the Financial Advisor on the budget of the Kingdom of Siam for the year B.E.2468 (1925-26) p. 61.

จากตารางและแผนภูมิดังกล่าวจะเห็นว่า ครัวเรือนชนบทก็ยังได้รับงบประมาณน้อยที่สุด เมื่อเทียบกับครัวเรือนอื่น ๆ ทั้ง ๆ ที่ควรจะได้รับการจัดสรรงบประมาณมากกว่านี้ ด้วยเหตุที่เป็นครัวเรือนที่ต้องจัดเพื่อประชาชนส่วนใหญ่ และเช่นเดียวกับครัวเรือนเกษตรอาชีวกร ซึ่งเป็นครัวเรือนที่สำคัญต่อการพัฒนาประเทศ แต่การจัดสรรเงินในขณะนั้นจะเห็นได้ชัดว่าเป็นการจัดสรรเงินรายจ่ายเป็นไปเพื่อการรักษาความมั่นคงแห่งราชอาณาจักร ซึ่งสำคัญที่สุด งบประมาณของครัวเรือนกลาโหมจึงมากกว่าครัวเรือนอื่น ๆ ถึงเกือบเท่าตัว.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร
เสนาบดีกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2469-75

พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (ประสูติวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2428 สิ้นพระชนม์วันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2517) มีพระนามเดิมว่า หม่อมเจ้าธานีนิติ ทรงได้รับการศึกษาชั้นต้นในพระบรมมหาราชวังสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร่วมกับบรรดาพระเจ้าน้องยาเธอทั้งปวง จากนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ ใน พ.ศ. 2442 ทรงได้รับการศึกษาอย่างสมบูรณ์แบบ โดยเฉพาะจากโรงเรียนรักบี้ ซึ่งถือว่าเป็นโรงเรียนหนึ่งในโรงเรียนมัธยมศึกษาชั้นเยี่ยมของอังกฤษ ต่อจากนั้นได้ทรงศึกษาต่อ ณ มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ทรงศึกษาวิชาโบราณคดี ธรณีวิทยา ประวัติศาสตร์ และภาษาเยอรมัน ได้รับปริญญาเกียรตินิยมอันดับ 2 ซึ่งนับว่าเป็นเกียรติสูงในการศึกษา และทรงได้รับความยกย่องจากนาย บราวน์ ผู้ดูแลนักเรียนไทยว่า ทรงมีคุณสมบัติ ชื่อสัตย์สุภาพ เรียบร้อย มั่นคง น่าไว้วางใจยิ่งนัก "ถ้าหม่อมเจ้าธานีนิติได้ตำแหน่งหน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบเมื่อใด ท่านคงจะทรงกระทำใดสมกับที่ได้ให้ความไว้วางใจ และจะปรากฏว่า ท่านทรงเป็นผู้ที่สามารถและเฉลียวฉลาดอยู่ในระดับสูงทีเดียว" ¹

เมื่อทรงกลับจากต่างประเทศ ทรงตั้งพระทัยแน่วแน่ว่ามีพระประสงค์จะสมัครรับราชการในกระทรวงมหาดไทย แม้จะทรงได้รับเงินเดือนเล็กน้อย เพราะทรงต้องการรู้จักเมืองไทยและประชาชนคนไทยอย่างแท้จริง จากการทำใ้ทรงดำเนินงานในกระทรวงนี้ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ทรงได้รับความรู้ความเข้าใจได้เดินทางยังที่ต่าง ๆ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จถวัลย์ราชสมบัติทางราชการได้ตั้งตำแหน่งใหม่ขึ้น คือ ตำแหน่งราชเลขาธิการในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าธานีนิติทรงดำรงตำแหน่งนั้น

¹ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, "พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร", ประวัติครู, กรุงเทพมหานครพิมพ์เนื่องในวันครู 16 มกราคม 2519, หน้า 6.

ราชสำนักของพระพันปีหลวง จึงเปรียบเสมือนแหล่งความรู้ที่ทำให้ทรงมีความรู้เพิ่มขึ้นมาก และหลังจากนั้นก็ทรงดำรงตำแหน่งราชเลขาธิการฝ่ายต่างประเทศ ผู้ช่วยราชเลขาธิการ ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการนั้น ทรงดำรงตำแหน่งเลขาธิการรองคมนตรีสภา และเลขาธิการเสนาบดีสภาอยู่ และบุคคลอื่นเป็นจำนวนมากก็ได้คาดฝันว่าจะทรงโปรดเกล้าฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งทางการศึกษา เพราะไม่เคยสนพระทัยมาก่อนเลย ในเรื่องนี้ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้เขียนไว้ว่า

เราไม่อาจทราบแน่ชัดว่าพระราชวินิจฉัยในเรื่องนี้มีรายละเอียดประการใด นอกจากจะเดากันว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติเคยทรงดำรงตำแหน่งสำคัญ คือ ผู้ช่วยราชเลขาธิการฝ่ายต่างประเทศ เลขาธิการรองคมนตรีสภา และเลขาธิการเสนาบดีสภา คงจะทราบพระบรมราโชบายดี และคงสามารถปรับปรุงงานการศึกษาในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำนั้นได้¹

แต่ในเรื่องนี้ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติทรงทราบล่วงหน้าแล้ว และได้เตรียมพระองค์เพื่อให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ และน่าจะเป็นเพราะสถานการณ์ทางการเมืองไม่ค่อยจะราบรื่นในระยะนั้น การที่มีเสนาบดีลาออกติด ๆ กัน และเสนาบดีที่ทรงแต่งตั้งขึ้นใหม่ส่วนใหญ่จะเป็นการแต่งตั้งจากพระบรมวงศานุวงศ์นั้น กล่าวหาเพื่อขจัดความ

ศูนย์วิทยทรัพย์ากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, การศึกษาสมัยที่มหาอำมาตย์เอก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวง, ปาฐกถาแสดง ณ สยามสมาคม คุณหญิง คุณศรี มาลากุล พิมพ์ถวายพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ในโอกาสทรงบำเพ็ญพระกุศล พระชันษาครบ 7 รอบ 8 พฤศจิกายน 2512 หน้า 8

ขัดแย้งในพระราชวงศ์ แต่ขณะเดียวกันก็มีแนวโน้มว่าเป็นการรวบอำนาจของเชื้อพระวงศ์ มากเกินไป¹ และยิ่งไปกว่านั้น การที่ทรงแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีขึ้นอย่างรวดเร็ว และล้วน เป็นพระราชวงศ์ทั้งสิ้น เพื่อควบคุมเสนาบดีสภา ก็มีผลทำให้เชื่อว่าพระองค์ประสงค์จะ เป็นกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างแท้จริง และอ่อนแอจนตกอยู่ในอำนาจของพระบรม- วงศานุวงศ์ จึงเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นผลสะท้อนของเหตุการณ์ พ.ศ. 2475² การเปลี่ยนแปลงสถานะทางการเมือง เช่นนี้เรียกว่าเป็นไปอย่างฉับพลัน และรวดเร็วจนทำให้การเข้า รับราชการในกระทรวงธรรมการเป็นความอัศจรรย์ที่มิใช่น้อย จากการที่ไม่ได้ทรงเกี่ยว ของกับงานนี้เลย จึงต้องทรงศึกษางานใหม่ และขณะเดียวกันต้องสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ใต้ บังคับบัญชาด้วย ตามที่ทรงกล่าวไว้ว่า "งานใหญ่อย่างนี้ โดยเฉพาะที่มีใช้งานเทคนิค เรื่องคนทำงานสำคัญยิ่ง ถ้าปรับปรุงไม่ได้เหมาะงานก็ไม่เดิน"³ ข้าราชการในกระทรวง เกิดความไม่แน่ใจว่า เสนาบดีที่เขามานั่งมาเพื่อควบคุมพวกเขา หรือเป็นคนละพวก มีใญ่ รวบรวมงาน มองพระองค์ว่า

เป็นคนมาจากภายนอก มาสวมเขาเห็นเขาทั้งหมด ก็เห็นจะไม่สุภาพใจที่ เดียวกัน... จะขอความรู้อันใดที่เป็นงานเขาก็ได้มาแต่อย่างเสียไม่ได้ ถ้า ไม่ซักคักเอาความก็ไม่ได้ความอันใดก็มากน้อย การที่เขาไปรู้สึกกันว่าไม่ใช่ เขาไปฉันทมิตร⁴

¹ David A. Wilson, Politics in Thailand, New York : Cornell University Press, 1966 p. 12

² พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 664 และดู เสนอ- จันทรา, เรื่องเดิม, หน้า 37.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เจ็ดรอบอายุ, หน้า 81.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76.

แต่ด้วยความตั้งพระทัยจริงในการทำงานและด้วยความบริสุทธิ์พระทัย จึงทำให้สามารถประสานความเข้าใจกับผู้อยู่ใต้งค์บัญชาได้

โครงการต่าง ๆ ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ เมื่อทรงเข้ารับงานกระทรวงธรรมการเรียกว่าไม่มีสิ่งใดใหม่หรือพิเศษ ส่วนแต่โครงการจัดการศึกษาก็ยังจัดอนุโลมตามรูปแบบเดิม แต่เริ่มจะสำนึกได้ว่า การเร่งจัดการศึกษาทำให้สูญเสียเอกลักษณ์ของชาติ (National Individuality) เพราะ "คำเนิรวิธีฝรั่งแท้" ¹ โดยเฉพาะการศึกษาในระดับมัธยม เสนาบดีมีความเห็นว่า ขยายตัวมากเกินไปจนไม่ปรากฏว่ามีวัตถุประสงค์ประการใด และอีกประการหนึ่งคือ การสอนวิชาชีพ ถ้าไม่แก้ไขให้โดยผลมากกว่าที่เป็นอยู่จะเป็นผลเสียอย่างร้ายแรง ² เพราะยังหาครูสอนวิชาชีพให้โดยผลยากยิ่งนัก ความคิดที่จะปรับปรุงแก้ไขนี้ ก็ไม่ปรากฏว่าได้มีการกระทำที่โดยผลเพียงใด เพราะสถานะเศรษฐกิจของประเทศมีผลทำให้กระทบกระเทือนการศึกษาด้วย กิจกรรมของกระทรวงธรรมการมีแต่จ่ายเงินทางเดียว ทั้งเป็นการจ่ายที่ไม่เห็นผลปรากฏทันตาตั้งเช่นกระทรวงอื่น การเข้ารับตำแหน่งเสนาบดีในภาวะเช่นนี้นับว่าหนักยิ่ง กล่าววว่า "ทรงเป็นเสนาบดีในระยะที่โชคไม่อำนวยมากที่สุดคิในประวัติการศึกษา ถ้าจะนึกถึงคนไม่ที่ลงดินไว้ก็จะต้องกล่าววว่า ฝนแล้ง" ³ การบริหารงานมีแต่ต้องยุบรูปแบบ ยุบหน่วยงาน ตัดรายจ่าย เช่น ยุบกรมสามัญศึกษาและกรมวิสามัญศึกษา ตัดรายจ่ายแผนกธุรการไปเจือจางแผนกครู ซึ่งมีมากและ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสาร บ. 1.3/27 หน้า 32 ส่วนพระองค์-
ดำรงราชานุภาพ เรื่องบันทึกโครงการศึกษาของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ 14 กุมภาพันธ์

² เอกสารเดิม.

³ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, เรื่องเดิม, หน้าเดิม

จำเป็นกว่า ข้าไม่ได้ขึ้นเงินเคื่อนมานานแล้ว ยิ่งในระยะ พ.ศ. 2470-2475 เป็นภาวะ
 วิกฤติทางด้านเศรษฐกิจที่ประเทศไทยเผชิญอย่างหนักที่สุด จำเป็นต้องมีมาตรการประหยัด
 อย่างเฉียบขาด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขอให้ข้าราชการทุกกระทรวงเสียดสละ
 ความสะดวกจำเป็น นอกจากกระทรวงธรรมการต้องยุบหน้าที่ หน่วยงานลงแล้ว กระทรวง
 พระคลังมหาสมบัติถึงกับให้กระทรวงธรรมการเลิกตั้งงบประมาณเพื่อการก่อสร้างอาคาร
 สถานที่ ให้ตัดเงินเพื่อนำไปใช้เฉพาะรายจ่ายที่เกิดผล เช่น การเพาะปลูกและการคมนาคม
 ซึ่งถือว่าเป็นรายจ่ายที่เพิ่มกำลังความมั่นคงให้แก่เศรษฐกิจของบ้านเมือง¹ ความคิดเห็น
 ในที่ประชุมเสนาบดีสภาไม่เห็นว่าการลงทุนทางการศึกษาจะให้ผลประการใดแก่ทางเศรษฐกิจ
 ในขณะนั้น แม้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังทรงมีพระราชดำรัสในที่ประชุม
 เสนาบดีว่า การพัฒนา รถไฟ ชลประทาน เป็นสิ่งจำเป็นเพราะได้ผลผลิตคือเป็นเงิน²
 เมื่อความเห็นของที่ประชุมเป็นเช่นนี้ กระทรวงธรรมการจึงเป็นหน่วยงานที่ไม่สำคัญอะไร
 เลย มีแต่จะหมดเปลืองอย่างเดียว จะเห็นได้จากการตัดสินใจของที่ประชุมนั้น ขึ้นอยู่กับความ
 เข้มแข็ง เค็ดขาดของเสนาบดีมากกว่าพระบรมราชวินิจฉัยดังเช่นการตัดสินใจเรื่องเงินศึกษาพลี
 มาแล้ว นึกกับเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในกรณีการรถไฟ ถึงแม้
 กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินจะไม่ทรงยอมผู้ใด แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ก็ไม่ทรงยอมรับในนโยบายที่จะทุ่มเทเพื่อการรถไฟมากเกินไป ทรงตำหนิไว้ว่า "ไอ้เคียดของ
 กรมรถไฟ (กรมกำแพง) นั้น คิดเหมือนหนึ่งว่าแผ่นดินสยามอยู่บนรถไฟ หากคิดไม่วางรถไฟอยู่
 บนแผ่นดินสยาม เพราะฉะนั้น อะไร ๆ ก็เอาแต่สควกแก่การรถไฟอย่างเดียว เจ้านาที่อนธา

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม ค.15.1/4 เรื่องงบประมาณแผ่นดิน 2474 พระยาโกมารกุลมนตรีกราบบังคมทูล ลงวันที่ 30 มกราคม 2473.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม ค.15.1/5 เรื่องงบประมาณแผ่นดิน คัดจากสำเนารายงานเสนาบดี ที่ 66/2474 ลงวันที่ 24 มีนาคม 2474.

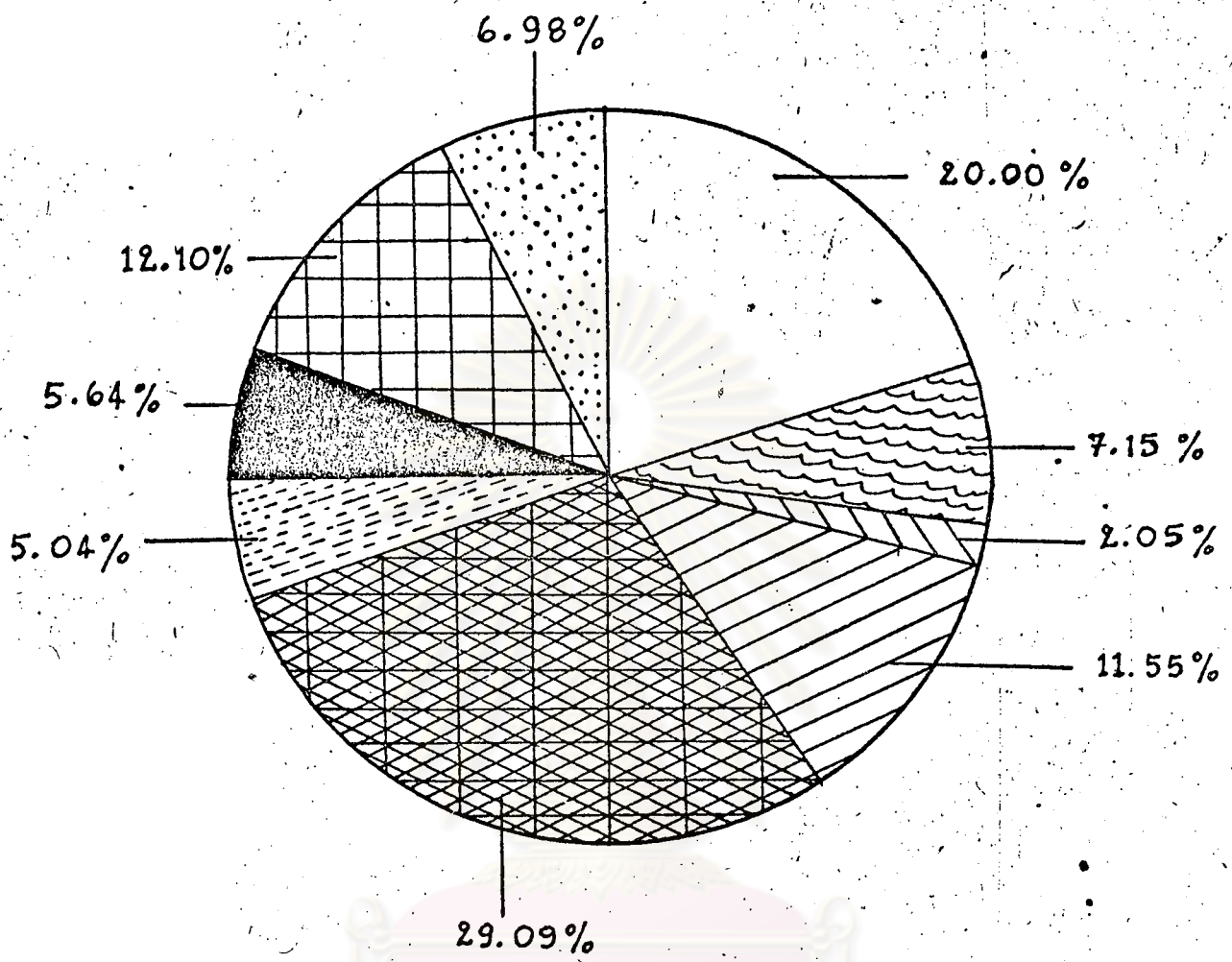
ราษฎรจะลำบากอย่างไรฉันไม่แคร์...”¹ เราจะเห็นได้ว่า พระบรมราชาไชยและ พระราชอภัยพิบัติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการวางนโยบายปกครอง มีความแตกต่างกันอยู่หลายประการ

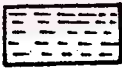

ศูนย์วิทยพัชกร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เรื่องของเจ้าพระยามหิธร, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2499 โรงพิมพ์ศิรินทรา, 2499), หน้า 241, จัดพิมพ์โดยพระยาจักรีปณิธิวิจิตร ฉบับที่ 5 ลงวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2464.

ตั้งแต่ พ.ศ. 2469-2475

	กระทรวงกลาโหม		กระทรวงยุติธรรม
	กระทรวงมหาดไทย		กระทรวงสงครามการ
	กระทรวงต่างประเทศ		กระทรวงคมนาคม
	กระทรวงมหาดไทย		กระทรวงเกษตราธิการ
			กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

ตารางที่ 6 รายจ่ายแผ่นดินในงบประมาณปกติ พ.ศ. 2469-2475 (ล้านบาท)

กระทรวง	พ.ศ. 2469	พ.ศ. 2470	พ.ศ. 2471	พ.ศ. 2472	พ.ศ. 2473	พ.ศ. 2474	พ.ศ. 2475	คิดเป็น ร้อยละ
กลาโหม	12.6	12.6	12.6	12.6	10.8	10.3	10.9	20.00
ทหารเรือ	4.5	4.5	4.5	4.5	3.8	3.5	-	7.15
การต่างประเทศ	1.4	1.3	1.3	1.3	1.2	1.2	0.8	2.05
พระคลังมหาสมบัติ	6.7	6.7	7.0	7.0	6.7	7.3	6.2	11.55
มหาดไทย	13.8	15.9	17.4	19.4	19.0	19.1	15.3	29.09
ยุติธรรม	4.8	3.0	3.0	3.0	3.0	2.9	2.6	5.04
กรรมการ (ศึกษาธิการ)	2.7	2.9	3.2	3.6	3.7	3.8	3.4	5.60
คมนาคม	11.9	5.7	6.5	2.4	9.4	8.2	5.8	12.10
เกษตรราชการ	3.8	3.8	4.4	4.4	4.5	4.6	3.3	6.98

ดัดแปลงมาจาก กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม ค.15.1/1-5
งบประมาณประจำปี พ.ศ. 2468-2475.

ดังนั้น ระยะเวลาที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวง
 ธรรมการ ถึงแม้จะทรงตั้งพระทัยจริงที่จะทำงาน ทรงออกตรวจการศึกษิตตามภาคต่าง ๆ
 เพื่อนำปัญหาและอุปสรรคมาปรับปรุงแก้ไข แต่เมื่อไม่ได้รับความสนับสนุนเท่าที่ควรก็จัด
 เป็นระยะชะงักงันทางการศึกษาไปโดยมาก ไต่ทรงรายงานเสนอความคิดเห็นว่า ควรที่จะให้
 ความสำคัญแก่เจ้าหน้าที่รับผิดชอบทางการศึกษาให้มากกว่าเดิม ทรงกล่าวว่า ผู้รับผิดชอบ
 ในนโยบายการศึกษาโดยเฉพาะในมณฑลต้องเป็นผู้สำคัญ ต้องเป็นผู้มีคุณวุฒิและลักษณะ
 พิเศษหลายประการ เพราะต้องไปสัมพันธ์กับข้าราชการไทยด้วยกัน และสัมพันธ์กับชาว
 ต่างประเทศ ครูฝรั่ง พ่อค้าจีน พ่อค้าพม่า คณะสงฆ์ คนเขนนั้หายาก

ยิ่งตำแหน่งกรรมการมณฑลมิได้มีฐานะเสมอเหมือนสรรพากรมณฑล หรือ
 เกษตรมณฑลซึ่งเขาเป็นตำแหน่งขึ้นได้ถึง 500 บาทด้วยแล้ว ยิ่งทำให้หาคน
 ได้ยากขึ้น ตำแหน่งกรรมการมณฑลไม่มีในงบประมาณ ให้อธิบดีบรรจุให้เป็นครู
 ว่างอาจารย์ชั้น 3 ครี (240) ถึงอาจารย์ชั้น 2 เอก (380) และเมื่อเป็น
 เช่นนี้แล้ว กรรมการที่ไ้รับเงินเดือนเต็มขั้น 380 ก็ไม่มีหนทางที่จะเลื่อนเงิน
 เดือนได้ นอกจากจะชวนขายเขาอยู่ในกระทรวง กรรมการมณฑลจึงเป็นตำแหน่ง
 อภัพพที่ไม่มีทางจะได้เงินเพิ่มพิเศษด้วยประการใด ๆ ¹

เสนาบดีกระทรวงธรรมการจึงต้องพยายามขยับฐานะของเจ้าหน้าที่ทางการศึกษา
 ให้สูงขึ้น ซึ่งพระองค์ขอให้ทางกระทรวงพระคลังฯ ปรบอัตราให้เท่าเทียมกับเกษตรมณฑล
 หรือสรรพากรมณฑล และขอได้เพียง 4 ตำแหน่งเท่านั้น คือที่กรุงเทพฯ พายัพ นครราชสีมา
 นครศรีธรรมราช

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม 32 บ 1.3/266 ส่วนพระองค์ดำรงราชานุภาพ
 สำเนารายงานเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เสด็จตรวจราชการมณฑลพายัพ กราบบังคมทูล-
 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2472.

ในระยะเดียวกันนี้ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติก็เริ่มจะรวบอำนาจทางการเงินของกระทรวงธรรมการไป แม้วางงบประมาณของกระทรวงธรรมการจะได้น้อย แต่การจัดการศึกษาทั่วประเทศตามพระราชบัญญัติการศึกษาซึ่งค้างอยู่ใต้วางเงินศึกษาพลี ดังปรากฏว่า พ.ศ. 2471 ยังเก็บได้ถึงร้อยละ 70¹ และเริ่มเป็นระยะที่โครงการกระจายอำนาจจัดการศึกษาสู่ท้องถิ่นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ปรากฏผล ประชาชนเริ่มสนใจการศึกษา มาก ระยะ พ.ศ. 2471 เป็นระยะที่มีผู้บริหารจากรั้วสร้างโรงเรียนมากมาย และมีทั้งขอพระราชทานนามโรงเรียนเพื่อเป็นสิริมงคล บางครั้งก็มีการทอดกฐินเพื่อนำเงินสร้างโรงเรียน กระทรวงพระคลังมหาสมบัติซึ่งมี เซอร์ เอควาร์ด คูก เป็นที่ปรึกษาประจำกระทรวง ได้เสนอความเห็นว่สมควรที่กระทรวงธรรมการจะมอบเงินรายได้ที่เป็นผลประโยชน์โรงเรียนให้แก่กระทรวงพระคลังฯ การจะขอเบิกจ่ายให้กระทรวงธรรมการเสนอรายการทั้งหมดยังกระทรวงพระคลังฯ จะดีกว่าที่กระทรวงธรรมการเก็บเงินไว้เอง² ด้วยเหตุที่ไม่มีเจ้าหน้าที่เพียงพอ เสนาบดีกระทรวงธรรมการจึงทรงเห็นชอบด้วย ในปีเดียวกันนั้น กระทรวงพระคลังมหาสมบัติซึ่งไม่เห็นด้วยกับการเก็บเงินศึกษาพลีมาตั้งแต่ต้น และต้องการจะให้เลิกวิธีการนี้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2469 ก็ได้กราบบังคมทูลว่า เงินศึกษาพลีเป็นเงินที่ผิดหลักการและยุ่งเหยิง³ ไม่สมควรจะเก็บต่อไป อีกทั้งทางการคลังตามหัวเมืองก็ยุบเจ้าหน้าที่ลงแล้ว และเมื่อได้นำเรื่องเงินศึกษาพลีเข้าที่ประชุมเสนาบดีสภา

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 แห่ง พ.ศ. 1/11 เสนาบดีทูลเกล้าถวายรายงานกระทรวงธรรมการ

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 แห่ง พ.ศ. 42 บ 1.3 (42-76)
 เล่ม 3 ส่วนพระองค์ดำรงราชานุภาพ แห่ง บ 1.3/55 รายงานประชุมสภาการคลัง
 วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2471.

³ เรื่องเดียวกัน, แห่ง บ. 1.3/252 การคำนวณเงินรายได้รายจ่ายและสก็มที่กระทรวงต่าง ๆ เสนอ.

เสนาบดีสภาทั้งหลายมีความเห็นคล้อยตามเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ดังนั้นจึงมีมติให้ตั้ง
 การเก็บเงินศึกษาพลีใน พ.ศ. 2473¹ กระทรวงพระคลังฯ จะจัดเงินไว้ให้ 3 ล้านบาท
 และให้กระทรวงธรรมการโอนเงินศึกษาพลีที่มีอยู่ทั้งหมดให้กระทรวงพระคลังฯ เมื่อเป็น
 เช่นนี้กระทรวงพระคลังฯ ก็เข้ามาใช้อำนาจควบคุมการเงิน อันจะส่งผลควบคุมนโยบายอย่าง
 เห็นได้ชัด การเลิกเงินศึกษาพลี ทำให้ประชาชนไม่เกิดความกระตือรือร้นที่จะช่วยราชการ
 ทางการศึกษาต่อไป จะทำให้คิดว่าต้องเป็นเรื่องของรัฐบาลจัดหาให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ความรู
 สึกของประชาชนที่จะคิดว่าเสียสละเพื่อการศึกษาในท้องถิ่นของตนจึงได้ "ตายตาน"² ตั้ง
 แต่บัดนั้น สำหรับกระทรวงพระคลังฯ ได้กำหนดการใช้จ่ายเงินศึกษาพลีอย่างเข้มงวดทันที
 ได้ออกระเบียบว่า เงินทุนศึกษาพลีที่นำมาฝากไว้ จะถอนได้แต่เฉพาะการปลูกสร้างหรือซ่อม
 แซมโรงเรียน และสำหรับช่วยการศึกษาในกรณีที่ยังประมาณที่ได้ตั้งไว้ขาดแคลนลง การขอ
 เบิกจ่ายเงินต้องเสนอให้กระทรวงพระคลังฯ สั่งจ่ายทุกครั้ง³

เมื่อความหวังในเงินศึกษาพลีของกระทรวงธรรมการหมดไปเช่นนี้ กระทบกระเทือน
 ถึงโครงการที่จะประกาศการศึกษาบังคับในกรุงเทพฯ ด้วย ในระยะนั้น พระวรวงศ์เธอ พระ
 องค์เจ้านีนวดีไคทรงปรึกษากับสมุหพระนครบาลเตรียมประกาศใช้พระราชบัญญัติในกรุงเทพฯ
 ก่อน พ.ศ. 2474 ยิ่งไปกว่านั้น เงิน 3 ล้านบาทที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติให้ก็ปรากฏ
 ว่าไม่แน่นอน ดังปรากฏในบันทึกของเสนาบดีกระทรวงธรรมการว่า เมื่อขอเสนอโครงการ
 อะไรก็อ้างว่าเป็นการคิดจะจ่ายมากกว่าแต่ก่อน ให้เปลี่ยนโครงการใหม่ ดังนั้นจึงเข้ารูป
 แบบที่สมัยเจ้าพระยาวิจิตรวงศ์ไชยกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการคนก่อนได้ประสบมาแล้ว

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 42 บ. 1.3(42-76)
 เล่ม 3 ส่วนพระองค์ดำรงราชานุภาพ แฟ้ม บ. 1.3/73 รายงานการประชุมงบประมาณ
 พระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2473

² ม.ล. ปิ่น มาลากุล, "พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องเดิม,
 หน้า 21.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม 42 บ. 1.3/267 ส่วนพระองค์ดำรงราชานุภาพ.

กิจการที่เสนอไปเมื่อถูกกระทรวงพระคลังฯ ให้เปลี่ยนโครงการต้องเสียเวลามาก เช่น การยื่นของงบประมาณ พ.ศ. 2473 เมื่อให้เปลี่ยนโครงการก็ไม่มีเวลามาก "ตกลงต้องเว้นโครงการไปคิดเอา 2474"¹ ส่วนการศึกษาประชาชนตามหัวเมืองไม่มีทางที่จะขยายขอบเขตให้กว้างไปกว่าเดิม นี้จัดเป็นข้อเสียของการจัดเงินงบประมาณแผ่นดินแทนศึกษาพลี เพราะเงินศึกษาพลี เมื่อขยายไปท้องที่โดยอ้อมได้วงเงินเพิ่มขึ้น เสนาบดีกระทรวงธรรมการจึงได้แต่บริหารงานในสภาพ "พยายามประคองงานมิให้เสียและมีให้ถอยลงไปได้ภายในวงเงินที่ได้อยู่แล้ว"²

ส่วนโครงการจะประกาศใช้พระราชบัญญัติบังคับการศึกษาในกรุงเทพฯ ย่อมไม่มีทางจะเรียกเงินมาจาก 3 ล้านมาได้แน่นอน ในที่ประชุมเสนาบดีสภาตกลงว่าให้คงประกาศพระราชบัญญัติบังคับในกรุงเทพฯ ก่อน³ เสนาบดีกระทรวงธรรมการถึงกับกล่าวว่า "เสียใจเป็นที่สุด"⁴ ส่วนโรงเรียนประชาชนที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติไปแล้ว นักเรียนมีแต่จะเพิ่มขึ้น จะจำกัดหรือกำหนดจำนวนนักเรียนดังเช่นกำหนดข้าราชการในกระทรวง ย่อมเป็นไปได้ คุ้มเหตุนี้ เสนาบดีกระทรวงธรรมการจึงต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาให้คงเงิน 3 ล้าน ไว้ยาคัดทอนอีก โดยเฉพาะทางเขตภาคเหนือมีสภาพไม่เหมือนภาคอื่น ไม่มีศาลากลางเปรียบที่จะใช้ทดแทนสถานที่เรียนได้ จำเป็นต้องจัดหาสถานที่เรียนสำหรับเด็ก คุ้ม จากอุปสรรคที่กล่าวมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงนำข้อกราบบังคมทูลของเสนาบดีกระทรวงธรรมการเข้าพิจารณาในที่ประชุมเสนาบดีคุ้ม และทรงมี

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม ศ.2/4 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนาถกราบบังคมทูล ลงวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2473.

² เอกสารเดิม.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม ศ.2/4 รายงานเสนาบดีสภาที่ 40/2473 วันจันทร์ที่ 9 มีนาคม 2473.

⁴ เอกสารเดิม.

พระราชดำรัสด้วยความเห็นพระทัยว่า

เรื่องเงินศึกษาพลีนี้ไต่คนคิดเห็นว่าไม่ควรเลิกเก็บเพราะจะเป็นการตัดทอนการศึกษาประชาบาลมิให้เป็นผลสำเร็จและขยายตัวยากเพราะการกำหนดเงินให้ในงบประมาณไม่เป็นการแน่นอนเลย ตามหนังสือของเสนาบดีกระทรวงการนอกรจะทำให้เห็นจริงในคำกล่าวที่ไต่คนนั้นอยู่บาง¹

แต่เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีใ้พระบรมราชวินิจฉัยเด็ดขาดอย่างไรก็ดี ปรากฏว่าในที่ประชุมนั้น เสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ยังยืนยันในความคิดที่จะไม่ให้เก็บเงินศึกษาพลีอีกแน่นอน กล่าววา "คนที่พูดครั้งนี้มีความคิดน้อย ความจริงเงินศึกษาพลีเก็บยาก"² นับว่าเป็นความกล้าหาญอย่างยิ่งของเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ที่พูดเช่นนั้น อาจด้วยเป็นเพราะระยะนั้น เสนาบดีทุกคนเห็นว่าโชคชะตาของประเทศขึ้นอยู่กับกระทรวงพระคลังฯ อย่างเดียว เสนาบดีกระทรวงการเมื่อไม่สามารถเรียกร้องสิ่งใดได้มากกว่าเดิม จึงจำเป็นต้องระงับโครงการทั้งสิ้น ทางสมุหพระนครบาลซึ่งเตรียมพร้อมจะให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาที่มีความรู้สึกไม่พอใจอยู่ คงปรากฏในข้อความที่ไปถึงมหาเสวกตรี หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิฤฎ ว่าเมื่อเป็นเช่นนั้นก็ไม่ควรมีประกาศตกเตือนให้เด็กเรียนหนังสือ ไม่ตองออกพระราชบัญญัติบังคับ การทิ้งดเสียดเช่นนี้ ก็คงไม่เกิดผลอันใดขึ้น "ระงับเสียก่อนจะไม่มีใครเป็นเจ้าทุกข์"³ ซึ่งก็เป็นความจริง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม ก.2/4 สำเนารายงานเสนาบดีสภาที่ 40/2473 จันทรที่ 9 มีนาคม 2473 (2474).

² เอกสารเดิม.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม ก.2/4 มหาอำมาตย์ตรีพระยาวิทยาปริษามาตย์ ถึงมหาเสวกตรี หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิฤฎ ลงวันที่ 27 เมษายน 2474.

เพราะในระบอบนั้นประชาชนไม่ได้เรียกร้องขอมือการศึกษา เพราะชาติสมัยนั้นจะคิดว่า
เรียกร้องเพื่ออะไร

เป็นสิ่งที่น่าเสียดายว่า ในระยะที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิติ ทรงเป็น
เสนาบดีกระทรวงธรรมการนั้น ความสนใจของฝ่ายคณะบริหารค่อนข้างละเลืงความสำคัญ
ของการลงทุนทางการศึกษา อำนาจการดำเนินงานของเสนาบดีก็อยู่ในขอบเขตถูกจำกัด
ความสภาพความยุติธรรมของเสนาบดีไม่ได้ช่วยให้เกิดความคล่องตัวในการบริหาร แม้
กระทั่งสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ผู้ทรงเห็นการณ์ไกลในเรื่องการจัดการ
ศึกษา เพราะพระองค์เคยเกี่ยวข้องของมาก่อน ยังได้เคยทรงแสดงความห่วงใยในเรื่องที่
กระทรวงพระคลังฯ คิดจะทอนอำนาจการเก็บเงินศึกษาพลี ยังไม่ทรงเห็นด้วยที่จะรับตก
ลงเป็นมติและนำความขึ้นกราบบังคมทูลโดยผลการ พระองค์ให้ความเห็นว่า

เห็นว่าควร จะเชิญพระองค์เจ้าธานีนิติเสนาบดีกระทรวงธรรมการมาพบและ
ปรึกษากับสภาการคลังสักเวลาหนึ่ง พังความคำริห์ของพระองค์เจ้าธานีนิติเสีย
ก่อน ด้วยเห็นว่าการศึกษาประชาบาลจะเป็นตัวหลักของการศึกษาเบื้องต้น สำ
หรับชาติต่อไป การที่จะควบคุมเรื่องเงินด้วยวิธีอย่างไร ควรจะได้ความเห็น
ชอบของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ อย่าให้เป็นการผูกมัดครั้งจนถึงไม่สามารถ
จะดำเนินการให้สะดวกได้ หม่อมฉันคิดเห็นดังนี้ ¹

และเมื่อต่อมาเสนาบดีกระทรวงธรรมการยินยอมแล้วก็ปรากฏว่ากระทรวงพระคลังฯ
มิได้รักษาสัญญาที่ตกลงไว้ เงินช่วยศึกษาประชาบาลไม่มีความคงที่ กระทรวงธรรมการได้รับ
อยู่เพียง 2 ปี ใน พ.ศ. 2475 ลดลงเหลือเพียง 1 ล้าน 5 แสนบาทเท่านั้น ² เมื่อเป็น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้ม บ.1.3/25 ส่วนพระองค์คำรงราชานุภาพ
พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงคำรงราชานุภาพ ทูลพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ
ลงวันที่ 23 มีนาคม 2469

² รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 22-24 พ.ศ. 2472-2474 หน้า 1 และ
ม.ล. ปิ่น มาลากุล "พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร" เรื่องเดิม, หน้า 20.

เช่นนี้การศึกษาประชาบาลยอมอยู่ในภาวะ "ปนแดง" ดังใดกล่าวมาแล้ว ต้องยุบโรงเรียน
บาง และในที่สุดต้องยุบกรมสามัญศึกษาและกรมวิสามัญศึกษาตามประกาศวันที่ 2 มีนาคม
พ.ศ. 2474 นั้นเอง

อันที่จริง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยโดย
เค็ดขาดตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็ยอมกระทำได้ แต่ดูเหมือนว่าการตัดสินใจพระทัย
ของพระองค์ไม่เคยมีครั้งใดที่ทรงใช้อำนาจเค็ดขาดนั้น ทรงยินดีที่จะให้เป็นมติของที่ประชุม
คณะเสนาบดีและอภิรัฐมนตรี ซึ่งเป็นที่น่าเสียใจว่าระยะนั้นผู้บริหารทั้งหลายไม่ได้คำนึงถึง
การศึกษากับเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ดังที่เข้าใจอยู่ในปัจจุบันนี้ แต่จะแยก
ออกเป็นคนละส่วน ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์ปัจจุบันมีความเห็นว่า "ถ้าเราไม่สามารถเรียก
เงินมาเพื่อการศึกษา ก็ไม่น่าจะสามารถเรียกเงินไปสำหรับเรื่องอื่น ๆ ได้" ¹

ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากปัญหาเศรษฐกิจซึ่งต้อง
กระทบกระเทือนกับการศึกษาอย่างมากแล้ว ปัญหาโรงเรียนจีนซึ่งเกี่ยวข้องกับลัทธิ การ
เมืองซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เริ่มรุนแรงขึ้น ดังใดกล่าวแล้วว่า พระ-
ราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร พ.ศ. 2461 ไม่สามารถควบคุมโรงเรียนจีนได้เคร่งครัด แต่
ระยะนั้นยังไม่มีมาตรการเมืองในโรงเรียนจีนชัดเจน ปรากฏว่าตั้งแต่
พ.ศ. 2479 โรงเรียนจีนเป็นแหล่งสอนลัทธิการเมือง การปฏิวัติในจีนซึ่งโค่นล้มระบอบ-
สมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างชัดเจน มีทั้งตำราการเมือง และครูผู้สอนซึ่งเป็นผู้เลื่อมใสลัทธิ-
คอมมิวนิสต์ บางโรงเรียนก็ทำนิตพระราชบัญญัติเช่นเปิดสอนโดยพลการบ้าง ไม่สอนภาษา
ไทยบ้าง ² เสนาบดีกระทรวงธรรมการจึงเห็นสมควรที่จะต้องปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติ

¹ เกยูร ลิมทอง "การจัดงบประมาณการศึกษา" วิทยาจารย์, 68, ฉ.2
(กุมภาพันธ์, 2512), หน้า 27.

² กองจดหมายเทศแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม ศ.4/7, (1-96)
เล่ม 1 โรงเรียน.

ไทร่คฤมและควรวีให้อำนาจเสนาบดีมากขึ้น แต่เมื่อเรื่องนี้เข้าสู่ที่ประชุมอภิรัฐมนตรี วันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2473 ปรากฏว่าทั้งกระทรวงต่างประเทศ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงยุติธรรมก็ไม่ยอมให้อำนาจแก่กระทรวงธรรมการเด็ดขาดเช่นเดิม แต่ให้เป็นที่ไปในการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อควบคุมโรงเรียนและให้ดำเนินการแก้ไขพระราชบัญญัติ¹ เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าอำนาจของเสนาบดีกระทรวงธรรมการระยะนั้นสำคัญเพียงเล็กน้อยในสายตาของที่ประชุมเสนาบดีและอภิรัฐมนตรีสภา² การตั้งคณะกรรมการขึ้นมา เพราะทุกกระทรวงตั้งกล่าวตองการเข้ามาจัดการ มีไซเข้ามาเพื่อช่วยเหลือ แต่ปรากฏว่าเรื่องนี้ยังมีใค้หันดำเนินการอย่างใดก็เป็นระยะเปลี่ยนแปลงการปกครองเสียก่อน

ระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2469 ถึง พ.ศ. 2475 เป็นช่วงระยะเวลาที่การศึกษาของชาติใควางรากฐานอย่างค่อนข้างมั่นคงแล้ว ควรที่จะไค้ขยายตัวอย่างเต็มที่ แต่กลับเป็นระยะที่ตองหยุดชะงักความเจริญเพราะปัญหาเศรษฐกิจเป็นสิ่งสำคัญ และประกอบกับความไม่สนใจอย่างจริงจังของคณะบริหาร รวมทั้งความเกรงพระทัยของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ที่ตองค้ำเนินงานในท่ามกลางเสนาบดี ซึ่งเป็นพระญาติพระวงศ์ที่มีวิญญูดีอาวุโสทั้งหลายควย อันที่จริงการแต่งตั้งเสนาบดีสภาและอภิรัฐมนตรีสภา นับว่าเป็นสิ่งดีเพราะแสดงว่าพระมหากษัตริย์มีใค้ทรงปกครองบ้านเมืองควยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชยอย่างแท้จริง แต่ในบางครั้งความจำเป็นที่จตองมีพระบรมราชวินิจฉัยเด็ดขาด ยอมเป็นสิ่งสำคัญควย การจัดการศึกษาภาคบังคับให้ทั่วประเทศโดยเร็วที่สุด อันเป็นนโยบายหลักที่พระบาทสมเด็จพระ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6-7 แฟ้ม ศ.2/2 เรื่องพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร สำเนารายงานประชุมอภิรัฐมนตรี วันพุธที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2475.

² ณรงค์ พวงพิศ "นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริญญาโทพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต-วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร 2514, หน้า 87.

พระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดไว้ จึงไม่สามารถจะดำเนินการได้โดยราบรื่นได้ แต่เมื่อเกิดความขัดข้อง โดยเฉพาะนโยบายทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นการกระทบกระเทือนโดยตรงต่อการบริหารงานของกระทรวงธรรมการ จึงจะเห็นว่า ถึงแม่ว่าพระองค์เชอ พระองค์เจ้านีนวดี จะทรงเป็นเสนาบดีที่ทรงมีพระปรีชาสามารถและตั้งพระทัยดีผู้หนึ่งต่อการศึกษาของชาติ แต่ขาดพลังสำคัญที่จะช่วยให้พระปรีชาสามารถนั้นปรากฏเด่นชัดขึ้น การศึกษาของชาติไทยจึงอยู่ในภาวะที่โศกไม่อำนวยอีกเช่นเดิม แมแต่แผนกห้องสมุดซึ่งได้ตั้งขึ้นแล้ว ก็ยังไม่มั่งเงินพอจะหาสถานที่และหาซื้อหนังสือเข้าห้องสมุดได้¹

อย่างไรก็ดี พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านีนวดี ก็ได้ทรงสนับสนุนกิจการทางตำราวิชาการมากขึ้น ใน พ.ศ. 2473 ได้จัดตั้งกรมวิชาธิการ ซึ่งเป็นการรวมงานของกรมตำรา การค้นคว้าแบบแผนการตำรา งานสอบไล่ ขึ้นเป็นกรมใหญ่ กรมวิชาธิการจึงมีหน้าที่ไปในด้านรักษาและค้นคว้าเพื่อประโยชน์ของการศึกษา²

สำหรับกิจการกรมธรรมการ ซึ่งได้มารวมกับกระทรวงธรรมการอีกครั้งหนึ่งนั้น เป็นที่ทราบกันดีว่า การรวมนั้นเนื่องมาจากประโยชน์ทางการศึกษา ซึ่งมีโรงเรียนอยู่ในวัดเป็นส่วนใหญ่ และถึงแม้จะมาสังกัดอยู่ในกระทรวงธรรมการอีกครั้งหนึ่ง ก็ยังมีมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นสถาบันทางการปกครองสูงสุดของคณะสงฆ์อยู่แล้ว งานของเสนาบดีก็เป็นเพียงอุปถัมภ์ช่วยเหลือในกิจการบางอย่างที่ว่าเป็นต้องเกี่ยวข้องกับฝ่ายอาณาจักร เช่น การซ่อมแซม การก่อสร้างโบสถ์วิหาร กรมธรรมการในหน้าที่ของกระทรวงธรรมการเป็นผู้ดำเนินการโดยพระอนุเมติของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าเสียก่อน การที่กรมธรรมการมาสังกัดในกระทรวงธรรมการนี้ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านีนวดี ทรงตระหนักดีถึงความขัดแย้งแตกก่อน และทรงพยายามที่จะหลีกเลี่ยงมิให้กระทบกระเทือนกับทางคณะสงฆ์ ทรงกล่าวว่

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 296.

² เล่มเดียวกัน, หน้า 297.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าทรงพระวิตกอยู่เหมือนกันในเรื่องพระนี้ เมื่อเวลาที่พอจะเข้าไปในกระทรวงนั้น ก็ทรงกำชับว่า เฮอร์วังทางพระให้ดี ๆ นะ อย่าให้ไปขัดแย้งกันเหมือนเมื่อก่อน ๆ ได้ แต่พอเขาไปแล้วไม่เคยขัดใจกันเลยกับพระ รู้สึกว่าพระท่านพอจะช่วยด้วยสง¹

ด้วยเหตุนี้ ตลอดระยะเวลาที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิติทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ก็เป็นระยะที่ประสานความเข้าใจอันดีกับฝ่ายคณะสงฆ์ด้วย

การเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิติสิ้นสุดลงอย่างกระทันหัน ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย และนับจากนั้นมา คำว่าเสนาบดีก็สิ้นสุดไปด้วย คำว่าเสนาบดีกระทรวงธรรมการกลายเป็นศัพท์เฉพาะทางประวัติศาสตร์ของไทยเท่านั้น.

ศูนย์วิทยพัชรากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เจ็ดรอบอายุ, หน้า 78.